

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**ABDÜNNÂFİ İFFET, MAHZEN-İ ESRÂR-I ŞU'ARÂ
(İNCELEME-METİN)**

Elif Esra SARAR

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ayşe YILDIZ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

TEMMUZ 2022

ankara

HBV

**ABDÜNNÂFİ İFFET, MAHZEN-İ ESRÂR-I ŞU'ARÂ
(İNCELEME-METİN)**

Elif Esra SARAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TEMMUZ 2022

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Elif Esra SARAR

19/07/2022

ABDÜNNÂFÎ İFFET, MAHZEN-İ ESRÂR-I ŞU'ARÂ (İNCELEME-METİN)
(Yüksek Lisans Tezi)

Elif Esra SARAR

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Temmuz 2022

ÖZET

Klasik Türk edebiyatı içerisinde aruz sistemine dair kaynaklar, uzun süre Arapça ve Farsça eserlerden oluşmuştur. Aruz sistemi, Klasik Türk edebiyatında ilk olarak uygulanmış, daha sonra teorik eserler meydana getirilmiştir. Anadolu sahasında aruza dair Arapça ve Farsça risalelerin yanında Türkçe yazılmış teorik aruz eserleri de mevcuttur. Çalışmaya konu olan Abdünnâfî İffet'e ait Mahzen-i Esrâr-ı Şu'arâ adlı eser de Türkçe yazılmış teorik aruz eserlerine bir örnektir. Eser, XIX. yüzyılda yazılmış, Türkçe telif özelliği taşıyan, aruz ve kafiyeyle dair kavramsal bilgiler içeren, mensur bir risaledir. Eser, aruz ve kafiyeyle dair terimlerin anlamları, Türkçe olarak bir araya getirilmiş Arap ve Fars usulleri, aruz sisteminde yer alan vezin grupları, kafiye ve kafiye kusurlarını içermektedir. Eserde yer alan kavramsal bilgiler, Arapça, Farsça ve Türkçe beyitlerle örneklendirilmiştir. Eser içerisinde terimlerin açıklandığı der-kenarlar ve metnin son bölümünde bulunan dört takriz yer almaktadır. Bu çalışmada Mahzen-i Esrâr-ı Şu'arâ adlı eserin transkripsiyon alfabesine aktarımı yapılmış ve eser içerik yönünden incelenmiştir.

Bilim Kodu : 31402
Anahtar Kelimeler : Abdünnâfî İffet, Mahzen-i Esrâr-ı Şu'arâ, aruz, kafiye, Türkçe teorik aruz eserleri
Sayfa Adedi : 167
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ayşe YILDIZ

ABDÜNNÂFÎ İFFET, MAHZEN-İ ESRÂR-I ŞU'ARÂ (EXAMINATION-TEXT)
(M. Sc. Thesis)

Elif Esra SARAR

ANKARA HACI BAYRAM VELÎ UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

July 2022

ABSTRACT

The sources about the aruz system in Classical Turkish literature consisted of Arabic and Persian works for a long time. Aruz sytem was firstly applied in Classical Turkish literature, then theoretical works were created. In the Anatolian field, besides Arabic and Persian treatises concerning aruz, there are also theoretical aruz works written in Turkish. The work called Mahzen-i Esrâr-ı Şu'arâ belonging to Abdünnâfî İffet, which is the subject of the study, is also an example of theoretical aruz works written in Turkish. The work was written in the century XIX, It is a prose treatise that contains Turkish copyright, conceptual information about aruz and rhyme. The work includes the meanings of terms related to aruz and rhyme, Arabic and Persian methods brought together as Turkish, rhythm groups in the aruz system, rhyme and rhyme defects. The conceptual information in the work is exemplified by Arabic, Persian and Turkish couplets. In the work, there are corner-edges where the terms are explained and four citations in the last chapter of the text. In this study, the work named Mahzen-i Esrâr-ı Şu'arâ was transferred to the transcription alphabet and the content of the work was examined.

Science Code : 31402
Key Words : Abdünnâfî İffet, Mahzen-i Esrâr-ı Şu'arâ, aruz, rhyme, Turkish theoretical Works
Page Number : 167
Supervisor : Prof. Dr. Ayşe YILDIZ

TEŞEKKÜR

Tez konusunun belirlenmesinde ve tez metninin hazırlık sürecinde ihtiyaç duyduğum bilgileri, benimle ilgi ve sabır ile paylaşan, süreç içerisinde daimi rehberliğini hissettiğim tez danışmanım, kıymetli hocam Prof. Dr. Ayşe Yıldız’a teşekkürlerimi sunuyorum. Metin içerisinde yer alan Arapça ve Farsça ifadelerin çevirisinde esere katkıda bulunan Hüseyin Yusuf ve Reşit Yıldız’a; aynı süreci paylaştığım değerli arkadaşım Musab Zorci’ye, tez yazım aşamasında maddi ve manevi desteği ile yanımda olan aileme ve eşim Yunus Sarar’a teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
1. GİRİŞ	1
2. ARUZ VE KAFİYE’NİN TARİHİ GELİŞİMİ VE KONUYLA İLGİLİ TEORİK ESERLER.....	3
2.1. Aruz Kavramı, Tarihi ve Gelişimi	3
2.1.1. Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Aruz.....	4
2.1.2. Aruz Veznine Dair Yazılan Türkçe Teorik Eserler	9
2.2. Kafiye Kavramı	18
2.2.1. Arap, Fars ve Türk Şiirlerinde Kafiye	19
3. ABDÜNNÂFİ İFFET, MAHZEN-İ ESRAR-I ŞU’ARÂ	25
3.1 Abdünnâfi İffet Efendi	25
3.1.1. Hayatı.....	25
3.1.2. Eserleri	27
3.1.2.1. En Nef’u’l-Muavvel fi Tercemeti’t-Telhîs ve’l-Mutavvel	27
3.1.2.2. Terceme-i Nuhbetü’l-Fiker	27
3.1.2.3. Nâfiu’l-Âsâr Nevbâve-i Simârü’l-Esmâr	28
3.1.2.4. Müntehabât-ı Nâfia-i Risâle-i Kuşeyriyye.....	29
3.1.2.5. Terceme-i Burhan-ı Gelenbevi (Fenn-i Mantık).....	29
3.1.2.6. Terceme-i Âdâb-ı Gelenbevî.....	29
3.1.2.7. Kâmilü’l-Âsâr Hikâye-i Cihândâr.....	30

	Sayfa
3.1.2.8. Peyâm-ı Sûr.....	30
3.1.2.9. Mahzen-i Esrâr-ı Şu'arâ.....	31
3.1.2.10. Rehber-i Seyr ü Sülûk.....	31
3.1.2.11. Divanı Eş'âr	31
3.1.2.12. Terceme-i Mukaddime-i İbn-i Hişam	31
3.1.2.13. Terceme-i Nâfi'a-i Devr-i A'lâ.....	31
3.1.2.14. Mültekatat-ı Hasekîye	32
3.1.2.15. Mir'ât-ı Hak-nümâ	32
3.2. Mahzen-İ Esrâr-ı Şu'arâ	32
3.2.1. Eser İçerik İncelemesi.....	32
4. MAHZEN-İ ESRÂR-I ŞU'ARÂ (TRANSKRİPSİYONLU METİN).....	55
4.1. Nüsha Tavsifi	55
4.1.1. Metnin Kuruluşunda İzlenen Yöntem.....	56
4.1.2. Transkripsiyon Alfabeti.....	57
4.1.3. Metin	57
5. SONUÇ	145
5.1. Metinde Geçen Aruz ve Kafiye Terimleri.....	146
KAYNAKLAR	163
ÖZGEÇMİŞ	167

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
a.g.e	Adı Geçen Eser
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
CÜ	Cumhuriyet Üniversitesi
çev.	Çeviren
DEA	Divan Edebiyatı Araştırmaları
haz.	Hazırlayan
No.	Numara
OMÜ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
s.	Sayfa
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
SY.	Sayı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TEES	Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü
TEİS	Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü
v.	Varak
vb.	Ve Benzeri
Yay.	Yayınları/Yayınlayan
yy.	Yüzyıl

1. GİRİŞ

Farklı coğrafya ve yaşam şekillerine sahip milletler, ortak din ve medeniyet paydasında buluştuklarında benzerlikleri olan bir yaşam şekli oluşturmaktadır. Bu benzerlik, kendisini kültürel ürünlerde de göstermektedir. İslam medeniyetinin gelişmesiyle birlikte Arap dili ve eserleri de yayılmıştır. Sırasıyla önce Fars edebiyatı olmak üzere ardından Türk edebiyatı, Arap edebî birikiminden bazı değişikliklerle yararlanmışlardır. Bununla birlikte Müslüman milletlerin şiirlerinde diğer unsurların yanında Arap edebiyatında sistemleşen aruz ölçüsü de yer edinmiştir.¹

Fars aruz sistemi, Arap edebiyatından alınarak kendi nazım düzenlerine uygun olabilecek şekilde yapılan değişikliklerle şekillenmiştir. Arap ve Fars edebiyatı etkisiyle gelişim gösteren Türk edebiyatında ise eski Türk ölçüsü devam ettirilmekle birlikte aruz sistemi, Fars edebiyatına ait aruz sisteminin etkisiyle deneme yanılma yöntemiyle değişime uğrayarak taklitlerle şekillenmiş ve kabul edilmiştir. Bu bakımdan temeli Arap aruz sistemine dayanmakla birlikte farklı bir Fars ve Türk aruzu meydana gelmiştir.²

Arap ve Fars edebiyatından gelişmiş olan şiir bilgisiyle birlikte, Türk edebiyatında aruz ve kafiyeyle dair bir bilgi birikimi oluşmuştur. Türk edebiyatında aruz önce şiire uygulanarak kullanılmış, teorik eserler ise sonradan meydana getirilmiştir. Türk dilinde aruza dair teorik eserlerin oluşumu başlangıçta Arapça ve özellikle Farsça eserlerin çevirisi ile gerçekleşmiştir. Sonrasında Arapça ve Farsça eserlerin yanında Anadolu ve Orta Asya Türk edebiyatı sahasında Türkçe yazılmış aruz risaleleri yer almıştır. Aruz risaleleri, aruzun Türk diline uygulanmasına dair verdiği bilgiler bakımından önem arz etmektedir.

Mahzen-i Esrâr-ı Şu'arâ da XIX. yüzyılda kaleme alınmış aruza ve kafiyeyle dair yazılmış risalelere bir örnektir. Bu çalışmada kayıtlarda Mahzen-i Esrâr-ı Şu'arâ adıyla yer alan eserin içeriği incelenecektir.

Eserin yazılış amacı, metin içerisinde yazar tarafından şöyle dile getirilir: Harput Defterdarlığından ayrıldığı sırada Arap ve Fars şiirinin aruz ve kafiye

¹ Mustafa İsen, "Aruzun Anadolu'daki Gelişme Çizgisi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 39, 1991, s. 119-120.

² Fuat Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara, 1999, s. 339-340.

kurallarını Arapça, Farsça ve Türkçe şiir örneklerine uyarlayarak eseri kaleme aldığını ve bu eser vesilesiyle hayır dua ve rahmetle anılmak istediğini ifade eder.³ Eserin kime sunulduğu bilgisi verilir. İçerik ve üslup özelliği göz önüne alındığında ise eserin aruz ve kafiyeyle dair yazılmış, Arap ve Fars bahirlerini bir arada toplayan Türkçe teorik eserler içerisinde yer aldığını söylemek mümkündür.

Eserde aruz ve kafiye ilminin önemini anlatan ifadeler, aruz ve kafiyeyle dair teorik bilgiler, kavramların anlamları ve söz konusu bilgilerin uygulamasını gösteren Arapça, Farsça ve Türkçe beyitler bulunmaktadır. Aruza ve kafiyeyle dair terimler açıklanmış ve örneklerle desteklenmiştir.

Bu çalışmada aruz ve kafiye kavramına, tarihi seyir ve gelişimlerine dair bilgi verilmiş, Mahzen-i Esrâr-ı Şu'arâ'nın belirli kaynaklardan bir araya getirilerek elde edilen aruza dair yazılmış Türkçe teorik eserler içerisindeki yeri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmada Abdünnâfi İffet Efendi'nin hayatı, eserleri ve Mahzen-i Esrâr-ı Şu'arâ eserinin incelemesine yer verilmiştir. Eser içeriği hakkında bilgi verilmiş ve eser değerlendirilmiştir. Çalışmanın son bölümü Mahzen-i Esrâr-ı Şu'arâ eserinin transkripsiyonlu metnine ayrılmıştır.

Çalışmanın sonucunda Abdünnâfi İffet'e ait Mahzen-i Esrâr-ı Şu'arâ adlı eserin tanıtılması, Türkçe yazılmış aruz risaleleri içerisinde adının anılarak Eski Türk edebiyatı alanındaki aruz çalışmalarına katkı sunulması amaçlanmıştır.

³ Abdünnâfi İffet. (1855/56). a.g.e. s.5.

2. ARUZ VE KAFİYE’NİN TARİHİ GELİŞİMİ VE KONUyla İLGİLİ TEORİK ESERLER

2.1. Aruz Kavramı, Tarihi ve Gelişimi

Vezin, dillerin kendisine ait mûsikîsinden doğan bir ahenk ölçüsüdür. Ses bakımından birbirine benzer heceler ile düzenlenir. Hece sesleri birbirine denk olmayan dillerde ahenk, uzun ve kısa hecelerın seslerine göre sıralanmış kalıplarla sağlanır. Aruz vezni de bu kalıplardan oluşur. Bununla birlikte hecelerın seslerine göre oluşan tek vezin aruz vezni değildir. Eski Yunan şiirinde de hecelerın ses ve vurgularına göre şekillenmiş vezinler vardır.⁴ Arap edebiyatında ise bu vezne aruz vezni adı verilmiştir.

Arûz, hecelerın kısa-uzun veya açık-kapalı oluşu esasına dayanan, Arap edebiyatında sistemli hale gelip değişikliklere uğrayarak başta Fars ve Türk edebiyatı olmak üzere İslâmî medeniyetlere yayılan ve nazımda yer alan bir vezin sistemidir.⁵ Bununla birlikte Arapça manzumelerde bir beytin ilk yarısının (mısraının) son tef’ilesine (cüzüne) verilen addır.

Arapça asıllı olan “arûz” sözcüğünün: “Yön, cihet, taraf, yan, bölge; Mekke, Medine ve etrafı; daracık dağ yolu; bulut; serkeş deve; çadırın orta direği, ortaya çıkma veya çıkarma; kendisiyle bir şey karşılaştırılan, dolayısıyla ölçü ve örnek olan şey” gibi çeşitli sözlük anlamları bulunmaktadır.⁶ Fakat aruzun bir edebi terim olarak yukarıda verilen sözlük anlamlarından hangisine dayandığı araştırmacılar tarafından bir kesinlik kazanmamıştır.

Nazımda kullanılan aruz ölçüsünü, sistematik hale getirip kurallara bağlayan kişi Halîl b. Ahmed’dir.⁷ El-Halîl, Arap dili gramerini saptama ve harflerin mahreçlerine göre dizilen bir lügatının düzeni ve kitap haline getirilmesinde, Arap nazım usûlünün belirleme ve açıklamasında bulunmuştur. Mûsikîye dair çalışmalarında kendisinden önce varılan sonuçları toplayıp meseleleri yeniden ele alıp düzenlemiş ve terimleri tarif ederek bu sahaları birbirine tutarlı bir ilim dalı kimliğine

⁴ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul. C.1, 1948, s.1.

⁵ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara, 2013, s.3-5.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nihad M. Çetin, “Arûz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.3, 1991, s.424.

⁷ Ebû Abdırrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî)

kavuşturmuştur. El-Halîl, Arap gramerindeki dağınık meseleleri de kurallara ve genel esaslara bağlamıştır. Aynı şekilde Arap nazımının ritim bakımından iç yapısını çözümleme ve saptama amacıyla aruz sistemini ortaya koymuştur. Halîl b. Ahmed gramer, lügat, mûsikî gibi dalları ilmî metot ve kurallarıyla ilk defa düzenlemesi ve özellikle aruzu yeni bir ilim dalı olarak ortaya koyması ile tanınmıştır.⁸ El-Halîl, şiirin geçmişi, yaşadığı dönemdeki durumu ve geleceği üzerinde araştırmalarda bulunmuştur. Araştırmaları sonucunda şiirin bir düzene sahip olduğu ve bu düzeni kendisinden sonra gelen şairlerin takip ettiği tespit edilmiştir.⁹

Nazım ile ilgili terimlerin çoğunu belirleyip tanımlayan Halîl b. Ahmed, bu alanda eskiden kullanılagelen kaside, beyit, kafiye vb. gibi bazıları zamanla açıklık kazanan bazıları ise açık olmayan bir anlam taşıyan kelimelere belirli karşılıklar vermiştir. Bu kelimelerden biri de arûzdur. Arûz, önceleri bir kasidenin başlangıç beytinin ilk mısraını ifade ediyorken sonra herhangi bir beytin ilk yarısına verilen ad olmuştur. Zamanla vezin değişmelerinin şatrların¹⁰ sonlarında meydana geldiği anlaşılmış ve fark edilen sınır El-Halîl tarafından çizilmiştir. Böylece bu terimin anlamı, “bir beytin ilk yarısının son tef’ilesi” ve “vezin bilgisi” olarak belirlenmiştir.¹¹

2.1.1. Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Aruz

Her dilde olduğu gibi Arap edebiyatında da şiire yer ve önem verilmiştir. Selahattin Fettahoğlu, Arap dilinde şiiri: “Arap lisanında şiir, istiare ve evsaf (tasvir) üzerine bina edilen belîğ bir kelam, garip bir tarz ve aziz bir meslek olarak nitelenir. Arapça ifade üslubunda şiirin önemli bir yeri vardır. Şiir medih, hiciv, şecaat ve mersiye şeklinde icra edilir.”¹² şeklinde ifade etmiştir. Arap edebiyatında şiir ve mûsikî arasında bir bağ olmakla birlikte vezin bilgisi sistemli ve yazılı bir kaynağa bağlı değildir. Arap edebiyatında aruz, onu takip eden ve içerisinde bulunan kafiye, nazım

⁸ Tevfik R. Topuzoğlu, “Halîl b. Ahmed”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.15, 1997, s.309.

⁹ Muhammed Nasif, çev. Mehmed N. Arslan, “Arap Filolojisinin Dahi İsmi Halil b. Ahmed”, *Şarkiyat Mecmuası*, 2015, SY.27, s.179-188.

¹⁰ Lügatte bir şeyin yarısı, bir tarafı demektir. Aruzda bir beytin yarısına verilen addır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yakup Şafak, *Aruz Terimleri*, Konya, 2003.

¹¹ Nihad M. Çetin, “Arûz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.3, 1991, s.425.

¹² Selahattin Fettahoğlu, “Arap Aruzu Genel Esasları ve Zorunlu Vezin Değişimleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.12, 2019, SY.64, s.47.

sisteminin temeli olmuştur. Bu iki temelin yazılı bir esasa bağlanması ise El-Halîl tarafından olmuştur.

El-Halîl, Arap şiirinin ritim bakımından yapısını tahlil etmiş, şairlerin yüzyıllardır inşâdın¹³ ifade etmek istediği basit ve özel makamlarla öğrendikleri, kullanıp geliştirdikleri vezinleri, aralarındaki çeşitli ilişkilere göre sınıflandırarak açık ve belirli ölçülerle anlatma imkânı bulmuştur.¹⁴

Arûz ilmi, yalnızca ünsüzleri gösteren harflerin bulunduğu Arap yazısına göre düşünülmüş, heceleri belirleyen harflerin müteharrik (harekeli) ve sakin (harekesiz) oluşlarına göre düzenlenmiş bir sistemdir. Buna göre bütün kelimeler harekeli (açık) ve harekesiz (kapalı) hecelerle biten hecelerin birleşmesiyle meydana gelmiştir.¹⁵

El-Halîl'in sisteminde yer alan müteharrik ve sakin harflerin birleşmesiyle “sebeb” ve “veted” olarak adlandırılan harfler meydana gelmiştir. İki harfin birleşmesine “sebeb”, üç harfin birleşmesine “veted” adı verilmiştir.¹⁶ Fâsıla, sebeb ve veted’lerden başka dört ya da beş harfin birleşmesinden meydana gelir. Sebeb, veted ve fâsılların birleşmesinde de tef’ile denilen sekiz ana cüz meydana gelir. Böylece tef’ilelerden beyit meydana gelir.¹⁷

Sebeb, kendi içerisinde ikiye ayrılır. Hafif sebeb (Sebebü’l-hafif): Bir harekeli ve bir harekesiz harften oluşan heceye verilen addır. Ağır sebeb (Sebebü’s-sakîl): İki harekeli harften oluşan hece grubuna verilen addır.

Veted, kendi içerisinde ikiye ayrılır. Birleşmiş veted (Vetedü’l-mecmû’): İlk ikisi harekeli, üçüncüsü sakin olan üç harften oluşan ses grubuna verilen addır. Ayrılmış veted (Vetedü’l-mefrûk): İlki harekeli, ikincisi sakin, üçüncüsü harekeli olan üç harfin birleşmesiyle oluşan ses grubuna verilen addır.

Fâsıla, kendi içerisinde ikiye ayrılır. Küçük fâsıla (Fâsılatü’s-sugrâ): İlk üç harfi harekeli, dördüncü harfi harekesiz olan ses grubuna verilen addır. Büyük fâsıla (Fâsılatü’l-kübrâ): İlk dört harfi harekeli, beşinci harfi harekesiz olan ses grubuna verilen addır.

¹³ Bir şiiri topluluk karşısında şiir kurallarına uygun olarak okuma sanatına verilen addır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İskender Pala, “İnşâd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.22, 2000, s.342.

¹⁴ Nihad M. Çetin, “Arûz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.3, 1991, s.426.

¹⁵ Nihad M. Çetin, “Arûz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.3, 1991, s.427.

¹⁶ Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul, 2012, s.132.

¹⁷ Kemal Eraslan, *Mizânü’l-Evzân-Vezinlerin Terazisi*, Ankara, 2015, s.2-3.

Tef'ile olarak adlandırılan sekiz ana cüz şunlardır: Fe'ülün, fâ'ilün, fâ'ilâtün, mefâ'ilün, müstef'ilün, mütefâ'ilün, mef'ülâtü ve müfâ'iletün.

Sekiz temel tef'ilenin, aynı kalarak ya da değişikliğe uğrayarak oluşan ideal vezin, yazılışlarındaki müteharrik ve sakin harflerin sayı ve sıralarına göre beş dairede toplanmıştır. Sonradan sisteme eklenen mütedârik ile toplam on altı ideal şekil birer şartlık ölçü olmuştur. El-Halîl ve onu takip edenlerin uzun süre nev, daha sonraları bahr terimiyle anılan vezin gruplarının her birinden türetildiği düşünülen şekillerin hareket noktası kabul edilmiştir. Her bahrin sâlim ve gayr-ı sâlim şekilleri vardır. Yukarıda sıralanan sekiz tef'ile zihaf ve illete uğramayıp “sâlim” olarak adlandırılır. Sâlim tef'ilelere zihaf ve illet uygulanarak ikinci derecedeki “gayr-ı sâlim” tef'ileler elde edilir. Sâlim tef'ileler asıl unsurlar, zihafı tef'ileler ise fer' unsurlar olarak adlandırılır. Sâlim tef'ilelerin birleşmesinden ideal vezinler, sâlim ile zihafı veya sadece zihafı tef'ilelerin birleşmesinden fer' vezinler meydana gelir. Tef'ilelerin birleşmesinden vezinlerin oluştuğu gibi karşılığı olan kelimelerin birleşmesinden de beyitler oluşur.

Bir beytin ilk yarısına (şatrına) “sadr”, ikinci yarısına “acûz” denir. Bir beytin birinci mısra'ının ilk tef'ilesine “sadr”, son tef'ilesine “arûz”, ikinci mısra'ın ilk tef'ilesine “ibtida”, son tef'ilesine “darb” denir. Bunlar arasında yer alan tef'ileler “haşv” adını alır. Aruz ve darb'da meydana gelen gelişmeler “ilel”, aruz ve darb dışında tef'ilelerde görülen değişimler “zihafat” adını alır. İllet ve zihaf, tef'ileye harf ilavesi (zihaf) veya harf eksilmesi (naks) yoluyla oluşur.¹⁸

On altı vezin ve toplandıkları daireler: I. Daire: Tavîl, Medîd, Basît. II. Daire: Vâfir, Kâmil. III. Daire: Hezec, Recez, Remel. IV. Daire: Serî', Münserih, Hafîf, Muzârî', Muktedab, Müctes. V. Daire: Mütekârib, Mütedârik.

Bu on altı bahirden on beşi El-Halîl'e, “mütedârik” bahrinin ise Ahfeş el-Evsat'a ait olduğu belirtilir. Nihad Çetin ise: “El-Halîl'in sistemine yapılan en mühim ilave on altıncı bahirdir. Bununla beraber, on beşe yakın adı bulunan ve daha çok Cevherî'de geçen mütedârik ve bir de mütedânî ve habeb adlarıyla anılan bu bahrin vezinlerini El-Halîl bilmiyor değildi. Nitekim onun, bu bahrin iki değişik vezninde iki ayrı kasidesi vardı. Şu halde sistemine almayışı, onu klasik vezinlerden saymayışından

¹⁸ Bu bölümdeki terim anlamları verilirken Nihad Çetin'in *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.3, s.424-437. aralığında yer alan “Arûz” maddesinden yararlanılmıştır.

ileri gelmiş olacaktır. Öteden beri mütedârikin eski bahirlere on altıncı bahir olarak El-Ahfeş tarafından ilave edildiği söylenir; bununla beraber bu yaygın rivayet de ihtiyatla karşılanmalıdır. Çünkü El-Ahfeş'in eserlerinde herhangi bir ad altında mütedârike müstakil bir bahir olarak yer verilmemişti.”¹⁹ şeklinde ifade eder. Sanatçılar, IX. yüzyıldan itibaren esas olarak bahsedilen on altı bahirdeki vezinleri işlemişlerdir. Bu bahirlere ilave edilen yeni şekillerin az olduğu kaynaklarda belirtilmiştir.

İran memleketi, Arap hakimiyeti altına girdiği zaman burada İslamiyet hızlı bir şekilde yayılmış ve İran'da İslam kültürünün dili olan Arapça büyük önem kazanmıştır. Arap dili, Abbasîler döneminde dini ve resmi dilin yanında kültür, ilim, felsefe ve edebiyat dili niteliğini almış, Müslüman İranlıların aydın sınıfı için ikinci bir anadil hükmünde olmuştur. Arap ve Farsların etkileşim içeren bir hayat geçirmeleri, Fars dilinin Arap dilinden birçok unsur almasını ve Yeni Farsça adı verilen İslamî dönem Farsçasının şekillenmesini sağlamıştır. Sasanî dönemi dilinden farklı olan bu yeni edebi dil, Arap edebiyatı etkisi altında şekillenen ve gelişen Yeni Farsça üzerinde ve dönemin nazım sisteminde etkisini göstermiştir. İran'ın çeşitli sahalarında kendi doğal gelişim süreçlerini takip eden mahalli halk edebiyatlarında ise değişiklikler devam etmiştir.²⁰

Sasanîler devrinin kültürüne, dinin ve siyasetin de etkisiyle Arap kültürü hakim olmuş, bu arada Arap şiir tekniği, nazım şekilleri ve şiir ölçüleri de İran edebiyatına yerleşmiştir. Daha önce İran'da kullanılan nazım şekilleri ve şiir ölçüleri de Samaniler devrinde yerlerini Arap nazım şekillerine ve aruz ölçüsüne bırakmaya başlamıştır. Gazneniler devrinde eski şiirde kullanılan ahenk ölçülerinin bazı değişikliklerle aslında harekeli ve sakin harfler sistemi üzerine kurulan ve yalnız Arap şiiri için düzenlenen aruz kalıpları içine yerleştirilmesi ile Arap aruz sisteminden farklı bir aruz sistemi ortaya çıkmıştır.²¹

İran şiirinde aruzun uğradığı iki önemli değişiklikten biri, Arap şiirindeki beytin yerini mısraın almasıdır. Bir diğeri ise klasik Arap şiirinin önde gelen beş bahrinin kullanılmaması ve bununla birlikte yeni bahir ve vezinlerin arayışına doğru gelişmiş olmasıdır. Beytin yerini mısraın alması ile Arap nazmına kıyasla beyit

¹⁹ Nihad M. Çetin, “Arûz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, C.3, s.428.

²⁰ Fuat Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara, 1999, s.318.

²¹ Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul, 2012, s.138.

uzatılmış, yani tef' ile sayısı artmış, şatrların sonunda yer alan arûz ve darb tef' ileleri, nazımda taşıdıkları önemi kaybetmiştir.²²

İran aruzunun gelişiminde çeşitli yazarların katkısı olmuştur. El-Mu'cem'in yazarı Şems-i Kays²³ ise İran aruzunu sistemleştirerek aruzun kurallarını belirlemiştir. Çalışmalar ve denemeler sonucunda Arap şairlerinin sık kullandıkları ilk iki dairenin beş bahri, “tavîl, medîd, basît, vâfir ve kâmil” bir kenara bırakılmış, yerine “karîb, cedîd, müşâkil” adlarında yeni kalıplar bulunmuştur. Böylece dört daire halinde toplanan on dört bahirli İran aruz sistemi meydana getirilmiştir. İranlıların aruza ekledikleri karîb, garîb (cedîd) ve müşâkil olarak adlandırılan bu üç bahir yalnız Fars şiirinde kullanılmıştır.²⁴

İran şiirinde kullanılan on dört bahir şu şekildedir: I. Daire: Hezec, Recez, Remel. II. Daire: Münserih, Muzâri', Muktedâb, Müctes. III. Daire: Seri', Garîb(Cedîd), Karîb, Hafîf, Müşâkil. IV. Daire: Mütekârib, Mütedârik.

İran aruzunda hezec bahrinden oluşturulmuş yirmi dört özel vezinle yazılan dübeyt veya terane de denilen rubâî, İslamî edebiyatların başlıca nazım şekilleri arasında yer almıştır. Kafiye örgüsü bakımından kolaylık taşıyan mesnevi ise uzun manzum eserlerde ve aruzun kısa vezinlerinde kullanılmıştır. Arap edebiyatından alınan kasidenin yanında İran ve Türk edebiyatlarındaki anlamıyla gazel geliştirilmiş ve divanlarda yer almıştır. Buna müstezad adı ile vezin ve kafiyece daha genişletilmiş bir şekil eklenmiştir.

Türkler, İslam medeniyetine girdikleri zaman da kendilerine ait milli bir şiir anlayışına sahiplerdi. İslam medeniyetinin tesiri altında Müslüman-İran edebiyatını taklit ve İran aruz ve şiir sanatını kabul ettikten sonra da İslam öncesi edebi anlayış ve zevki yaşatmaya devam etmiştir.

İslam öncesi Türk şiiri anlayışı, hece sayısına dayalı vezin sistemine bağlı olmuştur. Nazım şekli ise iki mısradan meydana gelen beyit ve onun tekrarıdan doğan dört mısradan oluşan dörtlüklere dayanmıştır.

²² Nihad M. Çetin, “Arûz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.3, 1991, s.432.

²³ Şemsüddin Muhammed b. Kays-ı Râzî, el-Mu'cem fi me'âyiri eş'âri'l-'Acem adlı eseriyle tanınan dil âlimi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Çiçekler, “Şems-i Kays”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.38, 2010, s.508.

²⁴ Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul, 2012, s.132.

Türkler, İslam dinini benimsedikten sonra İran edebiyatı ile karşılaşmışlar ve onlarla etkileşimde bulunan Türklerin aydın sınıfı, ilim dili olarak Arapça, edebiyat dili olarak da Farsçayı öğrenmişlerdir. Türkler de tıpkı İranlıların Arap şiir sistemini ve aruzunu alarak farklı kurallara dayanan yeni bir edebiyat anlayışı meydana getirdikleri gibi İran aruzunu alarak, örneklerini taklit yoluyla yeni bir Türk şiiri oluşturmuşlardır.

İslam öncesi şiir anlayışlarını devam ettirmekle birlikte uzun süre Farsça şiirler yazdıktan sonra aynı tarzda Türkçe şiirler yazma girişiminde bulunmuşlardır. Köprülü, “Doğal olarak münevver sınıfın, Türk dili ile de klasik bir edebiyat kurulmasını istediklerini”²⁵ belirtir. İlk örneklerin kim tarafından verildiği bilinmemekle birlikte, Yûsuf Has Hacib’in *Kutadgu Bilig* adlı eserinin, mesnevi nazım şekli ile mütekarib bahrinin fa’ûlün fa’ûlün fa’ûlün fa’lün kalıbıyla ile yazıldığı bilinmektedir. Yine aynı vezin ile dörtlükler halinde yazılmış Edip Ahmet Yükneki’nin *Atabetül Hakayık* adlı eseri de bulunmaktadır.

XI. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar İran aruzu, Türkler arasında yayılmış, İran edebiyatına ait nazım şekilleri ve çeşitli bahirlere ait vezinler, Türk edebiyatında yaygınlık kazanmıştır. Türkçe kelimelere Arap aruzunun uygulanmasında güçlük çekilmiştir. Köprülü, bu durumu, “Aruz ile yazılan ilk Türkçe manzumelerde hemen daima milli veznin 11 hecelisine uyan aruz cüzlerinin kullanılması, şüphesiz bir tesadüf değildi.”²⁶ şeklinde ifade etmiştir. Bununla birlikte XVI. yüzyılda aruz kalıpları tamamen Türkçeye uygun hale getirilmiş, Arap ve İran diline ait kelime ve tamlamalar Türkçe kelimelerin yanında yer almış ve nazım tekniğine ait kusurlar azalmıştır.

2.1.2. Aruz Veznine Dair Yazılan Türkçe Teorik Eserler²⁷

Aruz sistemi, Klasik Türk edebiyatında İran edebiyatında olduğu gibi ilk olarak uygulanmış, teorik eserler ise daha sonra meydana getirilmiştir. Klasik Türk edebiyatı içerisinde aruz sistemine dair kaynaklar, uzun süre Arapça ve Farsça eserlerden

²⁵ Fuat Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara, 1999, s.340.

²⁶ Fuat Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara, 1999, s.343.

²⁷ Bu bölüm, Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü, Bekir Belekuyu’nun “*Türkçe Aruz Kaynakçası*” çalışması, Yöktez ve Milli Kütüphane yazmaların taranması yoluyla oluşturulmuştur.

oluşturmuştur. Anadolu sahasında aruza dair Arapça ve Farsça risâleler ile birlikte Türkçe yazılmış teorik aruz eserleri de bulunmaktadır.

Bu bölümde Türkçe yazılmış teorik aruz eserlerine yer verilmiş ve eserler tanıtılmaya çalışılmıştır. Eserlerin çoğu üzerine yapılan çalışmalar bulunmakla birlikte üzerine çalışma yapılmamış eserler de bulunmaktadır.

Orta Asya Türk edebiyatı sahasında Türk şiiri ve nazım şekillerine dair verdikleri bilgiler açısından önemli kabul edilen iki eser bulunmaktadır. Bunlardan ilki Ali Şir Nevâî'nin *Mîzânü'l-Evzân* adlı eseridir. Eser, aruzla ilgili yazılmış ilk Türkçe risâledir. Abdurrahman Câmî'nin *Risâle fi'l-'arûz* adlı aruz risâlesine nazire olarak yazılmıştır. Risâlenin hangi tarihte tamamlandığı bilinmemekle birlikte Nevâî'nin ilerlemiş yaşında kaleme aldığı kabul edilmektedir.²⁸ Eser üzerine Kemal Eraslan çalışmıştır.²⁹

Bu sahada yazılmış bir diğer eser ise Bâbü'r Şah'ın yazmış olduğu *Arûz Risâlesi*'dir. Nevâî'nin *Mîzânü'l-Evzân* adlı eserini, yeterli görmemesi sebebiyle, Nevâî'den otuz beş sene sonra aynı konuda yazmış olduğu bir eserdir. Eserin *Mîzânü'l-Evzân*'dan ayrılan yönü ölümlü, tarhânî gibi maddelerin bulunması, konuların ayrıntılı ve daha çok örneklerle verilmiş olmasıdır. Risâlede, klasik arûz kitaplarında yer almayan Türk şiirine özgü olan tuyuğ, koşuk, urguştek, türkî, vb. vezinler bulunmaktadır.³⁰

Anadolu sahasında ise kronolojik sıra ile verilen, aruza dair Türkçe teorik eserler şu şekildedir:

1. *Risâletü'n fi'l-'Arûz*: Ahmedî'ye ait *Risâletü'n fi'l-'Arûz* adlı eser, kaynaklarda belirtildiği üzere Anadolu sahasında yazılmış aruz temalı en eski Türkçe eserdir. Eser vezinler ile başlayıp bir beyit ile örneklendirilmiş ve taktî' işlemi ile birlikte anlatılmıştır.³¹
2. *İlm-i Arûz*: 14. yüzyılın ikinci yarısıyla 15. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış olan Ahmed-i Dâî'nin *İlm-i Arûz* adlı eseri, Anadolu'da yazılmış ilk manzum

²⁸ Kemal Eraslan, *Ali Şir Nevâî, Mîzânü'l-Evzân*, Ankara, 2015, s.6-7.

²⁹ Nevâyî, *Mîzânü'l-Evzân*. (haz. Kemal Eraslan), Ankara, 2015.

³⁰ Ömer F. Akün, "Bâbü'r", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.4, 1991, s.398.

³¹ Üzeyir Aslan, "Sultan II. Murad Devrine Ait Aruz Konulu Bir Eser: Mutahhar B. Ebî Tâlib'in Ravzatu'l-Evzân'ı", *DEA*, 2021, SY.24. s.15.

Türkçe aruz risâlelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Eserde aruzun 29 bahri dörtlüklerle örneklendirilerek açıklanmıştır.³²

3. *Ravzatü'l-Evzân*: 14. yüzyıl sonu, 15. yüzyılın başında yaşamış olan Mutahhar b. Ebî Tâlib-i Lârendî tarafından 1421'de Karamanoğlu Mustafa Bey'e sunulmak üzere yazıldığı belirtilen *Ravzatü'l-Evzân* adlı aruz risâlesi de ilk Türkçe aruz risâleleri arasında anılmaktadır. Eser klasik eser düzenine uygun bir şekilde yazılmış, mukaddime ve evzan olmak üzere toplam iki bölümden oluşmaktadır. Eserin ikinci bölümünde 24 aruz vezni örnekler ile verilmiştir.³³
4. *Risâletün mine'l-Arûz ve Istilâhi's-Şi'ir*: 15. yüzyılda yaşadığı bilinen Alî b. Hüseyin Hüsâmeddîn Amasî'nin, *Risâletün mine'l-Arûz ve Istilâhi's-Şi'ir* adlı eseridir. Eserde edebî terimlerin tanımlamaları yapılmış ve edebî sanatlar beyitlerle örneklendirilerek açıklanmıştır. Eser içerisinde 33 aruz vezni Türkçe ve Farsça şiir örnekleriyle birlikte yazılmıştır.³⁴
5. *Câmiü'l-Fâris*: 15. yüzyılın ikinci yarısıyla 16. Yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış olduğu tahmin edilen Ahmed-i Bardahî'nin *Câmi'u'l-Fâris* adlı eseri, isimler, fiiller, harfler, ayların isimleri ve kavâ'id-i şi'riyye olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Kavâ'id-i Şi'riyye adı verilen beşinci bölümde aruz bahirleri Türkçe dörtlükler ile birer Farsça beyit örnekleriyle açıklanmıştır.³⁵ Eserin *Câmi'ü'l-Fürs* veya *Câmi'ü'l-Fâris* adıyla değişik nüshaları bulunmaktadır. Eser *Câmi'ü'l-Fürs* adıyla 2006 yılında yayınlanmıştır.³⁶
6. *Bahrü'l-Ma'ârif*: Sürûrî'nin, 1549 yılında Amasya'da Şehzade Mustafa'nın isteği üzerine yazılan *Bahrü'l-Ma'ârif* adlı eseri ilk belagat kitaplarından biri olarak kabul edilmektedir. Eser bir mukaddime, üç makale ve bir hatimeden oluşur. Eserin mukaddimesinde şiirle ilgili bazı terimler ve aruz ilminin

³² Ahmet Sevgi, "Ahmed-i Dâî'nin Bilinmeyen Bir Eseri: İlmi Arûz", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 2007, SY.18, s.1-11.

³³ Üzeyir Aslan, "Sultan II. Murad Devrine Ait Aruz Konulu Bir Eser: Mutahhar B. Ebî Tâlib'in Ravzatü'l-Evzân'ı", *DEA*, 2021, SY.24, s.9-36.

³⁴ Menderes Coşkun, "Edebi Terimler ve Aruzla İlgili Bir Eser: Alî b. Hüseyin Hüsâmeddîn Amasî'nin Risâletün Mine'l-Arûz ve Istilâhi's-Şi'ri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2003, SY.8, s.97-130.

³⁵ Ahmet Sevgi, "Ahmed-i Bardahî'nin Türkçe ve Farsça Manzum Aruz Risâlesi", *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 2008, SY.19, s.37-55.

³⁶ Şeyh İmam el-Bardahi, "*Câmi'ü'l-Fürs*", (haz. Hatice Şahin), (Yay. Cemal Kafadar, Gönül Alpay Tekin), Cambridge: Harvard University, 2006.

esasları anlatılır. Birinci makalede bahir ve vezinler örneklerle sunulmuş, ikinci makalede edebi sanatlara yer verilmiş, üçüncü makale ise teşbih ve mecaz unsurlarına aittir. Hatimede ise şiirin faydaları anlatılmıştır. Eser içerisinde aruz, kafiye, edebi sanatlar ile şiirdeki teşbih ve mecaz unsurları Türkçe, Arapça ve özellikle Farsça örnekler yer almaktadır. *Bahru'l-Ma'ârif* de aruz konusunda adı anılması gereken eserlerden biridir.³⁷ Eser Üzerine Halil İbrahim Okatan tarafından yapılmış bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır.³⁸

7. *Aruz-ı Endülüsi Şerhi*: 16. yüzyılda yaşadığı bilinen Hanbeli-zâde Mehmed Efendi'nin yazmış olduğu *Aruz-ı Endülüsi'ye Şerh* adlı eseridir.³⁹
8. *Risâle-i Arûz*: 16. yüzyılda yaşayan Lâmi'i Çelebi, Mahmûd b. Osman'a ait olduğu bildirelen *Risâle-i Arûz* adlı eser, günümüze kadar ele geçmemiştir. Eser hakkındaki bilgiler uyumsuzluk göstermektedir. Dilinin Türkçe olduğu kesin bilinmemektedir. Lâmi'î Çelebi'nin bizzat kendisinin haber verdiği *Risâle-i 'Arûz / Risâle-i 'Arûz-ı Fârîsî / Resâ'il-i 'Arûz* isimli eserin henüz bir nüshası tespit edilemediği bildirilmektedir.⁴⁰
9. *Arûsu'l-Arûz*: 16. yüzyılın sonlarında yaşadığı tahmin edilen, kimliği tam olarak tespit edilemeyen Aşkî'nin, Şeyhülislam Zekerriyya Efendi'ye sunduğu *Arûsu'l-Arûz* adlı eserdir. Eserin, farklı aruz kalıplarını tanıtmak, aruza katkıda bulunmak amacıyla yazıldığı belirtilmiştir. Eser içerisinde aruz ile ilgili temel bilgiler verilmiş, aslî bahirler ve aslî bahirlerden türetilen alt bahirler örneklendirilerek açıklanmıştır. Türkçe aruz risâlelerine dahil edilebilecek niteliktedir.⁴¹
10. *Arûz Risâlesi*: 17. yüzyılda yaşadığı bilinen Afîfî, Şeyh Abdullah Afîfüddin Efendi'ye ait *Arûz Risâlesi* adlı eserin Türkçe manzum bir risâle olduğu ve

³⁷ Yakup Şafak, “*Süruri'nin Bahrû'l Mearif'i ve Enisü'l-Uşşak ile Mukayesesi*”, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1991.

³⁸ Halil İ. Okatan, “*Süruri'nin Bahru'l-Ma'arif'i: İnceleme ve Mukaddime Metni*”, Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi, 1986.

³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. İnternet: Filiz Kılıç, “Hanbeli-zâde, Mehmed Efendi”, *TEİS*, 2020, Web: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hanbelizade-mehmed-efendi>

⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. İnternet: Mustafa Kılıç, “Risâle-i Arûz-Lâmi'î Çelebi”, *TEES*, 2022, Web: <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/risale-i-aruz-lami-i-celebi>

⁴¹ Sadık Yazar, “XVI. Yüzyılda Yazılmış Türkçe Bir Aruz Risalesi: Aşkî'nin Arûsu'l-Arûz'u”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, C.10, 2014, SY.2, s.140-190.

günümüze kadar yapılan çalışmalarda esere henüz rastlanmadığı belirtilmiştir.⁴²

11. *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe*: 17. Yüzyılın sonu 18. Yüzyılın ilk yarısında yaşamış Bosnalı Atfî Ahmed Efendi tarafından yazılan *Miftâh-ı Kavâid-i Tuhfe* başlıklı aruzla ilgili eser, bir mukaddime, iki fasıl ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Aruz ilmiyle ilgili bu risâlede Atfî Ahmed Efendi, eserini şiir ve aruz ilmiyle uğraşanlara faydalı olmak amacıyla yazdığını belirtmektedir. Kalıplarının isimleri ve özellikleri verilmiş, aruzla ilgili bazı terimler ve kurallar açıklanmıştır.⁴³
12. *Risâle fi'l-Arûz*: 18. yüzyılda Penbe-zâde-i Erzen-i Rûmî tarafından yazılan *Risâle fi'l-Arûz* adlı eser, aruz ilmini öğretmek amacıyla mensur olarak yazılmıştır. *Tuhfe-i Şâhidî*'de yer alan bahir ve vezinler ele alınmıştır. Eser, aruz bahirleri, ıstılahları ve daireleri hakkında bilgi içeren bir risâledir.⁴⁴
13. *Arûz-ı Endülüsî Şerhi*: 19. yüzyılda yaşayan Yemlihâ-zâde Mustafâ Kâmil Efendi, *Aruz-ı Endülüsî Şerhi* eserinde El-Endülüsî'nin aruza dair yazmış olduğu eseri şerh etmiş ve örneklerle aruza dair konuları aktarmıştır.⁴⁵
14. *Şerhü'l-kâfiye fi'l-arûz*: 19.yüzyılda Ömer Şevkî tarafından yazılan eser, Cemâleddin İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* adlı eserine Abdurrahman Molla Câmî'nin yazdığı *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye fi Şerhi'l-Kâfiye* adlı şerhin Mardinli Müftü-zâde Ömer Şevkî tarafından Türkçeye yapılan çevirisidir. *Şerhü'l-Kâfiye fi'l-Arûz* adıyla tercüme edilen bu eserin Ömer Şevkî'ye ait olduğu bildirmişse de esere henüz ulaşılamamıştır.⁴⁶
15. *Der Beyân-ı Istılâhât-ı Arûz*, *Arûz Risâlesi*, *İcmâl-i Arûz*: Kamil Ali Gıynaş ve Özer Şenödeyici tarafından bir makale ile tanıtılan bu üç eser sırası ile Sûdî, Gedâ mahlaslı olduğu düşünülen kişi ve Fedâyî' ye ait aruz eserleridir.⁴⁷

⁴² Ayrıntılı bilgi için bkz. İnternet: Kevser Kiroğlu, "Arûz Risâlesi-Afifi", *TEES*, 2022, Web: <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/aruz-risalesi-afifi>

⁴³ Hasan Ekici, Bosnalı Atfî Ahmed Efendinin Şerh-i Tuhfe'si ve Şerh Metodu, *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 2017, SY. 2, s.19-36.

⁴⁴ Muhittin Turan, "Penbe-zâde-i Erzen-i Rûmî'nin Risâle fi'l-Arûz'u", *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2019, SY.18, s.113-114.

⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. İnternet: Mutlu M. Özgeriş, "Arûz-ı Endülüsî Şerhi-Yemlihâ-zâde Mustafa", *TEES*, 2021, Web: <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/aruz-i-endelusi-serhi-yemliha-zade-mustafa>

⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. İnternet: Mehmet S. Çalka, "Şerhü'l-Kâfiye Fi'l-Arûz-Şevkî", *TEES*, 2021, Web: <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/serhul-kafiye-fil-aruz-sevki>

⁴⁷ Kamil A. Gıynaş ve Özer Şenödeyici, "Teorik Açından Aruz İlmi ve Üç Aruz Risalesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2010, SY.3, s.226-239.

16. *Manzûme-i Arûz*: El-Endelusî'nin *Arûzü'l-Endelusî* adlı eserine nazire olarak yazılan manzum eser *Manzûme-i Arûz*, adı geçen aruz risaleler arasında anılması mümkündür. Eser aruzu öğretmek üzerine kaleme alınmıştır. Yazarı belli değildir.⁴⁸
17. *Câm-ı Muzaffer*: 1850 yılında Bulak Matbaası'nda basılan eser Ahmed Sâfî'ye aittir. 158 sayfadan oluşan *Câm-ı Muzaffer*, Molla Câmi'ye ait *Risâle fi'l-Arûz* adlı eserinin Türkçe şerhidir.⁴⁹ *Câm-ı Muzaffer* metni üzerine devam eden bir yüksek lisans tez çalışması bulunmaktadır.⁵⁰
18. *Mahzen-i Esrâr-ı Şu'arâ*: 1855 yılında tamamlanan Abdünnâfi İffet'e ait Türkçe telif özelliği gösteren *Mahzen-i Esrâr-ı Şu'arâ* adlı eserdir. Eser müstakil aruz risalesi özelliği göstermekle birlikte içerisinde kafiye ile ilgili bilgi veren bir bölüm bulunmaktadır. Tez konusu olduğu için ilgili yerde ayrıntılı bilgi verilecektir.
19. *Teshîlü'l- Arûz ve'l-Kavâfi ve'l-Bedâyî*: 19. yüzyılda Şirvanlı Ahmed Hamdî'nin aruz vezni ele aldığı *Teshîlü'l-Arûz ve'l-Kavâfi ve'l-Bedâyî* adlı eseridir. Eser 1872'de İstanbul Terakki Matbaasında basılmıştır.⁵¹
20. *Arûz-ı Türkî*: 19. yüzyılda 1874/75 yılında İstanbul'da Mekteb-i Sanayi Matbaası'nda basılan Ali Cemaleddin'in *Arûz-ı Türkî* eseri, Türkçe bir aruz ve belagat kitabıdır. "Arûz-ı Türkî", "İlm-i Kavâfi" ve "Sanâyi-i Şi'riyye ve İlm-i Bedî" olmak üzere üç ana bölümden oluşur. Eserin sonunda ise yedi sayfalık ayrıntılı bir aruz cedveli bulunmaktadır.⁵²
21. *Zübdetü'l-Arûz*: 1876 yılında basılan Mustafa Reşîd'in *Zübdetü'l-Arûz* adlı risâlesi, beş bölümden oluşmaktadır bir aruz risalesi. Müellif eserin mukaddime bölümünde Câmi'nin *Câm-ı Muzaffer* eserini *Zübdetü'l-Aruz*

⁴⁸ İncinur Atik Gürbüz, "Aruz Eğitimi Üzerine Yazılmış Bir Eser", *Adıyaman Üniversitesi Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu*, 2009.

⁴⁹ Hasan Ekici, "Seyyid Ahmed Sâfî'nin Molla Câmi Şerhi: Câm-ı Muzaffer", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, C.10, 2020, SY.1, s.103-120.

⁵⁰ Musab Zorci, "*Ahmed Sâfî: Câm-ı Muzaffer (İnceleme-Metin)*", Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 2022.

⁵¹ Yusuf K. Çaldak, "*Ahmed-Hamdî Eş-Şirvânî ve Teshîlü'l-Arûz ve'l-kavâfi ve'l-bedâyisi (İnceleme-Metin)*", Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi, 2022.

⁵² Erdem C. Öztürk, "*Ali Cemâleddin Arûz-ı Türkî, İlm-i Kavâfi, Sanâyi-i Şi'riyye ve İlm-i Bedî (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*", Yüksek Lisans Tezi, Yozgat: Bozok Üniversitesi, 2010.

adıyla tercüme ettiğini söylemekle birlikte, Câmi-ı Muzaffer Molla Câmi'nin değil, Seyyid Ahmed Sâfi'ye ait eserin adıdır.⁵³

22. *Mi'yârü'l-Kelâm*: 19. yüzyılda Selim Sâbit'in yazdığı *Mi'yârü'l-Kelâm* eseri aslen bir belagat kitabıdır. Üç fasıldan oluşan eserin aruzla ilgili olan kısmı, üçüncü faslın sonunda yer alan kısa bir bölümden ibarettir. Eserin ilk baskısı Maarif Nezareti tarafından Rüştîye Mektepleri'nde okutturulmak üzere, 1870 yılında yapılmıştır. Eser üç fasıl bir hâtîme şeklinde düzenlenmiş hâtîmeden bir önceki bölümde cedvel ve zihafata yer ayrılmış. Üçüncü bölümde kafiye yer verilmiştir.⁵⁴
23. *Sahbâ-yı Mükerrerem*: 19. yüzyılda 1886 yılında İstanbul'da Mahmut Bey Matbaası'nda basılmıştır. Şükrü Bey'in *Sahbâ-yı Mükerrerem* adlı eseri aruz hakkında bilgi veren eserler arasında anılabilecek niteliktedir. Eser sekiz bölümden oluşur, toplam 98 sayfadır. Aruz terimlerinin anlamları verilmiş, aruz daireleri resimler şeklinde gösterilmiş ve meşhur vezinler örneklendirilmiştir.⁵⁵
24. *Mîzân-nâme-i Şu'arâ*: 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Es-seyyid Hüseyin Hüsnî Burdurî tarafından kaleme alınan *Mîzân-nâme-i Şu'arâ* adlı aruzla ilgili eser, ağırlıklı olarak aruz bilgilerini içermekle birlikte edebi bilgileri de içermektedir. Verilen vezinler beyitlerle örneklendirilmiştir. Eser içerisinde daire çizim örnekleri bulunmaktadır.⁵⁶
25. *Mecamiü'l-Edeb*: 19.yüzyılda 1890 yılında Manastırlı Mehmed Rıfat'ın on üç ciltlik *Mecâmi'ü'l-Edeb* isimli belagat kitabı, beşinci kitapta yer alan İlmi Arûz bölümünün aruzla ilgili olması sebebiyle adı anılan risâleler arasında bulunması mümkündür.⁵⁷
26. *Arûz Numûnesi*: 19. yüzyılda Muallim Nâci'nin *Arûz Nümûnesi/Taktî* eseri, aruza dair müsvedde notları, ölümünden sonra Hazine-i Fünun Gazetesi

⁵³ Cafer Mum, "Mustafa Reşîd'in Arûza Dair Bir Eseri: Zübdetü'l-Arûz", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C.3, 2010, SY.6, s.123-133.

⁵⁴ Hasan Gökçe, *Selim Sabit, Mi'yârü'l-Kelâm (Metin-İnceleme-Sözlük)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2007.

⁵⁵ Ayşegül Aydın Göksoy, *Sahbâ-yı Mükerrerem (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi, 2019.

⁵⁶ Şener Demirel, "Es-Seyyid Hüseyin Hüsnî Burdurî'nin Mîzân-nâme-i Şu'arâ Adlı Aruzla İlgili Eseri", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2011, SY.6, s.367-402.

⁵⁷ Halit Güneş, "Mehmet Rifat Mecâmiü'l-Edeb I.Cilt (İnceleme-Metin)", Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi, 2009.

Müdürü ve Asır Kütüphanesi sahibi Kirkor tarafından *Arûz Nümûnesi/Taktî* adıyla kitaplaştırılmıştır. Eserde yalnızca takti konusu ele alınmış ve vezinlerin beyitler üzerinde uygulanması gösterilmiştir. Takti uygulaması örneklerle gösterilmiştir.⁵⁸

27. *İlm-i Arûz*: 1896 yılında Mahmûd Âsım'ın yazdığı *İlm-i Arûz* risalesi, beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm aruz, ikinci bölüm sâlim ve asıl bahirlerden, üçüncü bölüm gayr-i sâlim bahirlerden, dördüncü bölüm aslî cüzlerin ferlerinden, beşinci bölüm şiirimizin bir kısmından bahseder.⁵⁹
28. *Türkçe Arûz*: 1895-96 yılında yazılmış Manastırlı Sâlih Fâik'in *Türkçe Arûz* eseri Konstantiniyye Matbaası'nda basılmıştır. Manastırlı Fâik, "arûz"u "vezin" yani "ölçü anlamında kullanmıştır. "*Türkçe Arûz*" başlığından hareketle "arûz" ifadesinden kastettiği ölçü, aruz ölçüsü değil; hece ölçüsüdür. *Türkçe Arûz* adlı eseri Türk ölçüsü hece ölçüsünden bahseder.⁶⁰
29. *Arûz-ı Osmânî*: 1897 yılında Cevdet Paşazâde Alî Sedâd tarafından Malûmât Matbaası'nda neşredilen eserde aslî bahirlerden 11 tanesi beyitlerle örneklendirilmiştir. Risâle, bir mukaddime, şiirin vezinleri ve cüzleri başlığı altında 11 aslî bahrin anlatıldığı ana bölüm ve bazı önerilerin teklif edildiği lâhika başlığı olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.⁶¹
30. *Mülhakâtü İlmü'l-Arûz*: Akşehirli Müftîzâde Mehmed Lütfî'nin 1911 yılında İstanbul'da basılmış *Mülhakâtü İlmü'l-Arûz* adlı eseridir. Eser içerisinde hem arûz hem de kâfiye ilmine dair bilgiler bulunmaktadır.⁶²
31. *Arûz ve Vezn-i Milli*: Mustafa Nâsır'ın 1911 yılına ait *Arûz ve Vezn-i Milli* eseri toplam 16 sayfadan oluşur. İçerisinde aruz başlığı adı altında bahirler ve rubâiler beyitlerle örneklendirilerek açıklanmıştır. Vezn-i Milli başlığı adı altında "parmak hesabı" tanımlaması verilmiş; üçlüler, sekizliler, yedililer,

⁵⁸ Ömer Zülfe, "Muallim Nâcî'nin Arûza Dair Eseri: Arûz Numûnesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2011, SY.6, s.189-208.

⁵⁹ İnternet: Mahmud Asım, *İlm-i Arûz*, Dersaadet, 1896, Web: <http://isamveri.org/pdf/risaleosm/R093468.pdf>

⁶⁰ Abuzer Kalyon ve Nebi Çelik, "Manastırlı Sâlih Fâik'in 'Türkçe Aruz' Eserinden Hareketle Aruzdan Kastedilen Şiir Ölçüsü", *KÜLLİYAT Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 2017, SY.3, s.37-50.

⁶¹ Rümeysa Güven, "Cevdet Paşazâde Ali Sedad'ın Aruza Dair Risalesi: Arûz-ı Osmânî", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 2022, SY.16, s.272-314.

⁶² İnternet: Akşehirli Müftîzâde Mehmed Lütfî, *Mülhakâtü İlmü'l-Arûz*, İstanbul, 1911, Web: <http://isamveri.org/pdf/risaleosm/R178322.pdf>

dokuzlular, onlular, onbirliler, onikililer, onüçlüler, onbeşliler açıklanmıştır.⁶³

32. *Milli Arûz*: Necip Asım'a ait, *Milli Arûz* başlığı adı altında hece veznine dair bilgilerin yer aldığı bir eserdir. Necip Asım eserinde Veled Çelebi ve Manastırlı Faik'in eserlerinden faydalanarak yazdığını belirtmiştir.⁶⁴
33. *Nazm ve Eşkâl-i Nazm*: Tâhirü'l-Mevlevî'nin 1913 yılına ait *Nazm ve Eşkâl-i Nazm* eseri Dersaadet Mahmut Bey Matbaası'nda basılmıştır. Nazım, arûz, kâfiye ve nazım şekillerinin yer aldığı toplam iki bölümden oluşmuştur. Beyitlerle örneklendirilerek açıklanmıştır.⁶⁵

Milli kütüphanede yapılan taramada müellifleri hakkında bilgi verilmeyen eserler:

34. *Risâle-i Aruz*: Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil Yz A 914/5 Yer numarasında kayıtlı *Risâle-i Aruz* adlı eserin müstensihisi Ali Karsî'dir. İstinsah tarihi 1786 olarak belirtilen eserin dili Türkçedir. Nesih yazı türüyle yazılan eser aruz ile ilgilidir.
35. *Risâle-i Aruz*: 03 Gedik 18184/27 Yer numarasında kayıtlı *Risâle-i Arûz* adlı eserin müstensihisi Mûsâ Efendî Behlavanî b. Abd-Allâh Tôkâtî, Musa b. Mehmed'dir. Yayın tarihi 1866 olarak belirtilmiştir. Eser içerisinde cüzler sıralanmış tablo halinde gösterilmiştir.
36. *Risâle-i Muhtasar-ı Arûz*: Milli Kütüphane Yz. A 2727/4 numarada *Risâle-i Muhtasar-ı Arûz* adıyla kayıtlı, nesih yazı türündeki eser üzerine Mustafa Alkan metin, inceleme, sözlük içeren yüksek lisans tezi çalışması yapmıştır. Metin içerisindeki başlıklar şu şekildedir: Sühba-i Sıbyân, Tuhfe-i Şâhidî, Tuhfe-i Vehbî, Aruz Risâlesi, Manzum Melheme, Kasîde-i Tayyâre Li-Vehbî.⁶⁶

⁶³ İnternet: Mustafa Nâsır, *Arûz ve Vezn-i Millî*, İstanbul, 1911, Web: <http://isamveri.org/pdf/risaleosm/RE15683.pdf>

⁶⁴ Bilgin Güngör ve Nilgün Güngör, Necip Asım'ın Millî Arûz Risâlesi (İnceleme-Metin), *Journal of Turkish Language and Literature*, 2018, SY.4, s.953-974.

⁶⁵ Yılmaz Baran, "*Tahirü'l-Mevlevî'nin Tedrisat-ı Edebiyyeden Nazm ve Eşkâl-i Nazm'ı*", Yüksek Lisans Tezi, Aksaray: Aksaray Üniversitesi, 2016.

⁶⁶ Mustafa Alkan, "*Milli Kütüphane 2727 [sühba-i sıbyân, tuhfe-i şâhidî, tuhfe-i vehbî, aruz risalesi vs.] (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*", Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2008.

37. *Risâle-i Arûz*: Yz. A 1989/2 yer numarasında kayıtlı eser 8b-15b varakları arasında yer almaktadır. Nesih yazı türünde yazılan eserin dili Türkçe, konusu aruzdur. Eserin müellifi hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.
38. *Risâle-i Arûz*: Yz. A. 1982/3 yer numarasında kayıtlı 73a-85b varakları arasında yer alan eserin yazı türü nesihdir. Dili Türkçe, konusu aruzdur. Eserin müellifi hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.
39. *İlm-i Arûz*: 06 Mil. Yz. A 2715 yer numarasında kayıtlıdır. Yayın bilgisi 1900? şeklinde verilmiştir. Yazı çeşidi rika, dili Türkçe ve konusu aruzdur.
40. *Risâle-i Arûz*: 06 MK. Yz. A 6472 yer numarasında kayıtlı olan *Risâle-i Arûz*'un yayın tarihi 18.. şeklinde verilmiştir. Yazı çeşidi rika, dili Türkçe olan eserin sonu eksiktir.

2.2. Kafiye Kavramı

Klasik Türk edebiyatı anlayışına göre vezin ve kafiye şiirde ahengi sağlayan iki temel unsurdur. Kafiye sözcüğü, “başın arkası, ense” temel anlamından “bir şeyin sonu, arkası” anlamına dönüşmüş, sonrasında ise beytin sonu anlamını kazanarak terimleşmiştir.⁶⁷ Arap şairleri tarafından kafiye, “beyit, şiir, kelime, beytin son kelimesi, revî harfî” anlamlarında kullanılmıştır.⁶⁸

Edebi terim olarak ise kafiye'nin tanımını, Abdülkadir Gürer şu şekilde ifade etmiştir: “Kafiye, kullanım sıklığı veya düzenini nazım şekillerinin belirlediği, redifsiz manzumelerde mısra ya da beyit sonlarındaki; redifli manzumelerde de rediften önceki kısmen ya da tamamen “sesteş” kelimelerin yarattığı ahenktir.”⁶⁹

Kâfiyenin revî harfinin bulunduğu kelimelerdeki farklı özelliklere göre üç oluşum şekli vardır. Bu üç oluşum, anlamları ve yazılışları farklı kelimeler; anlamları aynı, yazılışları farklı kelimeler; yazılışları aynı, anlamları farklı kelimeler şeklindedir.⁷⁰

⁶⁷ Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Biçim-Ölçü-Kafiye*, İstanbul, 2017, s.265.

⁶⁸ İsmail Durmuş, Mürsel Öztürk, İskender Pala, “Kâfiye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.24, 2001, s.149.

⁶⁹ Abdülkadir Gürer, “Lem’î’nin Kafiye Risâlesi: Risâletü’l-Kâfiyeti’l-Vâfiye”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 2007, SY.17, s.134.

⁷⁰ Bu bölümde terim anlamları verilirken Yekta Saraç, “*Klasik Edebiyat Bilgisi: Biçim-Ölçü-Kafiye*” eserinden yararlanılmıştır.

Bazı şiirlerde mısra sonundaki kafiyeyle birlikte alt ve üst mısra da birbirine paralel olacak şekilde kafiye bulunur. İki kafiye bulunduran bu şiirlere “zü-kâfiyeteyn” adı verilir. İki kafiye bulunduran bu şiire ise “zü’l-kavâfi” adı verilir. Birden fazla kafiyesi olan şiirlerin mısra sonundaki kafiyesine kâfiye-i asliyye, diğer kafiyelerine ise kâfiye-i mülhaka adı verilir. Kafiye-senc, kafiye-gûy, kâfiye-endiş gibi sözcükler ise şair anlamında kullanılır.

Kafiyenin kendisi ile gerçekleştiği harf revî harfidir. Kendi içerisinde mutlak (harekeli) revî ve mukayyed (harekesiz) revî olmak üzere ikiye ayrılır. Te’sîs, dahîl, ridf ve kayd revîden önce gelen harflerdir. Vasl, hurûc, mezîd ve nâire ise revîden sonra gelen harflerdir. Revîden sonra gelen harfler, redif içerisinde değerlendirilir. Kafiye harflerinin hareketleri ise: Ress, işbâ’, hazv, tevcîh ve nefâz olarak adlandırılır.

Kafiyede tekrarlanan harflere göre kafiye kendi içerisinde sadece revî harfinin tekrarı ile kâfiye-i mücerrede ve revî harfi dışında ondan önceki harflerin tekrarı ile oluşan kâfiye-i mürekkebe olmak üzere ikiye ayrılır. Kâfiye-i mürekkebe de kendi içerisinde kâfiye-i mürdefe, kâfiye-i müessese ve kâfiye-i mukayyede olmak üzere üçe ayrılır.

Kafiyede kullanılan hareke sayılarına göre kafiye türleri; müterâdif, mütevâtir, mütedârik, müterâkib, mütekâvis olmak üzere beşe ayrılır. Kelimenin doğal haliyle kafiye oluşu ve bir işleme uğrayarak kafiye olmaya uygun hale getirilmesiyle kâfiye-i ma’mûl ve kâfiye-i gayr-ı ma’mûl olmak üzere ikiye ayrılır.

Kafiye kusurları da kendi içerisinde adı konulan ve adlandırılmayan kusurlar olmak üzere ikiye ayrılır. Adı konulan kafiye kusurları: Sinâd, ikvâ, ikfâ, îtâ olmak üzere dördtür. Îtâ kendi içerisinde îtâ-yı celî ve îtâ-yı hafî olmak üzere ikidir. Herhangi bir gruplandırma yapılmadan adlandırılmayan kusurlar içerisinde ise revî harfinin bir yerde harekeli bir yerde sakin olması, yazılıştaki imla birliğini korumak için kelimelerin imlasının değiştirilmesi yer alır.

2.2.1. Arap, Fars ve Türk Şiirlerinde Kafiye

Arap edebiyatında kâfiye, bir konu olarak incelenmiş ve erken dönemden itibaren bu konuda eserler verilmiştir. Arûz ile birlikte VIII. yüzyılda yazıya geçirilmeye başlanmış, çeşitli yazarlar tarafından kâfiyenin nasıl olması gerektiğine

dair görüşler oluşmuştur. Verilen eserlerde kâfiye harfleri, harekeleri, çeşitleri ve kusurları incelenmiş ve gruplandırılmıştır. Böylece ilm-i kavâfi adı verilen bir dal oluşmuştur.⁷¹

Arap edebiyatında kâfiye ile ilgili müstakil eserler verilmesi ve ilm-i kavâfinin retorik kitaplarının bir bölümünü oluşturması konuya verilen önemi göstermektedir.

Fars şiirinde ise genel şiir anlayışında olduğu gibi Arap edebiyatından alınan ahenk sistemi içerisinde değişiklikler yapılmış, yapılan bu değişikliklerle kendi edebî anlayışlarına uygun bir aruz ve kafiye sistemi oluşturulmuştur.⁷²

Fars şiirine ait kâfiye sisteminde, Arap edebiyatında bulunan altı kafiye harfine, kayd, mezîd ve nâire kafiye harfleri eklenerek toplam dokuz kafiye harfine ulaşılmıştır. Buna göre Fars edebiyatında revî, kâfiyenin asıl olan son harfidir. Te'sîs, revî ile aralarında harekeli bir harf bulunan eliftir. Dahîl, te'sîs ile revî arasındaki harftir. Ridf, kendi içerisinde iki türdür. Ridf-i aslî, revîden önce gelen uzun okunan elif, vav ve ya ünlülerinin her birine verilen addır. Ridf-i zâid, revî harfiyle ünlüler arasında bulunan sâkin harftir. Kayd, elif, vav ve ya dışında revîden hemen önce gelen sâkin harftir. Vasıl, reviyi takip eden harftir. Hurûc, vaslı takip eden harftir. Mezîd, hurûcu takip eden harftir. Nâire, mezîdi takip eden bir veya daha fazla harftir. Fars edebiyatında mutlak ve mukayyed kâfiyeler de kullanılmıştır. Arap kâfiyesinde yer alan kâfiye harekeleri de Fars kâfiyesi için geçerlidir.⁷³

Fars şiirinin kafiye kurallarına göre; â ve û ünlüleri tek başına kâfiye yapabilir. Her ünlü, kendinden sonra gelen bir veya iki ünsüzle birlikte kâfiye yapabilir. Ek harfleri ile kâfiyeli kelimelerin sonuna aynı eklerden biri veya birkaçı gelebilir.

Klasik Türk edebiyatının şekillenmesinde Arap edebiyatından ziyade Fars edebiyatı etkili olmuştur. Bu nedenle şairlerin edebî bilgiye dair kullandıkları kaynak eserler, Fars edebiyatına ait eserler olmuştur.

Fars edebiyatına ait aruz ve kafiye konusunda kaynak olarak nitelendirilen eserler: *El-Mu'cem* adı ile bilinen Kaysu'r-Râzî'ye ait *El-Mu'cem fî-Ma'âyiri Eş'âri'l-*

⁷¹ Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Biçim-Ölçü-Kafiye*, İstanbul, 2017, s.261.

⁷² Abdulkadir Gürer, "Lem'î'nin Kafiye Risâlesi: Risâletü'l-Kâfiyeti'l-Vâfiye", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 2007, SY.17, s.136.

⁷³ İsmail Durmuş, Mürsel Öztürk, İskender Pala, "Kâfiye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.24, 2001, s.150.

'Acem, Hüseyin b. Ali el-Vâ'iz El-Kâşîfi'ye ait *Bedâyi'ü'l-efkâr fî-sanâyi'i'l-Eş'âr*, Nûrû'ddin Abdurrahman b. Ahmed-i Câmî'ye ait *Risâle der İlmi Arûz* ve *Risâle der İlmi Kâfiye*'dir.⁷⁴

Klasik Türk edebiyatına kafiye sistemi, aruz ve şiirin diğer kuralları gibi doğrudan Arap şiirinden değil değişikliğe uğramış haliyle İran şiirinden geçmiştir.

Türk şiirinde Arap ve Fars şiirine göre kâfiye daha anlaşılır bir düzen ile gelişim göstermiştir. Kafiye yapıları oluşturan harfler revîye olan yakınlıklarına göre adlandırılmıştır. Böylece kafiye yapıları oluşturan harfler revîye olan yakınlık sırasına göre ridf, te'sîs, dahîl ve kayd olarak öne doğru; vasıl, hurûc, mezîd ve nâire olarak da sona doğru adlandırılır.

Bir kafiye revî harfiyle beraber ridf harfi varsa "kâfiye-i mürâdefe", te'sîs harfi varsa "kâfiye-i müessese", bunlara dahîl ve kayd harfleri de eklenmiş ise "kâfiye-i mukayyede" olarak adlandırılır. Revî harfinden sonra gelen ilk harfe vasıl, ikinciye hurûc, üçüncüye mezîd ve dördüncüden itibaren ne kadar harf varsa hepsi nâire adını alır. Modern Türk şiirinde revî harfinden sonra gelen harflerin tamamı redif olarak kabul edilmiş ve bunda herhangi bir uzunluk ölçüsü gözetilmemiştir.⁷⁵

Klasik Türk edebiyatında İran şiirinden gelen beyite dayalı kafiye kullanımı yaygınlaşmışsa da Türklerin İslamiyet öncesi kullanmış oldukları bir kafiye düzeni vardır. Agah Sırrı Levend, kâfiyenin Türkçe şiir mûsikîsinde vezin ve şekilden daha esaslı bir ses unsuru olduğunu ve Türk dilinin ses yönüyle bir "kâfiyeler lisanı" halinde geliştiğini belirtmiştir. Türk şiirinde İslamiyet öncesinde de yarım kafiye, tam kafiye, cinaslı kafiye, iç kafiye, redif, aliterasyon gibi çeşitli ahenk unsurları bulunmaktadır.⁷⁶ Türk şiir anlayışına ait kafiye düzeni, İslami dönem içerisinde Arap ve Fars şiirinden şekillenen göz için kafiye anlayışıyla paralel olarak devam etmiştir.

Türk edebiyatında Tanzimat sonrasında kâfiye sorunu ele alınmış ve Arap ve Fars şiiriyle şekillenen klasik şiire ait göz için kafiye anlayışı eleştirilmiş, kulak için kafiye anlayışı savunulmuştur.⁷⁷ Cumhuriyet Döneminde ise genellikle Halk şiiri

⁷⁴ Abdulkadir Gürer, "Lem'î'nin Kafiye Risâlesi Risâletü'l-Kâfiyeti'l-Vâfiye", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 2007, SY.17, s.136-137.

⁷⁵ İsmail Durmuş, Mürsel Öztürk, İskender Pala, "Kâfiye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.24, 2001, s.151.

⁷⁶ Nihad S. Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı*, İstanbul, 1948, s.54-55.

⁷⁷ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara, 2013, s.83.

anlayışına göre kafiye incelenmiş, yapı ve şekil bakımından ayrı sınıflandırılmıştır. Yapı bakımından kafiye: Kafiye yapıyı oluşturan seslerin benzerliğine göre yarım, tam, zengin ve cinaslı olmak üzere dört başlıkta toplanmıştır. Şekil bakımından kafiye ise kafiyelerin mısra sonu dizilişine göre düz, çapraz ve karma olarak anlandırılmıştır.

Genel şiir anlayışında olduğu gibi kâfiye konusunda da Arapça ve Farsça yazılmış eserler esas alınmış ve bu eserlerden bazıları Türkçeye tercüme edilmiştir. Tercümelerden sonra kafiye konusu ile ilgili telif eserler ortaya çıkmış, Arap ve Fars edebiyatlarında olduğu gibi Türk edebiyatında da müstakil eserler verilmiş veya belagat kitaplarında bir bölüm halinde ele alınmıştır.

Kronolojik sıra ile verilen kâfiye konusuna dair Türkçe teorik eserler:⁷⁸

1. *Kâfiye Risâlesi*: XVI. yüzyılda Kemalpaşazâde tarafından yazılan eser, Türkçe ilk kâfiye risâlesi olarak bilinmektedir. Eserde kâfiyenin tanımı, kâfiye harfleri ve harekeleri, kâfiye çeşitleri ve kusurları konularına yer verilmiştir. Eser tanıtımı üzerine Yekta Saraç ve Mustafa Çiçekler tarafından ortak yapılan bir çalışma bulunmaktadır.⁷⁹
2. *Bahrü'l-Ma'ârif*: XVI. yüzyılda Sürûrî tarafından yazılan eser, kâfiye harfleri ve hareke çeşitlerine dair açıklamaları içermektedir. Kâfiye hakkında verilen bilgilerin yanında Arap ve Fars şiirlerine ait kâfiye kurallarına yer vermiştir. Eser üzerine Yakup Şafak tarafından yapılan bir doktora çalışması bulunmaktadır.⁸⁰ Halil İbrahim Okatan tarafından yapılan bir yüksek lisans tezi de bulunmaktadır.⁸¹
3. *Risâletü'l Kâfiyeti'l Vâfiye*: 1569 yılında XVI. yüzyılda Lem'î'ye ait olan eser Şehzade Mehmed'e kâfiye öğretmek amacıyla yazılmıştır. Câmî'ye ait *Risâle der İlm-i Kâfiye* adlı esere ekleme ve çıkarmalar yapılarak Türkçeye tercüme edilmiştir. Eser üzerine Abdülkadir Gürer çalışmıştır.⁸²

⁷⁸ Bu bölümde verilen eserler için Yağcıoğlu'nun çalışmasından yararlanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Songül Yağcıoğlu, "Klasik Edebiyatla İlgili Teorik Eserlerde Kafiye Bahsinin Mukayeseli Olarak İncelenmesi", *Türkiyat Mecmuası*, C.22, 2012, SY.2, s.127-170.

⁷⁹ Yekta Saraç ve Mustafa Çiçekler, "Kemalpaşazâde'nin Kâfiye Risâlesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.28, 1998, s.445-477.

⁸⁰ Yakup Şafak, "*Sürûrî'nin Bahrü'l Ma'ârif'i ve Enîsü'l-Uşşâk ile Mukayesesi*", Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1991.

⁸¹ Halil İ. Okatan, "*Sürûrî'nin Bahrü'l-Ma'ârif'i: İnceleme ve Mukaddime Metni*", Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi, 1986.

⁸² Abdülkadir Gürer, "Lem'î'nin Kafiye Risâlesi Risâletü'l-Kâfiyeti'l-Vâfiye", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 2007, SY.17.

4. *Bünyâd-ı Şi'r-i Ârif*: 1580 yılında yazılmaya başlanan 1595-96 yıllarında tamamlanan Muhyi-î Gülşenî'ye ait eser, Mısır Kadısı Bâki Efendi'nin isteğiyle yazılmıştır. Eserde kâfiye konusu on bölümde incelenmiştir. Kâfiyeyle ilgili başkalarına ait tanımlara yer verilmiştir. Konu içerisinde yer alan ibarelere ayrı ayrı açıklamalar yapılmış konu ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.⁸³
5. *Terceme-i Arûz*: Vahîd Muhammed-i Tebrizî tarafından vezin, kâfiye ve edebî sanatlara dair Farsça olarak yazılan *Muhtasar İlmi-i Arûz u Kâfiye* adlı eserin tercümesidir. Eser Salâhî Abdullah Uşşakî tarafından tercüme edilmiştir.⁸⁴
6. *Teshîlü'l-Aruz ve'l-Kavâfi ve'l-Bedâyi*: XIX. yüzyılda yazılan Ahmed Hamdî'ye ait eser, ilm-i aruz, ilmü'l-kavâfi ve'l-bedâyi ve ilm-i bedâyi olmak üzere üç bölümden oluşur. İkinci bölüm başlığı altında kâfiye harfleri ve hareketlerinin tanımları yapılmış, kâfiye çeşitleri Farsça beyit örnekleriyle sunulmuştur. Kâfiye kusurlarının her biri örnekleri ile açıklanmıştır. Eser üzerine Yusuf Kenan Çaldak, bir yüksek lisans tezi çalışması yapmıştır.⁸⁵
7. *Arûz-ı Türkî*: XIX. yüzyılda 1874/75 yıllarında İstanbul'da Mekteb-i Sanayi Matbaasın'nda basılan Ali Cemâleddin'e ait eser, aruzu öğretmek amacıyla yazılmıştır. İlmi-i kavâfi, sanâyi'-i şî'riyye ve ilm-i bedî' olmak üzere üç ana bölümden oluşur. İlmi-i kavâfi başlığı altında kâfiye harfleri ve kâfiye çeşitleri açıklanmış, beyitlerle örneklendirilmiştir.⁸⁶

Bu eserlerin yanı sıra Mehmet Rifat'a ait *Mecâmiü'l-Edeb*, Muallim Naci'ye ait *İstîlâhât-ı Edebiyye*, Reşîd'e ait *Nazariyyât-ı Edebiyye* ve Tahirü'l-Mevlevî'ye ait *Edebiyat Lûgatı* eserleri bulunmaktadır. Adı anılan bu eserler, içerisinde kafiye konusuna, tanım ve çeşitlerine dair bilgilere yer vermiştir.

Bir eser içerisinde bölüm olarak yer alan kâfiye eserleri içerisinde, çalışmaya konu olan 1855/56 yılında yazılan *Mahzen-i Esrâr-ı Şu'arâ* adlı eseri de anmak mümkündür. Eser bir aruz risâlesi olmakla birlikte eserin daha az hacimli olan ikinci

⁸³ Murat Aşıcı, “*Bünyâd-ı Şi'r-i Ârif (Transkripsiyon, Gramer İncelemesi)*”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989.

⁸⁴ İnternet: Mehmet Akkuş, “Tercüme-i Arûz-ı Tebrizî Tercümesi”, *TEES*, 2022, Web: <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tercume-i-aruz-i-tebrizi-tercumesi>

⁸⁵ Yusuf K. Çaldak, “*Ahmed Hamdî Eş-Şirvânî ve Teshîlü'l Arûz ve'l-kavâfi ve'l-bedâyi'si (İnceleme, Metin)*”, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi, 2022.

⁸⁶ Erdem C. Öztürk, “*Ali Cemâleddin, Arûz-ı Türkî, İlmi-i Kavâfi, Sanâyi'-i Şî'riyye ve İlmi-i Bedî' (İnceleme, Metin, Sözlük, Tıpkıbasım)*”, Yüksek Lisans Tezi, Yozgat: Bozok Üniversitesi, 2010.

kismında, 33a-38a varakları arasındaki bölüm kafiye konusunu içerir. Bu 11 sayfalık bölümde yer alan konu başlıkları: El-mağşadü's şânî fî 'ilmi'l-kâfiyet, El-bağşü'l evvel fî ta' rîfi'l-kâfiyet, El bağşü's şânî fî kâb-ı ħurûfi'l kâfiyet vü ħarekâthâ, El-bağşü's şâliş fî 'uyûbi'l kâfiyet, şeklindedir. Bu bölümde kâfiye ilminin amacı, tarifi, kafiye harfleri ve kusurları yer almaktadır. Arapça ve Farsça beyitlerle örneklendirerek açıklamıştır.

3. ABDÜNNÂFİ İFFET, MAHZEN-İ ESRAR-I ŞU'ARÂ

3.1 Abdünnâfi İffet Efendi

3.1.1. Hayatı

Abdünnâfi İffet Efendi, 1239/1823 yılında Adana'da doğmuştur. Kaynaklarda soyunun Ramazanoğulları hanedanına dayanması sebebiyle “Ramazan-zâde”, Adanalı olduğu için “Adanavî” olarak anılmaktadır⁸⁷. Babası, Adana müftüsü İshak Efendi'nin oğlu Seyyid Mehmed'dir. Bağdatlı İsmail Paşa'nın kaydettiğine göre babası da müftüdür.⁸⁸ Mehmed Süreya, Abdünnâfi İffet'in Mehmed Nureddin adında bir oğlu olduğunu belirtmektedir.⁸⁹ Bununla birlikte oğlunu küçük yaşlarda kaybettiğine dair olan bilgi, Divanında yer alan “Ciger-Pârem İçün Güftâr-ı Dil-Sûz” başlıklı mersiyesinden anlaşılmaktadır.⁹⁰

Eğitim ve çocukluk hayatı hakkında detaylı bir bilgi olmamakla birlikte Abdünnâfi İffet'in, özel hocalardan çeşitli dersler alarak İstanbul ve Şam'da hadis ilmini öğrendiği ve icazet-nâme aldığı bilinmektedir. Arap ve Fars dillerine vakıf olan Abdünnâfi İffet'in, Buhara âlimlerinden olan Abdürrahim Efendi'den de ilim tahsil ettiği bilinmektedir.⁹¹

Abdünnâfi İffet'e aldığı eğitiminden sonra 1259/1843 yılında Bursa müderrisliği verilmiştir. Adana eyaleti meclis azalığında bulunmuş, 1846 yılında İstanbul'a gelerek kendi isteği üzerine ilmi rütbesi, devlet idarecileri sınıfına geçerek salise rütbesine (binbaşıya denk mülki rütbe) yönelmiştir. Farklı tarihlerde Adana mal müdürlüğünde, Halep meclisi büyük başkanlığında ve bir sene sonra Halep defterdarlığı görevinde bulunmuştur. Harput defterdarlığında, Trabzon tahkikat (soruşturma) memurluğunda, Cezair-i Bahr-i Sefid Rûsum-ı Müctemia (vergi) memurluğunda, Şam muhasebeciliği, Bağdad defterdarlığında görev yapmıştır. Bosna merkez, Hersek, Resmo, Kastamonu ve Elazığ mutasarrıflıklarında bulunmuştur. 1879

⁸⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn, Esmâü'l-Mü'ellifîn ve Âşârü'l-Muşannifîn*, (haz. Nail Bayraktar), 1992, SY.103, s.15.

⁸⁸ İsmail Durmuş, “Abdünnâfi İffet Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.1, 1988, s.288.

⁸⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, (haz. Seyit Ali Kahraman ve Nuri Akbayan), İstanbul, 1996, s.132.

⁹⁰ Emrah Gündüz, “*Abdünnâfi İffet Efendi ve Divanı (İnceleme-Metin)*”, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2018.

⁹¹ İbnül Emin, *Son Asır Türk Şairleri*, Ankara, 1969, s.1069.

yılında Musul valiliğine tayin edilmiş ve emekli olmuştur. 1883 yılında Elazığ valiliğine atanmıştır. Bir buçuk sene sonra bu görevine son verilmiş ve 1890 yılında Memur Seçme Komisyonu Başkanlığına tayin edilmiştir. Yoğun bir siyasi hayat içerisinde bulunan Abdünnâfi İffet Efendi için İbnül Emin, “Rütbe-i bâlâyı, Birinci Rütbe Mecidî nişanını ve İran devletinin ikinci rütbe Şir ü Hurşid nişanını haiz idi.” sözleriyle onun bürokratik başarısını ifade etmiştir.⁹²

Abdünnâfi İffet, edep ve iffet sahibi olduğu için “İffet” lakabı ile tanınmıştır.⁹³ Şiirlerinde ise “faydalı, faydası olan” anlamına gelen Nâfi mahlasını kullanmıştır. Kaynaklar, kendisinin âlim, fazilet sahibi, temiz ahlaklı,⁹⁴ edepli ve alçakgönüllü⁹⁵ olduğunu bildirir. Bununla birlikte İbnül Emin’in ifade ettiği sözler ile Abdünnâfi İffet’in boyunun kısaya meyilli, kır sakallı, parlak gözlü ve güler yüzlü olduğuna dair bir kısım fiziksel özellikleri ile İstanbul’da Küçük Ayasofya civarında bir konakta oturduğu hakkında bilgi sahibi olmaktayız.⁹⁶

Abdünnâfi İffet, Kâdiriye tarikatına mensuptur. Emrah Gündüz, Abdünnâfi İffet’in Divan’ı üzerine yapmış olduğu çalışmada, şairin şiirlerinde bu tarikata ve esaslarına yer verdiğini, Divan’ında yer alan şiirinde Abdülkadir Geylani’den çokça bahsedildiğini, ona olan sevgi ve bağlılığını dile getirerek onun müridi olmakla övündüğünü ve rehberinin o olduğunu belirtmiştir. Mevlânâ Celaleddin-i Rumî’ye olan hayranlığını ve sevgisini manzumelerinde dile getirdiğini, mevlevî şairlerde⁹⁷ görülen Hz. Mevlânâ, Monlâ-yı Rûm, Mollâ Celâl, Mevlânâ, Mesnevi vb. kelime ve kavramların şiirinde sıklıkla geçtiğini belirten Gündüz, şairin Mevlevî olmadığını şair için Mevlevî muhibbi demenin doğru olacağını, belirtir.⁹⁸

1308/1891 tarihinde Taif’de koleradan vefat etmiştir. Mezarı Taif’de bulunmaktadır.

⁹² İbnül Emin, *Son Asır Türk Şairleri*, Ankara, 1969, s.1070.

⁹³ İsmail Durmuş, “*Abdünnâfi İffet Efendi*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C.1, 1988, s.288.

⁹⁴ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, (haz. Seyit Ali Kahraman ve Nuri Akbayan), İstanbul, 1996, s. 132.

⁹⁵ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, C.1, 1915.

⁹⁶ İbnül Emin, *Son Asır Türk Şairleri*, Ankara, 1969, s.1071.

⁹⁷ Mevlevî şairler hakkında bilgi veren *Sema-hâneyi Edeb* eserinde Abdünnâfi İffet’in ismine rastlanmamıştır.

⁹⁸ Emrah Gündüz, “*Abdünnâfi İffet Efendi ve Divanı (İnceleme-Metin)*”, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2018.

3.1.2. Eserleri

İbnül Emin, Abdünnâfi İffet için adı gibi “Nâfi” eserler meydana getirerek adını kalıcı kıldığını ve eserlerinin ilim sahiplerince değer gördüğünü belirtmektedir.⁹⁹ Bursalı Mehmed Tahir ise Abdünnâfi İffet’in yapmış olduğu “*Mutavvel*” tercümesinde Arapça gramer bilgisinin çoğuna vakıf olduğunu, edepli ve alçakgönüllü olduğunu ve şiir eserlerinin de çok olduğunu bildirmiştir.¹⁰⁰ Yoğun memuriyet ve siyasi hayatıyla birlikte ilmi ve edebi çalışmalarda bulunan Abdünnâfi İffet, belagat, hadis, tasavvuf, ahlak, felsefe ve mantık ilimlerine dair birçok tercüme ve telif eser yazmıştır.

3.1.2.1. En Nef’u’l-Muavvel fî Tercemeti’t-Telhîs ve’l-Mutavvel

Hatib el-Kazvinî’nin Arap belagatına dair eseri *Telhisü’l-Miftah*’ın ve bunun Teftazani tarafından yapılmış geniş şerhi olan *El-Mutavvel*’in gramer açısından tahlili bir tercümesidir. Bu iki ciltlik tercüme Abdünnâfi İffet Efendi’nin Arapça gramerin ve belagat bilgisine sahip olduğunu gösteren bir eser olarak kabul edilir.¹⁰¹ Eserin birinci cildi Saraybosna’da 1289/1872’de, ikinci cildi de İstanbul’da 1290/1873’de Matbaa-i Amire’de basılmıştır. Sultan Abdülaziz (ö.1876) eseri takdir ederek Abdünnâfi İffet’e ikinci rütbe mecidi nişanı vermiştir.¹⁰² Mustafa Irmak eser hakkında “*Abdünnâfi İffet Efendi ve en-Nef’u’l-Muavvel Adlı Eseri (Telhîs-Mutavvel Tercümesi)*” adlı bir çalışmada bulunmuştur.¹⁰³

3.1.2.2. Terceme-i Nuhbetü’l-Fiker

İbnül Emin’in *Enfe’u’l Eser Terceme-i Nuhbeti’l-Fiker* adı ile kaydettiği eserin adı, eserin zahriye kısmında *Terceme-i Nuhbeti’l-Fiker* şeklinde geçmekle birlikte, eserin dîbâce bölümünde *El-Eserü’l Mu’teber fî Terceme-i Nuhbeti’l-Fiker* adıyla isimlendirilmiştir.¹⁰⁴ Eser, İbn-i Hacer el-Askalânî’nin hadis usulüne dair *Nuhbetü’l-*

⁹⁹ İbnül Emin, *Son Asır Türk Şairleri*, Ankara, 1969, s.1071.

¹⁰⁰ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, C.1, 1915.

¹⁰¹ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, C.1, 1915.

¹⁰² İbnül Emin, *Son Asır Türk Şairleri*, Ankara, 1969, s.1070.

¹⁰³ Mustafa Irmak, *Abdünnâfi İffet Efendi ve en-Nef’ul-Mu’avvel Adlı Eseri (Telhîs-Mutavvel Tercümesi)*, Rize, 2016.

¹⁰⁴ Abdünnâfi İffet, *Terceme-i Nuhbetü’l-Fiker*, Elazığ, 1884, s.3-4.

Fiker adlı kitabının tercümesi olup 1301/1884'te Ma'mûretülazîz'de (Elazığ) basılmıştır.¹⁰⁵ İbnül Emin Harput'ta basıldığını kaydetmiştir.¹⁰⁶ Abdünnâfi, şerhin dîbâce bölümünde *Mutavvel* ve *Burhan-ı Gelenbevi* adlı eserleri şerh ve tercüme ettiyse de tefsirler ve hadisler üzerine hizmet etmek istediğini belirtir. Bununla birlikte Resmo sancağı mutasarrıflığı memuriyetindeyken izinli olarak memleketine geldiği bir zamanda Mustafa Efendi'nin teşvikiyle eseri yazmaya karar verdiğini, Türkçe dil üzerine tercüme metin ve şerhine karar verdiğini belirtir.¹⁰⁷ Eser hakkında Taha İmamoğlu, “Anadolu’da Usûl Çalışmaları: Ramazanzâde Abdünnâfi İffet Efendi’nin *Nuhbetü’l-Fiker Şerhi: El-Eserü’l-Mu’teber Fi Tercemeti Nuhbetü’l-Fiker*” adlı bir bildiri sunmuştur.¹⁰⁸

3.1.2.3. Nâfiu’l-Âsâr Nevbâve-i Simâru’l-Esmâr

Edebi ve tarihi bilgilerin yanı sıra bazı hikâyeler ile ahlaka dair konuları da içeren Türkçe bir eserdir. Hümayun-nâme'nin bazı hikâyeleri nazmen ve bazı konular da nesren naklolunmuştur. 1268/1851'de Dâru't-Tıbbâ'ati'l-Âmire'de İstanbul'da basılmıştır.¹⁰⁹ Eser, Filibeli Alaaddin Ali Çelebi'nin, *Kelile ve Dimne* hikâyelerinin Türkçe en önemli çevirisi kabul edilen *Hümayun-nâme* adlı eserinden hareketle kaleme alınmıştır. Bazı kaynaklar, Abdünnâfi İffet'in eserini, Osmanzâde Taib'in eserine dayanarak kaleme aldığını ifade etmektedir. Eser, mesnevi nazım şekliyle yazılmış, 28 bölümde toplam 35 hikâye bulunmaktadır. Eser üzerine Tuncay Bülbül “*Ramazan-Zâde Abdünnâfi İffet Efendi ve Kitab-ı Nâfi’u’l-Âsâr Nevbâve-i Simâru’l-Esmâr Adlı Eseri*” adlı çalışma yapmıştır.¹¹⁰

¹⁰⁵ İsmail Durmuş, “Abdünnâfi İffet Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.1, 1988, s.288.

¹⁰⁶ İbnül Emin, *Son Asır Türk Şairleri*, Ankara, 1969, s.1070.

¹⁰⁷ Abdünnâfi İffet, *Terceme-i Nuhbetü’l-Fiker*, Elazığ, 1884, s.3-4.

¹⁰⁸ Taha İmamoğlu, “Anadolu’da Usûl Çalışmaları: Ramazanzâde Abdünnâfi İffet Efendi’nin *Nuhbetü’l-Fiker Şerhi: El-Eserü’l-Mu’teber Fi Tercemeti Nuhbetü’l-Fiker*”, *OMÜ İlahiyat Fakültesi Uluslararası Katılımlı Sempozyum*, 2011, s.325-336.

¹⁰⁹ İbnül Emin, *Son Asır Türk Şairleri*, Ankara, 1969, s.1070.

¹¹⁰ Tuncay Bülbül, “Ramazan-zâde Abdünnâfi İffet Efendi ve Kitab-ı Nâfi’u’l-Âsâr Nevbâve-i Simâru’l-Esmâr Adlı Eseri”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2012, SY.7, s.447-609.

3.1.2.4. Muntehabât-ı Nâfia-i Risâle-i Kuşeyriyye

İmam Kuşeyrî'nin tasavvuf terimlerini bir araya toplayan *Er-Risâle* adlı eserinin bazı seçme ve fevaid eklemeleriyle tercümesidir. 1300'de tercüme edilmiş, 1308'de İstanbul'da basılmıştır.¹¹¹ Abdünnâfi İffet, zahriye kısmında eserin Abdülhamid Han'a (ö.1918) sunulduğunu belirtmiştir. Aynı sayfa içerisinde adının üzerine "İntihâb-ı Me'mûrîn-i Mülkiye Reisi" unvanı yazılıdır.¹¹² İthafın sonra ve eser başlamadan önce Serasker Muhtar Efendi'nin tasavvufa dair yazmış olduğu Türkçe manzum bir takriz bulunmaktadır.¹¹³ Eser toplam 336 sayfadan oluşmaktadır.

3.1.2.5. Terceme-i Burhan-ı Gelenbevi (Fenn-i Mantık)

Gelenbevî'nin, *El-Burhân* adlı mantığa dair eserinin şerhi ve tercümesidir. *Mizânü'l Burhân* adıyla da bilinmektedir.¹¹⁴ Gelenbevî'nin Aristo mantığını yorumlaması ve açıklamasının bir uzantısı olarak Abdünnâfi İffet Efendi de bu eserinde Aristo mantığını yorumlayarak fenni mantığın daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Bu eser üzerine Faruk Kılıç, "*Abdünnâfi İffet Efendi'nin Mizanı Şerh-i Mütercimi Burhan Adlı Eserinin Tahlil ve Değerlendirmesi*" konulu bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.¹¹⁵ Eser, 2019 yılında Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından yayımlanmıştır.¹¹⁶

3.1.2.6. Terceme-i Âdâb-ı Gelenbevî

Gelenbevî İsmail Efendi tarafından Âdâbu'l-bahs ve'l-münâzara ilmine ilişkin Arapça olarak kaleme alınmış olan eserin, şerh ve tercümelerinden birisi de Abdünnâfi İffet Efendi'ye ait olanıdır. Abdünnâfi İffet Efendi eserini, hayatının sonlarına doğru Musul Valiliği görevinden ayrıldığı sırada 1299/1882 tarihinde kaleme aldığını bildirmektedir. Bu eser, 1302/1885 tarihinde İstanbul'da Matbaa-i Osmaniye'de

¹¹¹ İbnül Emin, *Son Asır Türk Şairleri*, Ankara, 1969, s.1070.

¹¹² Abdünnâfi İffet, *Muntehabât-ı Nâfia-i Risâle-i Kuşeyriyye*, İstanbul, 1890, s.3.

¹¹³ Abdünnâfi İffet, *Muntehabât-ı Nâfia-i Risâle-i Kuşeyriyye*, İstanbul, 1890, s.4-7.

¹¹⁴ İbnül Emin, *Son Asır Türk Şairleri*, Ankara, 1969, s.1070.

¹¹⁵ Faruk Kılıç, "*Abdünnâfi İffet Efendi'nin Mizanı Şerh-i Mütercimi Burhan Adlı Eserinin Tahlil ve Değerlendirilmesi*", Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi, 2008.

¹¹⁶ Abdünnâfi İffet Efendi, *Tercüme-i Burhân-ı Gelenbevî-Burhân-ı Gelenbevî Tercüme ve Şerhi*, (haz. İbrahim Çapak, Mesud Ögmen, Abdullah Demir), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.

basılmıştır.¹¹⁷ 150 sayfalık bu Türkçe şerh ve tercüme, bir dîbâce, bir giriş, dört bölüm, bir hâtime ve bu hâtimenin sonunda yer alan takrizlerden oluşmaktadır. İlker Kömbe, eser üzerine “*Osmanlı-Türk Düşüncesinde Münazara İlmi ve Abdünnâfi İffet’in Tercüme-i Âdâb-ı Gelenbevî Adlı Eseri*” adlı bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.¹¹⁸

3.1.2.7. Kâmilü’l-Âsâr Hikâye-i Cihândâr

Abdünnâfi İffet’in, Girit vilayeti Resmo sancağı mutasarrıfı iken¹¹⁹ yazdığını belirttiği eser, 19 Muharrem 1291 senesinde Girit Matbaasında basılmıştır.¹²⁰ Eser Yusuf Kâmil Paşa adına ithaf edilmiştir.¹²¹ Toplam 78 sayfadan oluşan eserin içerisinde aşk ve muhabbete dair tasvirler ve çokça Arapça-Farsça beyitler yer almaktadır. Hata-savab cedveliyle başlamış olan eserde kırmızı mürekkebe ile derkenarlar bulunmaktadır. Eser üzerine bir çalışma bulunmamaktadır.

3.1.2.8. Peyâm-ı Sûr

Eser, Sultan Abdülmecid’in (ö.1861) kızları Cemile Sultan ile Mahmud Celaleddin Paşa’nın ve Münire Sultan ile İbrahim İlhami Paşa’nın evlenmeleri dolayısıyla yapılan düğünü konu alan mensur sur-nâmedir. Eser 1274/1858 tarihinde basılmıştır. Bazı kaynaklar eserin ismini Sûr-nâme-yi Selâtin olarak vermektedir. Elde edilen bilgilere göre mensur sur-nâmelerin son örneğidir. Eser, mensur bir sur-nâme örneği olsa da içinde yer yer Türkçe, Farsça ve Arapça beyitler de bulunmaktadır. Ayrıca padişahın kasrı için söylenmiş 71 beyitlik bir kaside ile Cemile ve Münire Sultanların düğünleri için ayrı ayrı söylenmiş 10 ve 9 beyitlik iki tarih kıtası da mevcuttur. Eser, Mehmet Arslan tarafından yayımlanmıştır.¹²²

¹¹⁷ Abdünnâfi İffet, *Terceme-i Âdâb-ı Gelenbevî*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1885, s.3.

¹¹⁸ İlker Kömbe, “Osmanlı-Türk Düşüncesinde Münâzara İlmi ve Abdünnâfi İffet’in Tercüme-i Âdâb-ı Gelenbevî Adlı Eseri”, *DİVÂN İlmi Araştırmalar*, 2006, SY.20, s.119-167.

¹¹⁹ Abdünnâfi İffet, *Kâmilü’l-Âsâr Hikâye-i Cihândâr*, Girit Matbaası, 1874, s.1a.

¹²⁰ Abdünnâfi İffet, *Kâmilü’l-Âsâr Hikâye-i Cihândâr*, Girit Matbaası, 1874, s.78.

¹²¹ Abdünnâfi İffet, *Kâmilü’l-Âsâr Hikâye-i Cihândâr*, Girit Matbaası, 1874, s.4.

¹²² Mehmet Arslan, “Mensur Sûnâmelerin Son Örneği Nâfi’ Sûnâmesi (Peyâm-ı Sûr)”, *CÜ. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1993, SY.15, s.117-146.

3.1.2.9. Mahzen-i Esrâr-ı Şu'arâ

Tez konusu olduğu için ilgili yerde kapsamlı bilgi verilecektir.

3.1.2.10. Rehber-i Seyr ü Sülûk

Şeyh Kasım-ı Hânî'nin tasavvuf alanındaki “*Kitâbü'l-Seyr ü Sülûk*” adlı eserinin tercüme ve şerhidir. Abdünnâfi İffet Efendi, Resmo sancağı mutasarrıfı iken 1290/1873 yılında yazmıştır. İbnül Emin, matbu olmayan ve pek nadir bulunan bu eserin bir nüshasının kendi kütüphanesinde mevcut olduğunu belirtir.¹²³

3.1.2.11. Divanı Eş'âr

İbnülemin, Abdünnâfi'nin *Divân-ı Eş'ar*'ının basılmadığını, talik hat ile yazılmış olan Divanın bir nüshasının, şairin akrabasından Abidin Subhi Ramazanoğlu tarafından kendisine hediye edildiğini ve şairin yazısı ile olan bir nüshasının da vaktinde eline geçtiğini belirtmiştir.¹²⁴ İki nüshası olan *Nâfi' Divanında* toplam 517 adet manzume mevcuttur. Mevcut iki divanı da mürettep değildir. Mutasavvıfane ve hakimane tarzda yazılmış manzumelerden oluşan eser üzerine Emrah Gündüz iki divanı mukayese ederek bir çalışma yapmıştır.¹²⁵

3.1.2.12. Terceme-i Mukaddime-i İbn-i Hişam

İbnül Emin tarafından nahiv ile ilgili bir eser olduğu belirtilmiştir.¹²⁶

3.1.2.13. Terceme-i Nâfi'a-i Devr-i A'lâ

Mustafa Irmak'ın eser hakkında verdiği bilgilere göre, Muhyiddîn ibnül Arabî'nin *Hizbü'd-devri'l-a'lâ* adlı birkaç sayfalık duasının tercüme ve şerhinden oluşan 52 varaklık eser, 1308/1891 yılının ortalarında tamamlanmıştır. Mukaddimedede

¹²³ İbnül Emin, *Son Asır Türk Şairleri*, Ankara, 1969, s.1070.

¹²⁴ İbnül Emin, *Son Asır Türk Şairleri*, Ankara, 1969, s.1071.

¹²⁵ Emrah Gündüz, “*Abdünnâfi İffet Efendi ve Divanı (İnceleme-Metin)*”, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2018.

¹²⁶ İbnül Emin, *Son Asır Türk Şairleri*, Ankara, 1969, s.1071.

mütercim eserin öneminden, tercüme ve şerhinin gerekliliğinden bahsederek kısaca İbn Arabî'nin biyografisine yer vermiş ve çalışmaya kendisini eski Hicaz valisi Safvet Paşa'nın teşvik ettiğini belirtmiştir.¹²⁷

3.1.2.14. Mültekatat-ı Hasekîye

Adı *Mültekatat-ı Tuhfe-i Hasekiye* olarak kayda geçen eserin, konusu tasavvuftur. İ. Hakkı Bursavî'nin eserinden toplanmıştır. El yazması eser toplam 70 sayfadan oluşmaktadır. Eser, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler Koleksiyonu, 45 yer numarasında kayıtlıdır.¹²⁸

3.1.2.15. Mir'ât-ı Hak-nümâ

Eser bilgisi, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, Abdünnâfi İffet Efendi madde başlığından alınmıştır. Eserin, “İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Koleksiyon Osman Ergin Türkçe Yazmaları. Nu: 1425'te kayıtlı”¹²⁹ olduğu bildirilmesine rağmen belirtilen adreste böyle bir eser bulunamamıştır.

3.2. Mahzen-İ Esrâr-ı Şu'arâ

3.2.1. Eser İçerik İncelemesi

Mahzen-i Esrâr-ı Şu'arâ, Abdünnâfi İffet'e ait Türkçe yazılmış telif bir aruz risalesi niteliğindedir. Toplam 79 sayfadan oluşan eser 1272/1855 yılında tamamlanmıştır.

Yazar, esere Mahzen-i Esrâr-ı Şu'arâ adını verdiğini şu şekilde belirtmiştir:

¹²⁷ Mustafa Irmak, *Abdünnâfi İffet Efendi ve en-Nef'ul-Mu'avvel Adlı Eseri (Telhîs-Mutavvel Tercümesi)*, Rize, 2016, s.73.

¹²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. İnternet: İsmail Hakkı Aksoyak, “Nâfi', Abdünnâfi' İffet Efendi”, *TEİS*, 2020, Web: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nafi-abdunnafi-iffet-efendi>

¹²⁹ Kayıtlı adreste eser bulunamamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İnternet: İsmail Hakkı Aksoyak, “Nâfi', Abdünnâfi' İffet Efendi”, *TEİS*, 2020, Web: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nafi-abdunnafi-iffet-efendi>

“... iş bu Maḥzen-i Esrār-ı Şu‘arā ismiyle müsemma bir risāle tertibine ibtidā vü mübāşeret ü ta‘biye-i envā‘-ı fevā‘id-i şî‘iriyye sevḳ künye-i ‘azm u niyyet etmiş olduğum cihetle...” [3a]

Bununla birlikte eserin zahriye bölümünde yer alan fihrist başlığı da şu şekildedir:

“Fihrist-i Kitāb-ı Maḥzen-i Esrār-ı Şu‘arā”

Yazarın, eserine vermiş olduğu Mahzen-i Esrār-ı Şu‘arā ismi, yazılan takrizlerden de anlaşılacağı üzere Mahzen-i Esrār adıyla anılmaktadır.

Zîver Efendi’nin yazmış olduğu takrizde:

“Maḥzen-i Esrār nāmın vaz‘ edip” [39a]

Mazlum Efendi’nin yazmış olduğu takrizde:

“Maḥzen-i Esrār denmiş ismine

Feyz-i sırrı herkese eyler zuhūr” [39b] şeklindedir.

Abdünnafi İffet eserin yazılış tarihini 1272 olarak belirtmiştir. Bu tarihin miladi takvimde karşılığı 1855 yılıdır.

“Arūza kāfiye olunca tezyīl

Kitāb oldu bu tāriḥ ile tekmīl” [39a]

Eser, zahriye kısmında yer alan bir fihrist “Fihrist-i Kitāb-ı Maḥzen-i Esrār-ı Şu‘arā” ile başlar. Fihristte yer alan konu başlıkları:

[5] El-maḥṣadü’l evvel fî ‘ilmi’l ‘arūz, [5] El-aşlū’l evvel fî el-fevā‘id, [5] El-kā‘idetü’l evvelī fî el-işṭilāḥātī’l ‘arūziyye, [9] El-kā‘idetü’s şāniyeten fî uşūli’l eczā ve’s-şî‘iriyye, [10] El-kā‘idetü’s şālisen fî el-tefā‘il, [11] El-kā‘idetü’r rābi‘aten fî el-zihāfāt ve’l-‘ilel, [18] El-kā‘idetü’l ḥāmseten fî furū‘i’t-tefā‘il, [20] Tenbīh fî tekrāri’z-zihāf ve’l-‘ilel, [20] El-kā‘idetü’s sādiseten fî el mu‘āḳabete vü nazīre, [22] El-aşlū’s şāni fî el-buḥūr vü fî fā‘idetān, [22] El-kā‘idetü’l evvelī fî ‘aded ve’l-buḥūr vü uşūlhā, [22] Uşūl-i baḥr-i ṭavīl, [22] Uşūl-i baḥr-i medīd, [23] Uşūl-i baḥr-i basīṭ, [23] Uşūl-i baḥr-i vāfir, [24] Uşūl-i baḥr-i kāmīl, [24] Uşūl-i baḥr-i ḥecez, [24] Uşūl-i baḥr-i recez, [25] Uşūl-i baḥr-i remel, [25] Uşūl-i baḥr-i serīf, [25] Uşūl-i baḥr-i münserih, [26] Uşūl-i baḥr-i ḥaffif, [26] Uşūl-i baḥr-i muzāri‘, [26] Uşūl-i baḥr-i muḳtedab, [27] Uşūl-i baḥr-i müctes, [27] Uşūl-i baḥr-i müteḳārib, [27] Uşūl-i baḥr-i

mütedârik, [27] Uşûl-i baħr-i cedîd, [28] Uşûl-i baħr-i ħarîb, [28] Uşûl-i baħr-i müşâkil, [28] El-ķā'idetü's şāniyeten furû'ı'l buħūr, [28] Furû'-ı baħr-i ħavîl, [29] Furû'-ı baħr-i medîd, [30] Furû'-ı baħr-i basîl, [31] Furû'-ı baħr-i vâfir, [32] Furû'-ı baħr-i kâmil, [33] Furû'-ı baħr-i hecez, [40] Furû'-ı baħr-i recez, [43] Furû'-ı baħr-i remel, [47] Furû'-ı baħr-i serî, [49] Furû'-ı baħr-i münserih, [51] Furû'-ı baħr-i ħafîf, [54] Furû'-ı baħr-i muzâri', [56] Furû'-ı baħr-i muķteďab, [57] Furû'-ı baħr-i müctes, [59] Furû'-ı baħr-i müteķârib, [62] Furû'-ı baħr-i mütedârik, [64] Furû'-ı baħr-i cedîd, [64] Furû'-ı baħr-i ħarîb, [64] Furû'-ı baħr-i müşâkil, [65] El-maķşadü's şānî fî 'ilmi'l-ķāfiyet, [65] El-baħşü'l evvel fî ta'rîfi'l-ķāfiyet, [68] El baħşü's şānî fî ķāb-ı ħurûfi'l ķāfiyet vü ħarekâthâ, [72] El-baħşü's şālîş fî 'uyûbi'l ķāfiyet, şeklindedir.

Fihristte verilen konu başlıkları ve sayfa numaraları metin içerisinde tutarlılık göstermektedir.

Besmele ile başlayan eserin, 2a varagında eserin Abdülmecid Han'a sunulduğu ifade edilmiş ve mensur bölüm içerisinde beş beyitlik bir övgüye yer verilmiştir:

Şāhib-i tāk ü taħt-ı 'Osmānî

Mālik-i mülket-i cihan-bānî

Zînet-i 'aşrı 'adl ü āsāyiş

Fıtrat-ı zātî rahm ü baħşāyiş

Zîb-i desti livā'-ı nuşretidir

Sînesi mehbî-i kerāmetdir

Ķadrdān-ı hünerverān-ı cihān

Nüktedān-ı meziyyet-i 'irfān

Ħıẓr-ı tevfiķ-i ħaķķ olup rehber

Ħüsn-i te'yîde dā'imā mazhar

Ve huve's-sultān ibnü's-sultān es-sultānü'l-ġāzî 'Abdü'lmeċîd Ħān ibnü's-sultān [2a] el-Ġāzî Maħmūd Ħān [2b]

Sonrasında ise Ali Paşa ve Mehmed Paşa'nın isimlerini anmış ve hayır duada bulunmuştur:

"... Ħazret-i 'Ālî Pāşā nesāķ-sāza nizāmāt biħîn mülk ü millet 'ārif-i ħabābā-yı mehām-ı devlet re'îs-i meclis-i 'ālî tanzîmat-ı ķā'im-i meķām-ı mesned-i celîl-i

şadaret şadr-ı esbak hazret-i Mehmed Pâşâ ki cihân câmi‘-i ahlâk-ı hamîdeyi câmi‘ ve fâ‘iz-vâra, şa‘ibe ve ber-güzide-yi hâ‘izlerdir. Hemân cenâb-ı kerîm-i müte‘âl cümlesin tashîlât u tevfiķât-ı şamedâniyesine mazhariyetiyle ilel’l-ebed pirâye-i mesânîd ubbet ü iclâl buyursun. Âmîn.” [2b]

Eserin yazılış amacı, metin içerisinde 3a varagında yazar tarafından, Abdünnâfi İffet’in Harput Defterdarlığından ayrıldığı sırada Arap ve Fars şiirinin aruz ve kafiye kurallarını Arapça, Farsça ve Türkçe şiir örneklerine uyarlayarak eseri kaleme aldığını ve bu eser vesilesiyle hayır dua ve rahmetle anılmak istediği şeklinde dile getirilmiştir:

“... Adanalı ‘Abdü’n-nâfi‘ kemâhî Harput defterdârlığından infişâl ile eşnâ-yı tehi-desti ve humûlde lisân-ı sehlü’l-beyân-ı Türkî üzere uşûl-i ‘Arabîye ve Fârsîyeyi câmi‘ olarak ‘ilm-i ‘arûz ve kâfiyede bir eşer-i celîl ve hayr u rahmetle yâde vesîle ilk maksadın aruz ilmi olduğunu ve şiir vezninin ancak aruz ilmi ile bu ‘ilm ile ma‘lûm olur.” [3a]

Eserin 3b varagında “*El-kâ‘idetü’l evveli fî el-ıştılâhâti’l-‘arûziyye*” aruz kurallarına dair terimler başlığı adı altında nazma dair nazm, beyit, mısra, şatr, sadr, aruz, ibtida, darb, haşv, kaside, gazel, kıta, matla, musarra, *kelâmdır*.

Beyt, iki mışrâ‘dan mürekkebe olan şi‘irdir.

Kâfiyeleri muvâfiķ olsun olmasın mışrâ‘, nısf-ı beytdir. Şatr, dahî itlâķ olunur, cem‘i eştârdır.

Şadr cüz-i evvel mışrâ‘-ı evvel, ‘arûz cüz-i şânî mışrâ‘-ı evvel, ibtidâ cüz-i evvel mışrâ‘-ı şânî, darb cüz-i âhîr mışrâ‘-ı şânî, haşv her mışrâ‘ in cüz-i evvel ve âhîri beyninde olan eczadır.

Kaşîde, kâfiye-yi vâhîde üzerine aķalli yedi yahûd toķuz veya on ve veya ziyâde olan ebyâta itlâķ olunur.

Gazel, vaşf-ı maķbûbı hâvî olan ebyât olup aķalli beş beytdir.

Kıţ‘a, mışrâ‘-ı evvelinde kâfiye olmayan iki beytden toķuza kadar itlâķ olunur.

Matla‘, kaşîde ve kıţ‘a ve gâzeliñ beyt-i evveline denir.

Muşarra‘, ra-i müşeddedeniñ fethiyle bir beytden itlâķ olunur ki min ciheti’l-vezn ve’l-kâfiye ‘arûzî darbına tâbi‘ ve muvâfiķ ola. Bu mişillü ebyâta muķaffâ vü mütenevvî dahî itlâķ olunur.

***Muşammat**, kendisinde taşrî' ve takfiye bulunmayan ya'nî 'arûzî darbına muvâfiq olmayan beytdir."* [3b]

ve delîl olmak arzû vü emeliyle be-tevfîk-i Te'âla iş bu Maḥzen-i Esrâr-ı Şu'arâ ismiyle müsemmâ bir risâle tertîbine ibtidâ vü mübâşeret ü ta'biye envâ'-ı fevâ'id-i şî'iriyeye sevk künye-i 'azm u niyyet etmiş olduğum cihetle hemân cenâb-ı rabb-i kâdir karîben ḥüsn-i itmâmını teshîl ü teysir vü maḳbûl-ı kebîr ü şağîr buyursun, Âmîn. [3a]

Aynı şekilde yazar metnin 3a varağında bu risalenin yazılmasındaki bilinebileceğini belirtmiştir:

"...iş bu risâle iki maḳşad üzerine mübtenî olarak maḳşad-ı evvel 'ilm-i 'arûzdur. 'İlm-i 'arûz bir 'ilmdir ki şaḥîḥ vü fâsîd evzân-ı şî'ir ancak musammat gibi terimlerinin anlamları örneklendirilerek verilmiştir:

*"... **Nazm**, kaçdıyla mevzûn, muḳaffâ ve muḥayyel olarak îrâd olunan*

Eserin 4a-4b varağında ise meştûr, menhûk, rubâî, taktî', sözcüklerinin tanımı yapılır, sakın ve müteharrik harflerden ve Fars usulünde nasıl yer aldığından bahsedilir:

*"... **Meştûr**, nısf-ı ḥazf ü isḳâṭ olunan beytdir. Farâzâ inde'l-a'câm baḥr-i recez müşemmenü'l-eczâ iken murabba'ü'l-eczâ beyt îrâd olunur.*

***Menhûk**, iki şülüşi ḥazf olunan beytlere ıtlâḳ olunur. Meşelâ uşûl-i 'Arabiye üzere baḥr-i münserih müseddesü'l-eczâ olup iki cüz olarak beyt îrâd olunur.*

***Rubâ'î**, her mısrâ'ında yâḥûd evvel ve şânî ve râbî' de kâfiye olan iki beyte denir.*

***Taktî'**, eczâ-i şî'iri mensûb olduğu baḥriñ cüzüyle muvâzene ya'nî ḥurûf-ı eczâ-i şî'riñ müteharrik ve sâkinlerini ḥurûf-ı eczâ-i baḥriñ müteharrik ve sâkinlerine muḳâbeledir."* [4a]

5a varağında erkân-ı şîir, baḥr-i şîir terimlerinin anlamları verilmiş, "El-kâ'idetü's-şâniyete fî uşûli'l-eczâü's-şî'iriyeye" başlığı altında sebep-i hafîf ve sebep-i sakîl, veted-i mecmû', veted-i mefrûk ve fâsıla-yı sugrâ, fâsıla-yı kübrâ terimlerinin tanımı yapılmıştır:

“... *Eczā-i şî‘îr-i beyt*, kendilerinden te’lîf olunan evzândır.

Erkân-ı şî‘îr, ve tefâ‘îl ü efâ‘îl daḥî ta‘bîr olunur.

Bahr-i şî‘îr, kendiyle vezn olunan evzâna denir.

Sebeb-i ḥaffif, iki ḥarfdan mürekkebe olup evvel müteḥarrik şânî sâkindir.

Fâ‘ilün vezninde olan fâ gibi *sebeb-i şakîl*, iki ḥarf-i müteḥarrikden mürekkebe olan cüzdür.

Mefâ‘ilâtün vezninde olan ‘ile cüzi gibi *veted-i mecmû‘*, üç ḥarfdan mürekkebe olup evvelin müteḥarrik ve şaliş sâkin ola.

Fâ‘ilün vezninde olan ‘ilün cüzi gibi *veted-i mefrûḳ*, ḥurûf-ı şelâşeden mürekkebe olup evvel ve şâlis müteḥarrik ve şânî sâkin ola.

Mef‘ûlât vezninde olan lât gibi ba‘z-ı ehl-i ‘arûz eczâ-i evvel-i aḳsâmını altı i‘tibâr edip rubâ‘î ve ḥumâsî olarak iki cüz daḥî ‘ilâvesiyle *fâşıla-yı şuḡrâ* ve *kübrâ* tesmiye etmişlerdir. [5a]

Eserin 5b varagında ise “*El-ḳâ‘idetü’s-şâlişete fî el-tefâ‘îl*” başlığı altında tefâ‘îlin cüzleri açıklanmıştır. Tefâ‘îl, aruz vezninin temelini oluşturan sekiz asli cüzdür. Abdünnâfi bu bölümde tefâ‘îl’in lafzan sekiz, hükmen on olduğunu ikisinin beşli, sekizinin yedili olduğunu belirtmiş ve cüzleri yazdıktan sonra usul-i A‘câmda itibar olunan tefâ‘îlin beş vezin olduğunu ifade etmiştir:

“*Tefâ‘îl* lafzan sekiz, hükmen ondur. İkişi ḥumâsî, sekizi subâ‘îdir. Fe‘ülün, fâ‘ilün, fâ‘ilâtün, fâ‘ilâtün, mefâ‘ilün, müfâ‘aletün, müstef‘ilün, müstef‘ilün, mütefâ‘ilün, mef‘ûlâtü. Faḳaṭ *uṣûl-i A‘câmda* istiḥrâc-ı furû‘ ile idḥâl-i dâ‘ire i‘tibâr olunan tefâ‘îl yalnız **beş vezindir**. Fe‘ülün, fâ‘ilâtün, mefâ‘ilün, müstef‘ilün, mef‘ûlâtü.” [5b]

Yazar, eserin “*El-ḳâ‘idet’r-râbi‘atü fî el-zihâfât ve’l-‘ilel*” zihafât ve ilel kuralları başlığı adı altında, 6a-9b varakları arasında zihaf ve illetten bahsedip türlerini açıklamıştır. Zihaf çeşitlerinin sekiz olduğunu ve kendine özel isimlerinin olduğunu belirtmiş, habn, kasr, ızmar, kabz, akl, asb, kef, tayy terimlerini açıklamıştır. Sonrasında dört çeşit olan habl, şekl, hazl ve naks terimlerinin açıklamasını vermiştir. İletin iki çeşitten oluştuğunu belirtip bunların ziyâde ve naks olduğunu söylemiştir. Ziyâde aslen üçtür. Yazar, ziyâdenin dört tür olup ve bunların hazm, terfil, tezyîl, tesbîḡ olduğunu belirtip bu terimlerin açıklamalarını vermiştir. Abdünnâfi İffet, hazm

terimini verdikten sonra beytin başlangıcında ziyade olup vezin olarak muteber olmadığını belirtmiştir.

Naks illetleri aruz bilgisinde 11 olarak değerlendirilirken yazar naksın, dokuz olduğunu bildirmiş; hazf, katf, kasr, kat, hazz, salm, keşf, vakf ve harm terimlerinin açıklamalarını yapmıştır. Harm illetinin bahr-i tavîlde selm, bahr-i vâfirde azb olarak adlandırıldığını belirtmiştir. Ve bazen de illetten naks ve zihafın bir olarak isimlendirildiği belirtilmiş ve bunun da altı çeşit olduğunu söylemiştir. Bu altı terimin; serm, kasm, cemem, aks, şeter, harb açıklamasını yapmıştır. Ve ‘acâm usulündeki betterin açıklaması yapılmıştır. Burada verilen altı çeşit illet TDV İslâm Ansiklopedisi “Arûz” madde başlığında “harm çeşitleri” olarak geçer ve toplam dokuz adettir. Sonrasında ise cebb, zeel, sahf, reb, ced ve nahr terimlerinin anlamları verilmiştir.

“El-kā’idetü’r-rābi‘atü fî el-zihāfat ve’l-‘ilel

Envā’-ı zihāf, sekiz olup esāmī-i maḥşūşaları vardır. Habn, ḥurūf-ı cüzden ḥarf-i şānī ve sākini ışkātıdır. Ve kaşr, cüzden ışkāt ḥarf-i şānī müteḥarrikidir. İzmār, ḥarf-i şānī müteḥarrikinin iskânıdır.” [6a]

“... Kabz, ışkāt-ı ḥarf ḥāmis sākindir. Fe‘ülün aşlından tenvīnîḥ ḥazfiyla fe‘ül olur. ‘Akl, ḥāmis müteḥarriki ışkātıdır. Müfā‘aletünden lamîḥ ḥazfiyla müfā‘atün ḫalıp mefā‘ilün veznine intikāl eyler. ‘Asb, ḥāmis müteḥarriki iskânıdır. Müfā‘aletünden iskân-ı lām ile müfā‘aletün olup mefā‘ilün veznine nakl olunur. Kef, sābi‘ sākini ışkātıdır. Müstef‘ilün aşlından ışkāt-ı tenvīn ile be-zammü’l-lām müstef‘il olur. İş bu zihāfāt-ı şemāniye ancak ḥarf-i şānī sebebinde olur.” [6b]

“... Ba‘zen zihāfāt-ı mezkûreden aşl ve eḥadde ikisi bulunup diğeri esāmī maḥşūşa ile ta‘bīr olunur. Bu da dört nev‘dir. Habl, ḥabn ile ṭayy ictimā‘ıdır.

Şekl, ḥabn ile kefiḥ ictimā‘ıdır. Meşelā müstef‘ilün aşlından ḥabn ile sin ve kef ile tenvīn sākıt olarak be-zammül-lām mütefā‘ilden nakl ile mefā‘il olur. Hazl, ictimā‘-ı izmār ve ṭayydır. Mütefā‘ilünden izmār ile ta iskân ve ṭayy ile elif ışkāt olunarak mütefā‘ilün ḫalıp müfte‘ilün veznine intikāl eder. Naks, ‘asb ile kefiḥ ictimā‘ıdır. Müfā‘aletün aşlından ‘asb ile lām sākini ve kef ile tenvīn sākıt olarak müfā‘aletü olup mefā‘ilü veznine intikāl eyler.” [6b-7a]

“... Envā’-ı ‘ilel, iki kısım olup biri ziyāde diğeri nakşdır. Kısım-ı evvel ya‘nī ziyade dördür. Hazm, ibtidā-i beytde ziyāde olup ‘inde’l muvāzene mu‘teber değildir.

Terfil, āhirinde veted-i mecmū‘ olan cüz-i beyt üzerine bir sebep-i hafîf ziyâdesidir. **Tezyîl**, āhirinde veted veted-i mecmū‘ olan cüz’ üzerine bir harf-i sâkin ziyâdesidir. Müstef‘ilün aşlına bir elif ziyâdesiyle müstef‘ilân olur. **Tesbîğ**, āhirinde sebep-i hafîf olan cüz üzerine bir harf-i sâkin ziyâdesidir.” [7a-7b]

“... **Kısm-ı sâni** ‘ilel ya‘nî **nağs tokuzdur**. **Hazf**, āhiri cüzden sebep-i hafîfi iskātdır. Fe‘ülün aşlından lün iskātdı olunarak fe‘û kalıp ba‘d-hareketü’l-‘ayn lâmiñ iskânıyla fe‘ul veznine intikâl eyler. **Katf**, vasaat cüzden sebep-i şağîli iskātdır. Müfâ‘aletün aşlından ‘ile sebep şağîliniñ iskātıyla mefâtün olup fe‘ülün veznine intikâl eder. **Kaşr**, sebep-i hafîf müteahhirden harf-i müteharriki iskātdır. Fe‘ülün aşlından lām iskātdı olunarak fe‘ün olup bi-sukûni’l-lām fe‘ül veznine nakl olur. **Kat’**, veted-i mecmū‘dan müteharriki iskātdır. Fā‘ilün aşlından lâmiñ hazfıyla fā‘ün olup fā‘lün veznine nakl eyler.” [7b]

“... **Selm**, āhir cüzden veted-i mefrûkı iskātdır. Mef‘ulât aşlından lât cüzi iskātdı olunarak mef‘ül kalıp bi-sukûni’l-‘ayn fā‘lün veznine intikâl eyler. **Keşf**, harf-i sābi‘ müteharriki iskātdır. Mef‘ulât aşlından ta-i müteharrikiñ iskātıyla mef‘ulâ kalıp mef‘ülün veznine nakl eder. **Vakf**, harf-i sābi‘ müteharriki iskândır. Mef‘ulât cüzinden ta-yı iskân ile mef‘ulân veznine nakl olunur. **Harm**, aşlınıñ cüz olandan harf-i evveli iskātdır.

İş bu ‘illet harm baħr-i tavîl mutakāribda **selm** ve baħr-i vāfirde ‘azb ta‘bîr olunur. Ba‘zen olur ki cüz-i vāhidde ‘illet nağs ile ziḥāf cem‘ olarak bir ism ile ta‘bîr olunur. Bu da **altı nev‘dir**. **Serm**, ‘illetden selm ile ziḥāfdan kat’ıñ ictimā‘ıdır. **Kaşm**, ziḥāfdan ‘aşb ile ‘ilelden azfin ictimā‘ıdır.” [8a]

“... **Cemem**, ‘ilelden ‘azb ile ziḥāfdan azliñ ictimā‘ıdır. **Ağs**, ‘ilelden ‘azb ile ziḥāfdan nağsıñ ictimā‘ıdır. **Şeter**, ‘illeden harm ile ziḥāfdan kabzıñ ictimā‘ıdır. **Harb**, ‘illeden harm ile ziḥāfdan kefiñ ictimā‘ıdır. ‘İlelden hazf ile kat’-ı ictimā‘ edüp **beter** tesmî olunur. Faķat uşul-i A‘cāmda beter mefā‘ilün vezninde ictimā‘ cebb ve harm olup fā olarak fā‘ veznine nakl olunur.” [8b]

“... **Cebb**, āhir cüzden iki sebep-i hafîfi iskātdır. **Zelev**, hetm ile harfiñ ictimā‘ıdır. **Şahf**, fā‘ilātün aşlınıñ ba‘del-ḥabn tün sebep-i hafîf āhîrinden mā‘adāsını iskātdı ile tün olup fā‘ ve bilā-ḥabn fā‘ veznine intikâl eder. **Reb’**, ictimā‘ katf ḥabn fā‘ilātün aşlından ḥabn içün elifiñ iskātı ve katf içün tün sebep-i āhîriyle sâkin veted-i mecmū‘ olan elif iskātdı ve māķablinde olan lām iskânı olunarak fe‘al olur. **Ced’**,

mef' ulātü cüzünden sebebini ıskāṭ ve ta-yı iskān olup lātü ḳalaraq fā'ü veznine intiḳāl eder. Naḥr, mef' ulātü cüzünden sebebeyn ile ta-yı ıskāṭ olup lā ḳalaraq fā' veznine intiḳāl eyler.” [9a]

9b-10b varağı arasında “*El-ḳā'idetü'l-ḥamsete fī el-furū'*” ferlerin kuralları başlığı adı altında ferler verilmiştir. Ve bu ferlerden bazılarının 'acām usulünde muteber olmadığını belirtmiştir. Verilen ferler şu şekildedir:

“Furū'-ı mefā'ilātün

Furū'-ı müstef'ilün

Furū'-ı müstef'ilün

Furū'-ı mütefā'ilün

Furū'-ı mef' ulātü” [9b-10b]

10b-11b varak aralığında zihaf ve illete dair bir tenbihten sonra birbiriyle yan yana olan iki sebep için üç halin olduğu ve bunların mu'ākabe, murākabe ve mukānefe olarak adlandırıldığını ifade etmiştir. Terimlerinin açıklamaları verildikten sonra, mu'ākabenin üç türünden söz edilmiştir. Sadr, acz ve tarafan olarak andandırılan bu üç türün açıklamalarına yer verilmiştir.

“Tenbīh

Ma'lūm olur ki ebyāt-ı ḳaṣīdeden bir beytde zihāf olmaḳdan kāfe-i ebyātda o zihāfa ri'āyeten lāzım gelmez. Lākin 'illet bunuñ ḥılāfetde olup birinde vücdı taḳdīrde kāfesinde ri'āyeten ıḳtızā eyler.” [10b]

“... Eczā-i beytten birbirine muttaşıl ve civār olan iki sebep içün bi-ḥasbı'z-zihāf aḥvāl-i ṣālīse olup mu'ākabe ve murākabe ve mukānefe ıtlāḳ olunur.” [10b]

“... Mu'ākabe üç kısım olup eger bir cüz māḳablinde olan cüzün zihāfdan selāmetiçün izḥāf olunursa ṣadr, ve eger māba'dinde olan cüzün selāmetiçün izḥāf olunursa 'acz, eger ṭarafeyninde olan cüzleriñ selāmetiçün olursa ṭarafān ta'bīr olunur.” [11a]

11b varağından itibaren bahirler verilmeye başlanmıştır. Ve Arap usulünde herhangi bir daire adı ve çizimi verilmeden buhur sayısının on altı olduğu söylenmiştir. 'Acam usulünde ise cedīd, karīb ve müşākil bahirleriyle sayının on dokuza çıktığını ifade etmiştir. 14b varağına kadar bahirler verilmiş ve bu bahirler Arapça, Farsça ve Türkçe beyitlerle örneklendirilmiştir:

“Uşul-i eczâ-i baħr-i tavīl:

Fe‘ulün mefā‘ilün fe‘ulün mefā‘ilün / Fe‘ulün mefā‘ilün fe‘ulün mefā‘ilün
Fe‘ulün mefā‘ilün fe‘ulün mefā‘ilün / Fe‘ulün mefā‘il fe‘ulün mefā‘il

Uşul-i eczâ-i baħr-i medīd:

Fā‘ilātün fā‘ilün fā‘ilātün fā‘ilün / Fā‘ilātün fā‘ilün fā‘ilātün fā‘ilün” [11b]

“Uşul-i eczâ-i baħr-i basīf:

Müstef‘ilün fā‘ilün müstef‘ilün fā‘ilün / Müstef‘ilün fā‘ilün müstef‘ilün
fā‘ilün

Uşul-i eczâ-i baħr-i vāfir:

Müfā‘aletün müfā‘aletün müfā‘aletün / Müfā‘aletün müfā‘aletün
müfā‘aletün”[12a]

“Uşul-i eczâ-i baħr-i kāmīl:

Mütefā‘ilün mütefā‘ilün mütefā‘ilün / Mütefā‘ilün mütefā‘ilün mütefā‘ilün

Uşul-i eczâ-i baħr-i hezec:

Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün / Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün

Uşul-i eczâ-i baħr-i recez:” [12b]

Müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün / Müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün

“Uşul-i eczâ-i baħr-i remel:

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün / Fā‘ilūtün fā‘ilātün fā‘ilātün

Uşul-i eczâ-i baħr-i münserī‘:

Müstef‘ilün müstef‘ilün mef‘ulātü / Müstef‘ilün müstef‘ilün mef‘ulātü

Uşul-i eczâ-i baħr-i münserih:

Müstef‘ilün mef‘ulātü müstef‘ilün / Müstef‘ilün mef‘ulūtü müstef‘ilün”

[13a]

“Uşul-i eczâ-i baħr-i ħaff:

Fā‘ilātün müstef‘ilün fā‘ilātün / Fā‘ilātün müstef‘ilün fā‘ilātün

Uşul-i eczâ-i baħr-i muzāri‘:

Mefā‘ilün fā‘ilātün mefā‘ilün / Mefā‘ilün fā‘ilātün mefā‘ilün

Uşûl-i eczâ-i baħr-i muḳteḍab:

Mef'ûlâtü müstef' ilün müstef' ilün / Mef'ûlâtü müstef' ilün müstef' ilün” [13b]

“Uşûl-i eczâ-i baħr-i muḥtebeş:

Müstef' ilün fâ' ilâtün fâ' ilâtün / Müstef' ilün fâ' ilâtün fâ' ilâtün

Uşûl-i eczâ-i baħr-i müteḳârib:

Fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün / Fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün

Uşûl-i eczâ-i baħr-i mütedârik:

Fâ' ilün fâ' ilün fâ' ilün fâ' ilün / Fâ' ilün fâ' ilün fâ' ilün fâ' ilün

Uşûl-i eczâ-i baħr-i cedîd-i Fârsî:” [14a]

“Fâ' ilâtün fâ' ilâtün müstef' ilün / Fâ' ilâtün fâ' ilâtün müstef' ilün

Uşûl-i eczâ-i baħr-i ḳarîb-i Fârsî:

Mefâ' ilün mefâ' ilün fâ' ilâtün / Mefâ' ilün mefâ' ilün fâ' ilâtün

Uşûl-i eczâ-i baħr-i müşâkil-i Fârsî:

Fâ' ilâtün mefâ' ilün mefâ' ilün / Fâ' ilâtün mefâ' ilün mefâ' ilün” [14b]

14b-33b varakları arasında ise “*El-ḳâ'idetü's-şânîyete fî furû'i'l-buḥûr*” başlığı altında bahir ferleri verilmiş, Arapça, Farsça ve Türkçe beyitlerle örneklendirilmiştir. Metin içerisinde der-kenarlara yer verilmiş, der-kenarlarda ise Arapça ve Farsça kelimelerin bazen terim bazen sözcük anlamı şeklinde verilmiştir.

“Furû'-ı baħr-i ṭavîl:

Mefâ' ilün mefâ' ilün

Ṭavîl maḳbüzü'l-'arûz sâlimü'd-ḍarb, Ṭavîl maḳbüzü'l-'arûz sâlimü'd-ḍarb, Ṭavîl-i maḳbüzü'l-'arûz maḥzûfü'd-ḍarb” [14b]

“Furû'-ı baħr-i medîd:

Medîd-i meczû-ı sâlimü'l-'arûz (fâ' ilâtün) ve'd-ḍarb, Medîd-i meczû-ı maḥzûfü'l-'arûz maḳşürü'd-ḍarb, Medîd-i mücerred-i maḥzûfü'l-'arûz (fâ' ilün) ve'd-ḍarb, Medîd-i meczû-ı maḥzûfü'l-'arûz ebterü'd-ḍarb (fâ' lün), Medîd-i meczû-ı maḥbün ü maḥzûfü'l-'arûz (fe' ilün) ve'd-ḍarb, Medîd-i maḥbün ü maḥzûfü'l-'arûz (fe' ilün) ebterü'd-ḍarb (fâ' lün)” [15a]

“Furū‘-ı baḥr-i basīṭ:

Basīṭ-i maḥbūnū’l-‘arūz ve’d-ḍarb, Basīṭ-i maḥbūnū’l-‘arūz ve’d-ḍarb, Basīṭ-i meczū-ı sālīmū’l-‘arūz müzeyyelü’d-ḍarb, Basīṭ-i meczū-ı sālīmū’l-‘arūz ve’d-ḍarb, Basīṭ-i meczū-ı sālīmū’l-‘arūz maḫṭū‘ü’d-ḍarb (mef‘ülün), Basīṭ-i meczū-ı maḫṭū‘ü’l-‘arūz ve’d-ḍarb” [15b]

“Furū‘-ı baḥr-i vāfir:

Vāfir-i maḫṭūnū’l-‘arūz (fe‘ülün) ve’d-ḍarb, Vāfir-i meczū-ı sālīmū’l-‘arūz (müfā‘aletün) ve’d-ḍarb, Vāfir-i meczū-ı sālīmū’l-‘arūz ma‘şübü’d-ḍarb (mefā‘ilün)” [16a]

“Furū‘-ı baḥr-i kāmīl:

Kāmīl-i sālīmū’l-‘arūz maḫṭū‘ü’d-ḍarb (fe‘ilātün), Kāmīl-i sālīmū’l-‘arūz eḥazz (fa‘lün) ve muzmer-i ḍarb, Kāmīl-i eḥazz (fa‘lün) ü’l-‘arūz ve’d-ḍarb, Kāmīl-i eḥazz (fa‘lün) ü’l-‘arūz ve muzmer (fa‘lün) ü’d-ḍarb, Kāmīl-i meczū sālīm (mütefā‘ilün) ü’l-‘arūz müreffel (mütefā‘ilātün) ü’d-ḍarb, Kāmīl-i meczū-ı sālīmū’l-‘arūz müzeyyel (mütefā‘ilān) ü’d-ḍarb, Kāmīl-i meczū-ı sālīmū’l-‘arūz ve’d-ḍarb, Kāmīl-i baḥr ve sālīmū’l-‘arūz maḫṭū‘ (fe‘ilātün) ü’d-ḍarb” [16b]

“Furū‘-ı baḥr-i hezec:

Hezec-i meczū ve sālīmū’l-‘arūz ve’d-ḍarb, Hezec-i meczū ve sālīmū’l-‘arūz maḥzūf (fe‘ülün) ü’d-ḍarb

Uşul-i Fārsiye üzere furū‘-ı baḥr-i mezkūr-ı hezec:” [17a]

“Hezec-i meczū-ı sālīmū’l-‘arūz ve’d-ḍarb, Hezec-i meştūr-ı sālīmū’l-‘arūz ve’d-ḍarb, Hezec-i meczū-ı maḫşūr (mefā‘il) ü’l-‘arūz ve’d-ḍarb, Hezec-i meczū-ı maḥzūf (fe‘ülün) ü’l-‘arūz ve’d-ḍarb, Hezec-i müşemmen-i mekfūf (mefā‘ilü) ü’l-ḥaşv ve maḫşūr (mefā‘il) ü’l-‘arūz ve’d-ḍarb, Hezec-i mekfūf (mefā‘il) ü’l-eczā maḥzūf (fe‘ülün) ü’l-‘arūz ve’d-ḍarb” [17b] *“Hezec-i sālīm (mefā‘ilün) ve maḥzūf (fe‘ülün) ü’l-ḥaşv maḫşūr (mefā‘il) ü’l-‘arūz ve’d-ḍarb, Hezec-i mekfūf (mefā‘il) ve maḥzūf (fe‘ülün) ü’l-ḥaşv maḥzūf (fe‘ülün) ü’l-‘arūz ve’d-ḍarb, Hezec-i cüz-i aḥreb (mef‘ül) ve cüz-i sālīm, Hezec-i aḥreb (mef‘ül) ve mekfūf (mefā‘il) ü’l-ḥaşv sālīmū’l-‘arūz (mefā‘ilün) ve’d-ḍarb, Hezec-i maḫbūz (mefā‘ilün) ve mekfūf (mefā‘il) ü’l-ḥaşv maḫşūr (mefā‘il) ü’l-‘arūz ve’d-ḍarb, Hezec-i aḥreb (mef‘ül) ve mekfūf (mefā‘il) ü’l-*

haşv maḳşūr (mefāʿīl) ü'l-ʿarūz ve'd-ḍarb, Hezec-i aḥreb (mefʿül) ve mekfūf (mefāʿīl) ü'l-ḥaşv maḥzūf (feʿülün) ü'l-ʿarūz ve'd-ḍarb” [18a], “Hezec-i meczū-ı mekfūf (mefāʿīl) ü'l-ḥaşv maḳşūr (mefāʿīl) ü'l-ʿarūz ve'd-ḍarb, Hezec-i meczū-ı ve mekfūf (mefāʿīlün) ü'l-ḥaşv maḥzūf (feʿülün) ü'l-ʿarūz ve'd-ḍarb, Hezec-i meczū (mefʿül)-ı aḥreb ve mekfūf (mefāʿīl) ü'l-ḥaşv sālim (mefāʿīlün) ü'l-ʿarūz ve'd-ḍarb, Hezec-i meczū-ı aḥreb (mefʿül) ve mekfūf (mefāʿīl) ü'l-ḥaşv maḳşūr (mefāʿīl) ü'l-ʿarūz ve'd-ḍarb, Hezec-i meczū-ı aḥreb (mefʿül) ve mekfūf (mefāʿīl) ü'l-ḥaşv maḥzūf (feʿülün) ü'l-ʿarūz ve'd-ḍarb” [18b] “Hezec-i meczū ve aḥreb (mefʿül) ve maḳbūz (mefāʿīlün) ü'l-ḥaşv sālim (mefāʿīlün) ü'l-ʿarūz ve'd-ḍarb, Hezec-i meczū ve aḥreb (mefʿül) ve maḳbūz (mefāʿīlün) ü'l-ḥaşv maḳşūr (mefāʿīl) ü'l-ʿarūz ve'd-ḍarb, Hezec ve aḥreb (mefʿül) ve maḳbūz (mefāʿīlün) ü'l-ḥaşv ve maḥzūf (feʿülün) ü'l-ʿarūz ve'd-ḍarb, Hezec-i meczū-ı aḥrem (mefʿülün) ve eşter (fāʿīlün) ü'l-ḥaşv sālim (mefāʿīlün) ü'l-ʿarūz ve'd-ḍarb, Hezec-i meczū (mefʿülün) ve aḥrem ve eşter (fāʿīlün) ü'l-ḥaşv maḳşūr (mefāʿīl) ü'l-ʿarūz ve'd-ḍarb, Hezec-i meczū ve aḥrem (mefʿülün) ve eşter (fāʿīlün) ü'l-ḥaşv maḥzūf (feʿülün) ü'l-ʿarūz ve'd-ḍarb, Hezec-i meşṭūr-ı mekfūf (mefāʿīl) ü'l-ḥaşv ve maḳşūr (mefāʿīl) ü'l-ʿarūz ve'd-ḍarb, Hezec-i meşṭūr ve mekfūf (mefāʿīl) ü'l-ḥaşv maḥzūf (feʿülün) ü'l-ʿarūz ve'd-ḍarb, Hezec-i meşṭūr-ı aḥreb (mefʿülün) ü'l-ḥaşv sālim (mefāʿīlün) ü'l-ʿarūz ve'd-ḍarb...” [19a]

Yazar, hezec bahrinin ferlerini verdikten sonra terâne teriminin açıklamasını yapmış, ahrem ve ahreb vezinlerinin tanımını vermiştir. Her birinin 12 çeşit olduğunu ve her iki çeşidin de rubâ'înin yarısı olarak altı vezin şeklinde söylendiğini belirtmiştir.

*“Şu'arâ-yı ʿAcem iş bu baḥr-i hezecden bir kışm rubâ'î iḥrâciyla **terâne** itlâk eylenip pek ziyâde i'tibâr eylemişler. Ve cüz-i evvelî mefʿülün olursa **vezn-i aḥrem** ve mefʿül olursa **vezn-i aḥreb** ta'bir eylemişlerdir. Kısmından her bireri on iki nev' olup her iki nev' nısf-ı rubâ'î olarak altışar vezin üzere ĩrâd olunmuşdur.*

Nev'-i evvel-i rubâ'î-i aḥrem:

Mefʿülün mefʿülün mefʿül feʿül / Mefʿülün mefʿül mefāʿīl feʿül” [19b]

“Nev'-i sānî-i rubâ'î-i aḥrem:

Mefʿülün mefʿülün mefʿül feʿal / Mefʿülün fāʿīlün mefāʿīl feʿül

Nev'-i sāliş-i rubâ'î-i aḥrem:

Mefʿülün mefʿülün mefʿülün faʿ / Mefʿülün mefʿülün mefāʿīlün faʿ

Nev'-i rābi'-i rubā'-ī-i aḥrem:

Mef'ūlün mef'ūl mefā'ilü fe'al / Mef'ūlün fā'ilün mefā'ilün fā'

Nev'-i ḥāmis-i rubā'-ī-i aḥreb:

Mef'ūlün mef'ūlün mef'ūlün fa' / Mef'ūlün mef'ūl mefā'ilün fa'

Nev'-i sādīs-i rubā'-ī-i aḥrem:

Mef'ūlün fā'ilün mefā'il fe'al / Mef'ūlün fā'ilün mefā'ilün fa'

Envā'-ı sitte-i rubā'-ī-i aḥreb:

Mef'ūl mefā'ilün mef'ūlün fā' / Mef'ūl mefā'ilün mefā'ilün fā'” [20a]

“Furū'-ı baḥr-i recez:

Recez sālīm (müstef'lün) ü'l-'arüz maḳtū' (fe'ülün) ü'd-ḍarb, Recez-i meczū-ı sālīmü'l-'arüz ve'd-ḍarb

Recez-i meşṭūr:” [20b]

“Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

Recez-i menhūk:

Uşul-i Farsiye üzere furū'-ı baḥr-i mezkūr-ı recez:

Recez-i meczū-ı sālīm (müstef'ilün) ü'l-'arüz ve'd-ḍarb, Recez-i meşṭūr-ı sālīm, Recez-i meczū-ı maḳtū' (mef'ülün) ü'l-'arüz ve'd-ḍarb, Recez-i maṭvīyetü'l (müfte'ilün) el-eczā” [21a] “Recez-i cüz-i maṭvī (müfte'ilün) ve cüz-i maḥbūn (mefā'ilün), Recez-i yek-i maḥbūn (mefā'ilün) ve yek-i maṭvī (müfte'ilün), Recez-i maṭvī ve maḥbūn (müfte'ilün mefā'ilün) ü'l-ḥaşv maṭvīyü'l-'arüz ve'd-ḍarb, Recez-i maṭvī ve maḥbūnü'l-ḥaşv maḳtū' (mef'ülün) ü'l-'arüz ve'd-ḍarb, Recez-i maḥbūn ve maṭvīyü'l-ḥaşv ve'l-'arüz ve'd-ḍarb” [21b] “Recez-i meczū-ı maṭvī (müfte'ilün) yü'l-eczā, Recez-i meczū-ı maṭvī (müfte'ilün) yü'l-ḥaşv maḳtū' (fe'ülün) ü'l-'arüz ve'd-ḍarb, Recez-i meczū-ı maḥbūn (mefā'ilün) ü'l-eczā', Recez-i maṭvī (müfte'ilün) yü'ş-şadr ve'l ibtidā'i maḥbūn (mefā'ilün) ü'l-bāḳī, Recez-i meşṭūr-ı maṭvī

Furū'-ı baḥr-i remel:

Remel-i maḥzūf (fā'ilün) ü'l-'arüz sālīm (fā'ilātün) ü'd-ḍarb” [22a] “Remel-i maḥzūf (fā'ilün) ü'l-'arüz maḳşūr (fā'ilān) ü'd-ḍarb, Remel-i maḥzūf (fā'ilün) ü'l-'arüz ve'd-ḍarb, Remel-i meczū-ı sālīmü'l-'arüz seb' (fā'iliyyān) ü'd-ḍarb, Remel-i

meczû-ı sâlimü'l-‘arûz ve’d-‘darb, Remel-i meczû-ı sâlimü'l-‘arûz maḥzûf (fâ‘ilün) ü’d-‘darb

Uşûl-i Fârsiye üzere furû‘-ı baḥr-i mezkûr-ı remel:

Remel-i maḥşûr (fâ‘ilân) ü'l-‘arûz ve’d-‘darb” [22b] “Remel-i maḥzûf ü'l-‘arûz ve’d-‘darb, Remel-i meczû-ı sâlimü'l-eczâ, Remel-i meşûr-ı sâlim, Remel-i meczû-ı maḥşûr (fâ‘ilân) ü'l-‘arûz ve’d-‘darb, Remel-i meczû-ı maḥzûf (fâ‘ilün) ü'l-‘arûz ve’d-‘darb, Remel-i sâlimü'l-ibtidâ maḥbûnü'l-bâḳî” [23a] “Remel-i sâlim (fâ‘ilâtün) ve maḥbûn (fe‘ilâtün) ü'l-ḥaşv maḥbûn ve maḥşûr (fe‘ilân) ü'l-‘arûz ve’d-‘darb, Remel-i sâlimü’ş-şadr ve'l-ibtidâ-i maḥbûnü'l-ḥaşv maḥzûf (fe‘ilün) ü'l-‘arûz maḥtû‘ (fa‘lün) ve’d-‘darb, Remel-i meşkul (fe‘ilâtü) ve sâlimü'l-ḥaşv sâlimü’d-‘darb ve el-‘arûz, Remel-i meczû-ı sâlimü’ş-şadr ve'l-ibtidâ ‘-i maḥbûn (fe‘ilâtün) ü'l-ḥaşv maḥbûn ve maḥşûr (fe‘ilân) ü’d-‘darb ve'l-‘arûz, Remel-i meczû-ı sâlimü’ş-şadr ve'l-ibtidâ ‘i maḥbûn (fe‘ilâtün) ü'l-ḥaşv maḥbûn ve maḥzûf (fe‘ilün) ü'l-‘arûz ve’d-‘darb” [23b] “Remel-i meşûr-ı maḥbûnü'l-eczâ

Furû‘-ı baḥr-i serî‘:

Baḥr-i serî‘-i maṭvî ve mekşûf (fâ‘ilün) ü'l-‘arûz maṭvî ve mekfûf (fâ‘ilân) ü’d-‘darb, Serî‘-i maṭvî (fâ‘ilün) ve mekşûfü'l-‘arûz ve’d-‘darb, Serî‘-i maṭvî ve mekşûfü'l-‘arûz aşlem (fa‘lün) ü’d-‘darb, Serî‘-i maḥbûl ve mekşûf (fa‘lün) ü'l-‘arûz ve’d-‘darb, Serî‘-i maḥbûl ve mekşûf (fe‘ilün) ü'l-‘arûz aşlem (fa‘lün) ü’d-‘darb, Serî‘-i meşûr-ı mevkûfü'l-‘arûz ve’d-‘darb, Serî‘-i meşûr ve mekşûf (me‘ûlün) ü'l-‘arûz ve’d-‘darb” [24a] “Serî‘-i maṭvî (müfte‘ilün) yü‘l-eczâ ve mevkûf (fâ‘ilân) ü'l-‘arûz ve’d-‘darb, Serî‘-i maṭvîyü'l-ḥaşv ve maṭvî-i mekşûfü'l-‘arûz ve’d-‘darb, Serî‘-i maṭvî (müfte‘ilün) ve maḥtû‘ (me‘ûlün) ü'l-ḥaşv ve maṭvî ve mevkûfü'l-‘arûz (fâ‘ilân) ve’d-‘darb, Serî‘-i maṭvîyü'l-ḥaşv aşlemü'l-‘arûz (fa‘lün) ve’d-‘darb, Serî‘-i maḥbûn (mefâ‘ilün) ü'l-ḥaşv maṭvî ve mekşûfü'l-‘arûz (fâ‘ilün) ve’d-‘darb” [24b] “Serî‘-i sâlim (müste‘ilün) ü'l-ḥaşv maḥbûn ve maṭvî ve mekşûfü'l-‘arûz (fe‘ilün) ve’d-‘darb

Furû‘-ı baḥr-i münserih:

Münserih-i sâlim (müste‘ilün) ü'l-‘arûz maṭvî (müfte‘ilün) yü’d-‘darb, Münserih-i menhûk ve mevkûf (me‘ûlân) ü'l-‘arûz ve’d-‘darb, Münserih-i menhûk ve mekşûfü'l-‘arûz (me‘ûlün) ve’d-‘darb

Uşûl-i Fârsiye üzere furû'-ı baħr-i mezkûr:" [25a]

Münserih-i maṭvî (müfte' ilün) yü'l-ḥaşv (fâ'ilätü) ve maṭvî (fâ'ilân) mevķûfî'l-ʿarûz ve'd-ḍarb, Münserih-i maṭvî (müfte' ilün) yü'l-ḥaşv maṭvî (fâ'ilätü) ve mekşûf (fâ'ilân) ü'l-ʿarûz ve'd-ḍarb, Münserih-i maḥbûn (mefâ'ilün) ve maṭvî (fe'ilätü) yü'l-ḥaşv maṭvî ve mekşûf (fâ'ilün) ü'l-ʿarûz ve'd-ḍarb, Münserih-i maṭvî (müfte' ilün) ve maṭvî-i mevķûf (fâ'ilân) ve mekşûf (mef'ülün) ü'l-ḥaşv maṭvî-i mekşûf (fâ'ilün) ü'l-ʿarûz ve'd-ḍarb, Münserih-i maṭvîyü'l-ḥaşv meczû' (fâ') ü'l-ʿarûz ve'd-ḍarb, Münserih-i maṭvîyü'l-ḥaşv menḥûr (fâ') ü'l-ʿarûz ve'd-ḍarb" [25b] "Münserih-i maṭvî (müfte' ilün) ve mekşûf (mef'ülün) ü'l-ḥaşv menḥûr (fâ') ü'l-ʿarûz ve'd-ḍarb, Münserih-i meczû (müfte' ilün)-ı maṭvî (fâ'ilätü), Münserih-i meczû-i maṭvîyü'l-ḥaşv mekşûf (mef'ülün) ü'l-ʿarûz ve'd-ḍarb, Münserih-i meşṭûr-ı maṭvî (müfte' ilün) ve mevķûf (fâ'ilân), Münserih-i meşṭûr-ı maṭvî (müfte' ilün) ve maḥbûn (fe'ülân)-ı mevķûf

Furû'-ı baħr-i ḥaff:

Ḥaff-i sâlim (fâ'ilätün) ü'l-ʿarûz maḥzûf (fâ'ilün) ü'd-ḍarb" [26a] "Ḥaff-i maḥzûf (fâ'ilün) ü'l-ʿarûz ve'd-ḍarb, Ḥaff-i meczû-ı sâlim (müstef' ilün) ü'l-ʿarûz ve'd-ḍarb, Ḥaff-i meczû-ı sâlimü'l-ʿarûz maḥbûn ve maķşûrü'd-ḍarb

Uşûl-i Fârsiye üzere furû'-ı baħr-i mezkûr-ı ḥaff:

Ḥaff-i maḥbûn (mefâ'ilün fe'ilätün)-ı sâlimü's-şadr (fâ'ilätün) ve'l-ibtidâ, Ḥaff-i maḥbûn-ı sâlimü's-şadr" [26b] "Ḥaff-i maḥbûn ve maķṭû'-ı sâlimü's-şadr ve'l-ibtidâ', Ḥaff-i maḥbûn-ı maķṭû'-ı musabbag-ı sâlimü's-şadr ve'd-ḍarb, Ḥaff-i maḥbûn-ı maķşûr-ı sâlimü's-şadr ve'l-ibtidâ', Ḥaff-i maḥbûn-ı maḥzûf-ı sâlimü's-şadr ve'l-ibtidâ', Ḥaff-i maḥbûn-ı muşaaş-ı sâlimü's-şadr ve'l-ibtidâ'" [27a] "Ḥaff-i maḥbûn-ı meçḥûf-ı musabbag-ı sâlimü's-şadr ve'l-ibtidâ'

Furû' baħr-i muzâri':

Muzâri'-i meczû-ı maķbüzü's-şadr ve'l-ibtidâ', Muzâri'-i meczû ve mekfûf (mefâ'il) ü's-şadr ve'l-ibtidâ'

Uşûl-i Fârsiye üzere furû'-ı baħr-i mezkûr-ı muzâri':

Muzâri'-i müşemmen-i mekfûf-ı maḥzûfî'l-ʿarûz ve'd-ḍarb" [27b] "Muzâri'-i aḥreb-i sâlimü'l-ʿarûz ve'd-ḍarb, Muzâri'-i müşemmen-i aḥreb-i musabbagü'l-ʿarûz

ve'd-ḡarb, Muḡārī'-i müsemmen-i aḡreb-i mekfûf-ı maḡşürü'l-‘arûḡ ve'd-ḡarb, Muḡārī'-i müsemmen-i aḡreb-i mekfûf-ı maḡzûfû'l-‘arûḡ ve'd-ḡarb, Muḡārī'-i müsemmen-i aḡreb ve sâlim-i maḡzûfû'l-‘arûḡ ve'd-ḡarb, Muḡārī'-i müsemmen-i aḡreb-i mekfûf-ı sâlimü'l-‘arûḡ ve'd-ḡarb” [28a] “Muḡārī'-i meczû-ı mekfûf-ı maḡşürü'l-‘arûḡ ve'd-ḡarb, Muḡārī'-i meczû-ı mekfûf-ı maḡzûfû'l-‘arûḡ ve'd-ḡarb, Muḡārī'-i meczû-ı aḡreb-i mekfûf-ı sâlimü'l-‘arûḡ ve'd-ḡarb, Muḡārī'-i meczû-ı aḡreb-i mekfûf-ı maḡzûfû'l-‘arûḡ ve'd-ḡarb

Furû'-ı baḡr-i muḡteḡab:

Muḡteḡab-ı meczû ve maḡbûn (fe'ûlâtü müfte'ilün), Muḡteḡab-ı (fâ'ilâtü) maṭvî” [28b]

“Uşûl-i Fârsiye üzere furû'-ı baḡr-i mezkûr-ı muḡteḡab:

Muḡteḡab-ı müsemmen-i maṭvî, Muḡteḡab-ı müsemmen-i maṭvî-i maḡtû'-ü'l-‘arûḡ ve'd-ḡarb, Muḡteḡab-ı meşṭûr-ı maḡbûn-ı maṭvîyü'l-‘arûḡ ve'd-ḡarb, Muḡteḡab-ı meşṭûr-ı maṭvî, Muḡteḡab-ı meşṭûr-ı maṭvî-i sâlimü'l-ḡarb ve'd-ḡarb, Muḡteḡab-ı meşṭûr-ı maṭvî-i merfû'ü'l-‘arûḡ ve'd-ḡarb” [29a]

“Furû'-ı baḡr-i müctes:

Müctes-i meczû-ı sâlimü'l-‘arûḡ ve'd-ḡarb

Uşûl-i Fârsiye üzere furû'-ı baḡr-i mezkûr-ı müctes:

Müctes-i müsemmen-i maḡbûn, Müctes-i maḡbûn-ı maḡşürü'l-‘arûḡ ve'd-ḡarb, Müctes-i maḡbûn-ı maḡzûfû'l-‘arûḡ ve'd-ḡarb” [29b] “Müctes-i maḡbûn-ı maḡtû'-ü'l-‘arûḡ ve'd-ḡarb, Müctes-i maḡbûn-ı maḡtû'-ı musabbagü'l-‘arûḡ ve'd-ḡarb, Müctes-i maḡbûn-ı muşa'aşü'l-‘arûḡ ve'd-ḡarb, Müctes-i muşa'aş-ı maḡcûfû'l-‘arûḡ ve'd-ḡarb, Müctes-i meşṭûr-ı maḡbûn, Müctes-i meşṭûr-ı maḡbûn ve maḡşürü'l-‘arûḡ ve'd-ḡarb

Furû'-ı baḡr-i müteḡarib:” [30a]

“Müteḡarib-i tāmü'l-‘arûḡ (fe'ûlün) maḡşûr (fe'ûl) ü'd-ḡarb, Müteḡarib-i tāmü'l-‘arûḡ maḡzûf (fe'al) ü'd-ḡarb, Müteḡarib-i tāmü'l-‘arûḡ ebter (fâ') ü'l-‘arûḡ, Müteḡarib-i meczû-ı maḡzûf (fe'al) ü'l-‘arûḡ ve'd-ḡarb, Müteḡarib-i meczû-ı maḡzûfû'l-‘arûḡ ebter (fâ') ü'd-ḡarb

Uşûl-i Fârsiye üzere furû‘-ı baħr-i mezkûr-ı müteķārib:

Müteķārib-i müsemmen-i musabbaġü’l-‘arûz ve’đ-đarb” [30b] “Müteķārib-i maķşürü’l-‘arûz ve’đ-đarb, Müteķārib-i maħzûfû’l-‘arûz ve’đ-đarb, Müteķārib-i meczû-ı sālīm, Müteķārib-i meczû-i maħzûfû’l-‘arûz ve’đ-đarb, Müteķārib-i müsemmen-i eşlem-i sālīmü’l-ħaşv sālīmü’l-‘arûz ve’đ-đarb, Müteķārib-i müsemmen-i eşrem ve sālīmü’l-ħaşv sālīm üđ-đarb [31a] “Müteķārib-i müsemmen-i eşrem ve sālīmü’l-ħaşv maķşürü’l-‘arûz ve’đ-đarb, Müteķārib-i müsemmen-i maķbûz-ı eşlemü’l-‘arûz ve’đ-đarb, Müteķārib-i müsemmen-i maħzûf

Furû‘-ı baħr-i mütedārik:

Mütedārik-i maħbûnü’l-ħaşv ve’l-‘arûz (fe‘ilün) ve’đ-đarb, Mütedārik-i maķtû‘ el-eczā‘” [31b]

“Uşûl-i Fârsiye üzere furû‘-ı baħr-i mezkûr-ı mütedārik:

Mütedārik-i maħbûn (fe‘ilün) ü’l-eczā’, Mütedārik-i maķtû‘ (fa‘lün), Mütedārik-i maħbûn-ı maķtû‘ü’l-‘arûz ve’đ-đarb, Mütedārik-i meczû-ı maħbûn, Mütedārik-i meczû-ı maķtû‘” [32a]

“Furû‘-ı baħr-i cedīd-i Fârsī:

Cedīd-i maħbûnü’l-eczā

Furû‘-ı baħr-i ġarīb-i Fârsī:

Ġarīb-i mekfûf-ı maķşürü’l-‘arûz ve’đ-đarb, Ġarīb-i aħreb ve mekfûf-ı sālīmü’l-‘arûz ve’đ-đarb, Ġarīb-i aħreb ve mekfûf-ı maķşürü’l-‘arûz ve’đ-đarb

Furû‘-ı baħr-i müşākil-i Fârsī:

Müşākil-i mekfûf-ı maķşürü’l-‘arûz ve’đ-đarb” [32b] “Müşākil-i meczu-ı maķşür’ül-‘arûz ve’đ-đarb, Müşākil-i meczû-ı maħzûfû’l-‘arûz ve’đ-đarb” [33a]

Eserin ikinci bölümü olarak adlandırdığımız 33a varaġıda “*El-maķşadü’s-şānī fī ‘ilmü’l-ķāfīyet*” başlığı altında kafiye ilmi ile şiir sonlarındaki hallerin bilineceğini ve şairlerin aruz ilmine ihtiyacı oldukları gibi kafiye ilmine de ihtiyacı olduklarını bildirmiştir:

“... El-maķşadü’s-şānī fī ‘ilmü’l-ķāfīyet

Ḳāfiye bir ‘ilmidir ki bu ‘ilm ile aḥvāl-i evāḥir-i şî‘ir ma‘lûm olur. Şu‘arâ ‘ilm-i ‘arûza muḥtâc oldukları gibi bu ‘ilme daḥî ihtiyâcları var.” [33a]

33a- 34b varakları arasında ise “*El-baḥşü’l-evvel fî ta‘rîfü’l-ḳāfiye*” kafiyesinin tarifi başlığı altında İmam Halil’in kafiye tanımladığını aktarmıştır ve tanımlama ile ilgili beyit örnekleri vermiştir:

“El-baḥşü’l-evvel fî ta‘rîfü’l-ḳāfiye

Muḥtâr-ı muḥaḳḳaḳîn olan mezheb-i imâm-ı Ḥalîl üzere ḳāfiye âḥir beytde vâkı‘ iki ḥarf-i sâkin ile iş bu sâkinin beytde bulunan müteḥarrik ve sâkin-i evvelin mākablinde olan ḥareke ve ‘alî ḳavl ḥarf müteḥarriktir. Ve iş bu mecmû‘ ba‘zen kelime-i vâhidede olur.” [33a]

34b-36b varakları arasında “*El-baḥşü’s-sânî fî ḳāb ḥurûfü’l-ḳāfiyete ve ḥarekâthâ*” başlığı altında kafiye harfleri ve hareketleri verilmiş beyit ve kelimeler ile örneklendirmiştir. Arap kafiyesinde yer alan altı kafiye harfi; revî, te’sîs, dahîl, ridf, vasl, hurûc verilmiştir. Kafiye harflerinden sonra ise kafiye harflerinin hareketleri; mecrâ, ress, işbâ’, hazv, tevcîh, nefâz şeklinde verilmiş ve açıklanmıştır:

*“... Ḥurûf-ı ḳāfiye uşûl-i ‘Arabiye üzere ḥurûf-ı sitte i‘tibâr olunur. Revî, te’sîs, dahîl, ridf, vasl, ḥurûc tesmiye olunmuştur. **Ḥarf-i revî**, binâyı ḳaşıde olup o ḥarfe nisbet olunur.”* [34b]

*“... İleyh ḥarf-i revî mākablinde olan ḥarf olup bu ḥurûfa **ḥarf-i vasl** itlâḳ olunur.”* [35a] *“... Ve iş bu ziyâde-i sâniyeye **ḥarf-i ḥurûc** ta‘bîr olunur. Faḳaṭ uşûl-i a‘câmda mâba‘d-revîde olan ziyâdedir de ḳadar şaḥîḥdir.”* [35a]

*“... **Ḥarf-i te’sîs**, ḥarf-i revîden bir ḥarf muḳaddem olan elifdir. Ve iş bu te’sîs ile revî miyânında olan ḥarfe ḥarf-i dahîl itlâḳ olunur.*

*...**Ḥarf-i ridf**, ḥarf-i revîden evvel vâkı‘ olan ḥarf-i med yâḥūd ḥarf-i lîn sâkindir.”* [35b]

“... Ḥarekât-ı ḥurûf-ı ḳāfiye altı olup mecrâ ress işbâ‘ hazv tevcîh nefâzdır.

***Mecrâ**, revî-i muṭlaḳın ḥarekesi olup bir beytde vücûd-ı ebyât-ı sâ‘irede vücûdını iḳtizâ eylemez. Bir beytde maẓmûm ve digerinde meksûr olur.*

*... **Ress**, mākabl-i elif-i te’sîsde bulunan ḥarfin fethasıdır.*

... *İşbā'*, revī-i muṭlaḳıñ māḳablinde olan ḫarf daḫīlin ḫarekesidir.

... *Hazv*, māḳabl ridfde olan ḫarekedir.

... *Tevcīh*, māḳabl-i revī ḳayd-ı sakinde olan ḫarekedir.” [36a]

36a-36b varakları arasında mutlak kafiye'nin iki kısımdan oluştuğunu bunun birincisinin mutlak kafiye bir diğerrinin ise mukayyed kafiye olduğunu belirtir. Örnek kelimelerle birlikte müreddef, müesses ve mücerred kafiye açıklamalarında bulunur.

“... Muṭlaḳ ḳāfiye de iki kısımdır. Evvel muṭlaḳ, ṣānī muḳayyededir. **Ḳāfiye-i muṭlaḳ**, kendisinde revī-i muṭlaḳ olup ya ‘nī mā-ba‘d-ı revīde” [36a] “ḫarf-i vaşl olan ḳāfiyedir. Revī-i muṭlaḳ dā‘imā müteḫarrik olur. **Ḳāfiye-i muḳayyede**, kendisinde ḫarf-i revī muḳayyed ve sākin olan ḳāfiyedir.” [36b]

36b-38a varakları arasında “*El-baḫṣū’s-ṣālīs fī ‘uyūbi’l-ḳāfiye*” başlığı altında kafiye harfleri ve harekelerinden sonra kafiye kusurları beyit örnekleriyle verilmiştir. Arap kafiye sisteminde yer alan kafiye kusurları başlıca itâ ve tazmindir. Bunun dışında tahrîd, iksâd, istid‘â, ilcâ adı verilen kafiye kusurları bulunmaktadır. Fars kafiye sisteminde ise itâ, sinâd, ikfa ve ikvâ kusurları yer almaktadır. Yazar eserinde beş kafiye kusuruna yer vermiş; ibtâ, ikfâ, ikvâ, tazmin ve sinâd terimlerinin açıklaması yapılmıştır:

“*Uyüb-ı ḳāfiye beşdir. İbtâ ikfâ ikvâ tazmindir. İbtâ* kendisinde ḫarf-i revī olan bir ḳāfiyeyi ma‘nâ-yı evveliyle diğerr beyt-i kaşidede tekrârdır.” [36b]

“*El-ikfâ*, iḫtilâf-ı ḫarf-i revī olup ... ‘uyūbdur.” [37a]

“*El-ikvâ*, iḫtilâf-ı mecrâ ya ‘nī ḫareke-i revī zımm ve kesr ve feth ile yekdigere muḫālif olmaktır.

El-sinâd, ḳable‘l-revī ḫudûş eden ‘aybdır.” [37b]

Eserin 38a varığında anlatım mim ile sonlandırılmış ve bir beyit aktarılmıştır:

“*Mücerred sāye-i zıll-ı Hudâda*

Görüp ebvâd-ı ‘irfânı güşâde

Edip ehl-i ma‘ârif neşr-i âşâr

Olurlar mazḫar-ı iḫsân bisyâr” [38a]

38b-39a varakları arasında manzum yazılmış toplam 17 beyit bulunmaktadır. Bu beyitler içerisinde değerini takdir eden padişaha değeri ölçülemeyecek iki eser sunduğunu ifade etmiştir. *Mahzen-i Esrâr-ı Şu'arâ* Abdülmecid Han'a sunulmuştur. Bir diğer eserin ise Sultan Abdülmecid Han'ın kızları Cemile ve Münire Sultan'ın evlenmeleri dolayısıyla yazılan düğünü konu alan mensur sur-nâme olan Peyâm-ı Sûr olduğunu söylemek mümkündür:

“Şükürler pâdişâh-ı kadirdâne

İki âşâr verdim bî-bahâne

Birisi Nâfi‘ü'l-âşâr-ı maṭbū‘

Olundu nüṣṣa-i zîbâsı maṭbū‘” [38b]

Abdünnâfi İffet eserini, Harput Defterdarlığından ayrıldığı sırada kaleme almıştır. Verilen beyitlerden bir diğeri ise Abdünnâfi İffet'in görevinden ayrıldığı sırada bu eseri meydana getirdiğini destekler niteliktedir:

“Felek zihnim perişân eylemişken

Derûnum beytü'l-aḫzân eylemişken

Yine bu ṭab‘-ı fâtır edip iḳdâm

Bu zîbâ nev eşer olundu itmâm” [38b]

Hased sahiplerinin her şeyde bir kusur bulduğunu fakat bilgi sahipleri için eserin bir tuhfe olduğunu ve yaratıcının kendisini lutfuna erıştirdiğini ifade etmiştir:

“Ma‘ârif ehline bir tuḥfedir bu

Ṭalebkâra nuḳûd-ı şarfedir bu

Bulur ehl-i ḫased her şeyde noḳşân

Velî ḫadrin ṭanır ehl-i ‘irfân

Edip luṭfına mazḫar ḫazret-i ḫak

Bu ‘abd-i ‘âcizi kıldı muvaffâḫ” [38b]

Aruz ve kafiye ilminde te’lif bir eser meydana getirdiğini, veznin sağlam olmasının bu iki ilim ile olabileceğini, şairin bu ilmi bilmeden doğru ve yanlış olanı fark edemeyeceğini ifade etmiştir:

“Arûz ve ḫâfiye ‘ilminde enfûs

İki aṣl üzere her biri mü’esses

...

*Kezalik bilmeye bu ‘ilmi şâ‘ir
Haṭâyı ṭab‘î farka ğayr-i kâdir
‘Arûz ve kâfiyedir ṭab‘a mîzân
Bu fenn ile olur taṣṣîḥ-i evzân
Bu iki ‘ilmi câmi‘dir bu te’lîf
Bilir ehli deĝil muḥtâc-ı tavsîf”* [38b]

Sonrasında ise eserinin hayır ile anılmasına vesile olmasını istediğini ve kitabın hangi tarihte tamam olduğunu belirtmiştir:

*“Nesihler gide ondan her bilâde
Vesîle ola rahmet ile yâda”* [38b]
*“‘Arûza kâfiye olunca tezyîl
Kitâb oldu bu târiḥ ile tekmiḥ
1272”* [39a]

39a- 40a varakları arasında dört takriz bulunmaktadır. Bunlardan ilki, vükelâ-yı devlet-i âliyyeden Ziver Efendi’nin dokuz beyitlik bir takrizidir. İkincisi, Mazlum Efendi’ye ait yedi beyitlik bir takrizdir. Bir sonraki takriz ise Şefîk Efendi’ye ait bir kıtadır. Sonucusu ise Maraş kaymakamı Abdi Efendi’nin dokuz beyitlik takrizidir.

“E‘âzım vükelâ-yı devlet‘-i aliyyeden meclis-i vâlâ-yı aḥkâm ‘adliyye a‘zâ-yı feḥâmetden ‘aṭûfetlû Zîver Efendi Ḥazretleriniñ takrîz ve taḥdîre dâ‘ir târiḥ dil-peṣîri nazîreleridir.” [39a]

“Ḥazarât-ı vükelâ ve â‘zâ-yı müşârünileyhden ‘aṭûfetlû Mazlûm Beg Efendi Ḥazretleriniñ berây-ı takrîz kûrâza-i sebîke ṭab‘ü’l-ma‘ârifleri olan manzûme-i belîğadır.” [39a-39b]

“İclâ-i ricâl devlet-i ‘aliyyeden evkâf-ı hümâyun muḥasibe ḥasebî sa‘âdetlû Şefîk Beg Efendiniñ li-ecli’t-takrîz le’âlî ṭab‘ı baḥrû’l-ma‘ârifleri olan kıt‘a-i bâri‘idir.” [39b]

“Rütbe-i şânîye ricâlinde Mar‘aş kâ‘immaḥâmı sâbık ‘izzetlû ‘Abdî Efendi Ḥazretleriniñ takrîz-i bî‘adîlleridir.” [39b-40a]

40a varağında ise eserin ketebe kaydına yer verilmiş, hat sahibinin Seyyid Ömer oğlu Muhammed Râ'if olduğu bildirilmiştir:

“Ketebü’l-fakîrû’s-seyyid Muḥammed Râ’if ibnü’s-seyyid ‘Ömer ğafere zünûb-hümâ 1273” [40a]

4. MAHZEN-İ ESRÂR-I ŞU'ARÂ (TRANSKRİPSİYONLU METİN)

4.1. Nüsha Tavsifi¹³⁰

Çalışmaya konu olan eserin müellifi Abdünnâfi İffet Efendi, eserin adı ise *Mahzen-i Esrâr-ı Şu'arâ*'dır. Eser, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Kütüphanesi 3049 kayıt numarasında yer almaktadır. Eser, ebru desenli mukavva cilt içerisinde yer almaktadır. Metin içerisinde birkaç ibarenin silik olması dışında metin, sağlam olma özelliği göstermektedir.

Eser toplam 40 varak ve zahriye bölümünde yer alan bir fihristten, “Fihrist-i Kitâb-ı Mahzen-i Esrâr-ı Şu'arâ” oluşmaktadır. Metnin içerisinde sayfalar numaralandırılmış, metin [1b] varağı ile başlayıp [40a] varağında sonlandırılmıştır. Cedvelli olan ve ser-levhâsı bulunan eser tâlik yazı çeşidi ile yazılmıştır. Siyah mürekkep kullanılmış, metin içerisinde herhangi bir kalem değişmesine rastlanmamıştır. Yazıda hareke ve noktalama işaretleri kullanılmamıştır. Sayfaların çoğunluğunda ortalama 17 satır bulunmaktadır.

Eser iki bölümden oluşmaktadır. 1b-33a varakları arasındaki 65 sayfalık bölüm aruz ile ilgilidir. 3a varağından itibaren konu başlıkları: El-mağşadü'l evvel fî 'ilmi'l 'arüz, El-aşlü'l evvel fî el-fevâ'id, El-kâ'idetü'l evvelî fî el-ışılâhâti'l 'arüziyye, El-kâ'idetü's şâniyeten fî uşûli'l eczâ ve's-şi'iriyeye, El-kâ'idetü's şâlisen fî el-tefâ'il, El-kâ'idetü'r râbi' aten fî el-zihâfât ve'l-'ilel, El-kâ'idetü'l hâmseten fî furû'î't-tefâ'il, Tenbîh fî tekrâri'z-zihâf ve'l-'ilel, El kâ'idetü's sâdiseten fî el mu'âkabe ve nâzîre, El-aşlü's şâni fî el-buhûr vü fî fâ'idetân, El- kâ'idetü'l evvelî fî 'aded ve'l-buhûr vü uşûlhâ, Uşûl-i baħr-i tavîl, Uşûl-i baħr-i medîd, Uşûl-i baħr-i basîf, Uşûl-i baħr-i vâfir, Uşûl-i baħr-i kâmil, Uşûl-i baħr-i hecez, Uşûl-i baħr-i recez, Uşûl-i baħr-i remel, Uşûl-i baħr-i serî', Uşûl-i baħr-i münserih, Uşûl-i baħr-i hafîf, Uşûl-i baħr-i muzâri', Uşûl-i baħr-i muktedab, Uşûl-i baħr-i müctes, Uşûl-i baħr-i mütekârib, Uşûl-i baħr-i mütedârik, Uşûl-i baħr-i cedîd, Uşûl-i baħr-i karîb, Uşûl-i baħr-i müşâkil, El-kâ'idetü's şâniyeten furû'u'l buhûr, Furû'-ı baħr-i tavîl, Furû'-ı baħr-i medîd, Furû'-ı baħr-i basîf, Furû'-ı baħr-i vâfir, Furû'-ı baħr-i kâmil, Furû'-ı baħr-i hecez, Furû'-ı baħr-i recez, Furû'-ı baħr-i remel, Furû'-ı baħr-i serî', Furû'-ı baħr-i münserih, Furû' -

¹³⁰ Bu bölüm, Yusuf Ziya Kavakçı'nın *İslâm Araştırmalarında Usul* kitabının “Yazma Tavsifi” bölümü esas alınarak oluşturulmuştur.

ı baħr-i ĥafīf, Furū‘ -ı baħr-i muzāri‘, Furū‘ -ı baħr-i muḳtedāb, Furū‘ -ı baħr-i müctes, Furū‘ -ı baħr-i müteḳārib, Furū‘ -ı baħr-i mütedārik, Furū‘ -ı baħr-i cedīd, Furū‘ -ı baħr-i ġarīb, Furū‘ -ı baħr-i müṣākil, şeklindedir. Fihristte verilen sayfa numaraları ile metin içerisindeki bölüm başlıkları birbiriyle uyum göstermektedir. Konu başlıklarından anlaşılacağı üzere eserin 3a ve 33a arasındaki bölümü aruza dair terimlerin anlamları, şiir cüzleri, tefail, zihaf ve illet, bahirler ve ferler ile ferlerin açıklaması beyitlerle örneklendirilmesinden oluşmaktadır. Fakat daire çizimleri ve adlarına yer verilmemiştir.

Eserin ikinci bölümü olarak adlandırdığımız 33a-38a varakları arasındaki 11 sayfalık kısım ise kafiye konusunu içerir. 33a’dan itibaren konu başlıkları: El-maḳṣadü’s şānī fī ‘ilmi’l-kāfiyet, El-baḥşü’l evvel fī ta‘rīfi’l-kāfiyet, El baḥşü’s şānī fī ḳāb-ı ĥurūfi’l kāfiyet vü ĥarekāthā, El-baḥşü’s şālīs fī ‘uyūbi’l kāfiyet, şeklindedir. Bu bölümde kâfiye ilminin amacı, tarifi, kafiye harfleri ve kusurları yer almaktadır. Tanımlarla birlikte beyit örneklerine yer verilmiştir.

39a-39b varakaları arasında Ziver Efendi, Mazlum Efendi, Şefik Efendi ve Abdi Efendi’ye ait dört takriz bulunmaktadır.

Mensur olan eser içerisinde usul ve ferler beyitlerle örneklendirilmiştir. Metin içerisinde 152 Farsça, 65 Arapça ve 188 Türkçe beyit bulunmaktadır. Toplam 56 sayfada der-kenār bulunmaktadır. Toplam 6 sayfa altında ise bir sonraki sayfa için metin takip kelimesi yazılıdır.

Eserin 39a varağında kitabın 1272 yılında tamam olduğu bilgisi yazılmıştır. 40a varağında ise ketebe kaydı bulunmaktadır. Müstensih ismi, Seyyid Ömer oğlu Muhammed Raif olarak verilmiş ve tarih 1273 olarak yazılmıştır.

4.1.1. Metnin Kuruluşunda İzlenen Yöntem

1. Metin içerisinde İsmail Ünver’in “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler” başlıklı makalesinde yer alan önerilere büyük ölçüde bağlı kalınmaya çalışılmıştır.
2. Metin, 19. Yüzyılın ses özelliklerine uygun olarak okunmuştur.
3. Metnin anlaşılmasını kolaylaştırmak için noktalama işaretleri kullanılmıştır.
4. Metnin içerisinde yer alan derkanarlar dipnotta verilmiştir.

5. Anlaşılmayı kolaylaştırması için yan yana yazılmış olan beyitler alt alta yazılmıştır.
6. Metinde geçen arapça ayetler italik yazılmış olup anlamları dipnotta verilmiştir.
7. Okunamayan silik ifadeler (...) ile gösterilmiştir.
8. Metnin varak numaraları köşeli ayraç [] içerisinde gösterilmiştir.
9. Metin içerisinde yer alan Farsça beyitlerin anlamları dipnot olarak verilmiştir.
10. Metin içerisinde yer alan terimlerin anlamları sözlükte verilmiştir.

4.1.2. Transkripsiyon Alfabeti

Metinde kullanılan transkripsiyon işaretleri şu şekildedir:

ء	’
ث	Ṣ ṣ
ح	Ḥ ḥ
خ	Ḫ ḫ
ذ	Ẓ ẓ
ص	Ṣ ṣ
ض	Ẓ ẓ / Ḍ ḍ
ط	Ṭ ṭ
ظ	Ẓ ẓ
ع	‘
غ	Ġ ġ
ق	Ḳ ḳ
ك	Ń ń
آ	Ā ā
و	Ū ū
ي	Ī ī

4.1.3. Metin

- [1a] Fihrist-i Kitāb-ı Maḥzen-i Esrār-ı Şu‘arā
 [5] El-maḥṣadü’l evvel fī ‘ilmi’l ‘arūz

- [5] El-aşlū'l evvel fī el-fevā'id
- [5] El-kā'idetü'l evvelī fī el-ıstılāhātī'l 'arūziyye
- [9] El-kā'idetü's şāniyeten fī uşūlī'l eczā'i'ş-ş'iriyyet
- [10] El-kā'idetü's şālisen fī el-tefā'ıl
- [11] El-kā'idetü'r rābi' aten fī el-zihāfāt ve'l-'ilel
- [18] El-kā'idetü'l hāmseten fī furū'i't-tefā'ıl
- [20] Tenbīh fī tekrāri'z-zihāf ve'l-'ilel
- [20] El kā'idetü's sādiseten fī el-mu'ākābete vü nazīrhā
- [22] El-aşlū's şānī fī el-buḥūr vü fī kā'idetān
- [22] El- kā'idetü'l evvelī fī 'adedi'l-buḥūr vü uşūlhā
- [22] Uşūl-i baḥr-i ṭavīl
- [22] Uşūl-i baḥr-i medīd
- [23] Uşūl-i baḥr-i basīṭ
- [23] Uşūl-i baḥr-i vāfir
- [24] Uşūl-i baḥr-i kāmīl
- [24] Uşūl-i baḥr-i ḥecez
- [24] Uşūl-i baḥr-i recez
- [25] Uşūl-i baḥr-i remel
- [25] Uşūl-i baḥr-i serī'
- [25] Uşūl-i baḥr-i münserih
- [26] Uşūl-i baḥr-i ḥafīf
- [26] Uşūl-i baḥr-i muzāri'
- [26] Uşūl-i baḥr-i muḳteḍab
- [27] Uşūl-i baḥr-i müctes
- [27] Uşūl-i baḥr-i müteḳārib
- [27] Uşūl-i baḥr-i mütedārik
- [27] Uşūl-i baḥr-i cedīd
- [28] Uşūl-i baḥr-i ḳarīb
- [28] Uşūl-i baḥr-i müşākil
- [28] El-kā'idetü's şāniyeten fī furū'i'l-buḥūr
- [28] Furū'-ı baḥr-i ṭavīl
- [29] Furū'-ı baḥr-i medīd
- [30] Furū'-ı baḥr-i basīṭ

- [31] Furū‘ -ı baħr-i vāfir
 [32] Furū‘ -ı baħr-i kāmīl
 [33] Furū‘ -ı baħr-i hecez
 [40] Furū‘ -ı baħr-i recez
 [43] Furū‘ -ı baħr-i remel
 [47] Furū‘ -ı baħr-i serī‘
 [49] Furū‘ -ı baħr-i münserih
 [51] Furū‘ -ı baħr-i ħafīf
 [54] Furū‘ -ı baħr-i mużārī‘
 [56] Furū‘ -ı baħr-i muḳteḍab
 [57] Furū‘ -ı baħr-i müctes
 [59] Furū‘ -ı baħr-i müteḳārib
 [62] Furū‘ -ı baħr-i mütedārik
 [64] Furū‘ -ı baħr-i cedīd
 [64] Furū‘ -ı baħr-i ġarīb
 [64] Furū‘ -ı baħr-i müşākil
 [65] El-maḳşadü’s şānī fī ‘ilmi’l-ḳāfiyet
 [65] El-baḫşü’l evvel fī ta‘rīfi’l-ḳāfiyet
 [68] El baḫşü’s şānī fī ḳāb-ı ħurūfi’l-ḳāfiyet vü ħarekāthā
 [72] El-baḫşü’s şāliş fī ‘uyūbi’l-ḳāfiyet

[1b] Bismillahirraḥmanirraḥīm

Muntazım-ı silkü’l le’al-i ta’zīm ü icmāl olan ferā’id-i ḥamd ü şenā ol nāzım manzūmesini ve iskân *istağnet haviyyetü ‘ani’l-havā fī buyuti’l-hevāni*¹³¹ ḥazretleriniñ dergāh-ı muḳaddeslerine taḳdīm ü ibrā olunur ki, mumāzece-i eczā-i beyt-i kā’ināt ve muzāvece-i eşār-ı mübdi‘āt ile *küntü kenzen maḥfiyyen*¹³² ḥizāne-i hüviyyetinden teş‘īş-i cevāhir-i zevāhir-i māhiyyāt-ı mümkināt ve mir’āt-ı ‘ālem-i şuhūdī cilvegāh-ı şuver-i maḥlūkāt ve cümlesini vücūb-ı vücūd u vaḥdet-i zātına āyāt-ı beyyināt buyurmuşdur. *Fe-fī şeyin lehü āyetün tedellü ‘alā ennehü vāḥid*¹³³. Ve sipās-ı bī-ḳıyās ol zāt-ı muḳaddes ve müte‘ālī cedīr ü ḥalīḳdır ki ber muḳtezā-yı şumūl-i silsile

¹³¹ “O evlerde benliğinde vazgeçti aşk yüzünden.”

¹³² Kudsi Hadis: Ben gizli bir hazine idim. [...]

¹³³ “Her şeyde bir âyet vardır ki, O’nun mutlaka bir olduğuna delâlet eder.”

*eş-şu‘arā’ yettebi ‘uhümü’l-gāvün*¹³⁴. Şunūf-ı şu‘arā ğıyābeten el-cebb ğavayetde mescūn iken mürūr-ı sāye-i *ille’leżīne āmenū ve ‘amilu’s-şāliḫāti*¹³⁵ ile şirzime-i şu‘arā-yı ehl-i islāmı mazhar-ı şeref-i istiṣnā edip burhān-ı cevāz-ı şi‘iri kırtā-i gūş-ı aşḫāb-ı şekk ü zūnūn ve aqlāmu’s-sünnete şıḳātdan, *inna’l-lahe kenzen taḫtū’l-‘arş*¹³⁶ muğānice el-şu‘arā-i beşāretiyle daḫī cümlesin mazhar-ı ı‘zāz ḳadr ü şu‘ūn buyurmuşdur. Külli ‘an evşāfā¹³⁷ [2a] küll el-besān, ḳaşır ‘an na‘te ḫiyel el-beyān ve şalavātü muhtevā eş-şalātü ol ‘andelīb gülşen-serāy *vema yenṭıḳu ‘ani’l-hevān*¹³⁸ ve bebgā-yı şekkeristān *inne hū illā ve ḫayyu’l-ḫayy*¹³⁹ veted bālā-ḫāne-i tıbāḳ-ı āsmān sebeb-i a‘zām-ı İcād-ı ‘ālem-i ekvān ḫazretlerine ḫaḳīḳ ü şāyāndır ki, neşr-i le‘ālī müteālī *inne mine’s-şi‘ir li ḫikmeti ve inne mine’l-beyān sıḫrān*¹⁴⁰ ile tezyin-i ‘irās-ı şi‘ir ü beyān edip berā‘a-i elsine-i şu‘arā nu‘ūt-ı celīlesiyle ḫilye-sāz-ı ruḫsāre-i şahḫaf-ı ‘ālemyān olmuşdur. *Elā yā şabā bellig bi külli nesimetin li-ravzāti’l ‘alyā-i selāmiyā*¹⁴¹ ve tarzıye ve tecīl bī-ḫisāb ḫazarāt-ı āl ü aşḫāba sezāvār-ı taḫşış ü intihābdır ki, her birerleri mücāhede-yi seyf ü lisān ile mazhar-ı ‘izz-i şoḫbet ü ḫitāb ve ḫā’iz-meziyyet-i ihtişāş ü intisābdır. *Ve izā er-ricālū tevesselū bi-vesīletin fe vesīleti ḫubbī li-ālī Muḫammed*. Ve cevāhir-i zevāhir-i du‘ā durur. Sad hezār ve-le‘ālī-i mütelālī şenā vü sitayiş-i bī-şumār ol medār-ı gerdiş-i ecrām-ı emn ü emān-ı dünyā varıña pīrāy-ı ḫılāfet-i ‘uzmā

Şāḫib-i tāc ü taḫt-ı ‘Osmānī

Mālik-i mülket-i cihan-bānī

Zīnet-i ‘aşrı ‘adl ü āsāyiş

Fıtrat-ı zātı raḫm ü baḫşāyiş

¹³⁴ Şuarā/224: “Şairlere ise haddi aşan azgınlar uyar.”

¹³⁵ Asr/3: “Ancak inanıp iyi işler yapanlar.”

¹³⁶ “Allah’ın hazineleri arşın tahtındadır.”

¹³⁷ Der-kenār: El-ferā’idü cem‘ü’l-ferīdū muntazım ve dizilmiş incü incü. El-hevān ez-zillü ve’z-za‘ifü’l-heve. Mevzı‘u keşrū ‘amiḳahū ma‘a sa‘atı’l-hevī. En-nüzülü mine’l-‘alā ile’l-esfel. Ve küllü mevzı‘u ḫālū hevā’i ve’l-eştār. Cem‘u’s-şatru bi-ma‘nā nışf ü nışfü’s-şeyü’l cüz’. Ve hüve’l-murād hüne. El-teş‘iş el-intişār. Ve ḫiye min iştılāḫi ehlü’l-‘arūz. El-ġāvünü’l-fālūn. El-cebb ḳuyūdū kevb. El-şirzimetü’l-cemā‘atı’l ḳalīleti. El-ḳırta cem‘u’l-ḳuraṭ. kevsıye’l-ḫalīḳu’l-cedīr. -El-küllü’l-‘aczü’l-veted, ḳazıḳ. -Baḫr-i medīd.

¹³⁸ Necm/3: “O, sözleri kendi arzusuna göre söylemiyor.”

¹³⁹ Bakara/255: [...] Şüphesiz o, ancak daima diridir. [...]

¹⁴⁰ Hadīs: “Beyan ve ifadeden bir kısmı, sihir etkisi yapar, büyüleyicidir. Şiirlerden bir kısmında da hikmetler vardır.”

¹⁴¹ “Ey esen yel, her esintide benden en güzel selamlarımı o yüce ravzaya ilet.”

Zîb-i desti livâ'-i nuşretdir

Sînesi mehbi't-i kerâmetdir

Qadrdân-ı hünerverân-ı cihân

Nüktedân-ı meziyyet-i 'irfân

Hızr-ı tevfi'k-i ha'k'k olup rehber

Hüsn-i te'yîde dâ'imâ mazhar

Ve huve's-sultân ibnü's-sultân es-sultânü'l-gâzî 'Abdü'lme'cîd Hân ibnü's-sultân¹⁴² [2b] el-Gâzî Maḥmūd Hân üsusullâh-ı bunyân-ı saltanata te'essüsetü'l-ekvân ḥazretleriniñ sedd-i 'uẓmâ-yı gîti-sitânlarına yine İsar olunur ki sāye-i cihân-pîrāye-i şehinşāhîlerinde erbāb-ı hünere ü ma'ārif mazhar-ı şunūf-ı mekārime ü 'avārif olma'kda ve te'sîr-i nesāim-i 'adl ü eşfāk ve mekārime-i mülükāneleriyle rıyāz-ı 'ālem gün be gün feyz ü neẓāret bulmakdadır. *Fe'd-dinu mütebbeşşir ve'l-mecdu mübtehec ve'l-izzu münhemir ve'l-mülku muftaḥar*¹⁴³ ḥuşuşıyla me'āşir ber-güzîd-i hüsn-i te'yid-i rabbānî olarak me'mûr-ı mehām-ı sînelere olan vükelâ-yı faḥḥām devlet-i' aliyeleriniñ her birerleri reşk-i ezmân-ı müteḳaddime-yi Aşaf ve Felātun ve ğayret-ı edvār-ı mutesābîka-i gerdün olup ve bi'l-ḥaşşa 'ālem-efrāz-ı imtiyāz olan ḥā'iz-i cāh-ı refi' -i şadāret kûṭb-ı dā'ire-i iclāl ü faḥāmet-i vāḳıf-ı ḥafā pā-yı esvār-ı devlet 'ārif-i ḥabābā-yı hüsn-i idre-i mülk ü millet muḥîti- merkez-i ma'ārif ü kemāl ḥāris ḥuṭuṭ-ı devlet ü iḳbāl a'nî ḥazret-i 'Ālî Pāşā nesāḳ-sāza niẓāmāt-ı biḥîn mülk ü millet 'ārif-i ḥabābā-yı mehām-ı devlet re'îs-i meclis-i 'ālî tanẓimat-ı ḳā'im-i meḳām-ı mesned-i celîl-i şadāret şadr-ı esbak ḥazret-i Mehmed Pāşā ki cihân cāmi' -i aḥlāk-ı ḥamîdeyi cāmi' ve fā'iz-vāra, şā'ibe ve ber-güzîdeyi ḥā'izlerdir. Hemān cenāb-ı kerîm-i müte'āl cümlesin tashîlāt u tevfiḳāt-ı şamedāniyesine mazhariyetiyle ilel'l-ebed pîrāye-i mesānîd ubhet ü iclāl buyursun. Āmîn. Ba'de-zā bu 'abd-i kem-bîza' a-i bî-vāye ya'nî suḳāta-çînān-ı ḥ'ân-ı aşḥāb-ı faẓl u 'irfāndan¹⁴⁴ [3a] Adanalı 'Abdü'n-nāfi' kemāhî Harput defterdārlığından infişāl ile eşnā-yı tehi-desti ve ḥumûlde lisân-ı sehlü'l-beyān-ı Türkî üzere uşûl-i 'Arabîye ve Fārsîyeyi cāmi' olarak 'ilm-i 'arûz ve ḳāfiyede bir eşer-i celîl ve ḥayr u raḥmetle yāde vesîle ve delîl olma'k arzû vü emeliyle be-tevfiḳ-i Te'āla iş bu *Maḥzen-i Esrār-ı Şu'arā* ismiyle müsemmā bir risāle tertîbine ibtidā vü

¹⁴² Der-kenār: Tavîl, Kâmil, Ḥaffîf.

¹⁴³ "Din muştulanmıştır, haysiyet bahtiyarlıktır, azamet ab-ı revân, mülk gösterişlidir."

¹⁴⁴ Der-kenār: El-münhemirü sîmāl. -Basîṭ, müstef' ilün fa'lün.

mübâşeret ü ta‘biye-i envā‘-ı fevā‘id-i şî‘iriyeye sevķ künye-i ‘azm u niyyet etmiş olduğum cihetle hemân cenâb-ı rabb-i kâdîr karîben hüsni itmâmını teshîl ü teysir vü maqbûl-ı kebîr ü şağîr buyursun. Âmîn. Diye neste‘în iş bu risâle iki maqşad üzerine mübtenî olarak maqşad-ı evvel ‘ilm-i ‘arûzdur. ‘İlm-i ‘arûz bir ‘ilmdir ki şaḥîḥ vü fâsîd evzân-ı şî‘ir ancak bu ‘ilm ile ma‘lûm olur. Zîrâ egerçi ṭab‘-ı selîs ile daḥî fehm olursa bile kaffe-i aşḥâb-ı ‘ilm ü kemâlet ve mecmû‘-ı heveskârân muṭâla‘a-i şî‘ir ü ‘ilm-i belâgat behredâr-ı mîzân-ı ṭabî‘at olmayup ve ma‘azzalık bir ṭabî‘at-ı elsine-i şelâşeden kaffisinde kesb-i selîka eylese digerinde bulunan nazm u nesri güçce fark eder ve ḥuşûşiyile Türkî- zebân olan ihvânîñ hüsni nazm-ı kelâm-ı ‘Arabîyi fark edecek kadar mîzân-ı ṭabî‘at peydâ edebilmesi pek ender ve eş‘âr-ı ‘Arabîyenîñ ekşer-i ‘ulûmda lüzûmı ebher olmasıyla iş bu ‘ilm-i maḥşûş ile temyiz-i şîḥḥat-ı evzâna ihtiyâc emr-i muḥarrerrdir. İş bu maqşad ol iki aşlı ḥavî vâsıl ol fevâ‘id mute‘addid fî muḥtevidir.

El-kâ‘idetü’l evvelî fî el-ıstılâḥâtî’l-‘arûziyyete

[3b] Şümme nazm kaşdıyla mevzun, muḥaffâ ve muḥayyel olarak İrâd olunan kelâmdır. Beyt, iki mışrâ‘dan mürekkeb olan şî‘irdir. Kâfiyeleri muvâfîk olsun olmasın mışrâ‘, nişf-ı beytdir. Şatr daḥî ıtlâk olunur, cem‘i eştârdır. Şadr cüz-i evvel mışrâ‘-ı evvel, ‘arûz cüz-i şânî mışrâ‘-ı evvel, ibtidâ‘ cüz-i evvel mışrâ‘-ı şânî, ḍarb cüz-i âḥîr mışrâ‘-ı şânî, ḥaşv her mışrâ‘ın cüz-i evvel ve âḥîri beyninde olan eczâdır. Meşelâ bir beytde sekiz mefâ‘îlün olsa mışrâ‘, ol dört cüz olup evvelki mefâ‘îlün şadr ve şânî ve şâlîş ḥaşv ve râbi‘ ‘arûzdur. Kezâlik mışrâ‘-ı şânîde dört cüz olup evvelki mefâ‘îlün ibtidâ ve şânî ve şâlîş ḥaşv ve râbi‘ ḍarbdır. Lâkin ekşer ‘arûz ile ḍarbiñ ğayr-ı eczâlara ya‘nî şadr ile ibtidâ‘ daḥî ‘ale’l-ıtlâk ḥaşv-ı ıtlâkı ta‘nîben câri ve câ‘izdir. Kaşîde, kâfiye-i vâhîde üzerine aḳallı yedi yahûd ṭokuz veya on ve veya ziyâde olan ebyâta ıtlâk olunur. Ğazel, vaşf-ı maḥbûbı ḥavî olan ebyât olup aḳallı beş beytdir. Kıt‘a, mışrâ‘-ı evvelinde kâfiye olmayan iki beytden ṭokuz kadar ıtlâk olunur. Maṭla‘, kaşîde ve kıt‘a ve ğazeliñ beyt-i evveline denir. Muşarra‘, ra-i müşeddedeniñ fethiyle bir beytde ıtlâk olunur ki min ciheti’l-vezn ve’l-kâfiye ‘arûzı ḍarbına tâbi‘ ve muvâfîk ola. Bu mişillü ebyâta muḥaffâ vü mütenevvî daḥî ıtlâk olunur.

Dil-i sevdâ-zededen etmem ümîd-i şîḥḥat

Zülfûñe bir gün olur bağlanacaḳdır elbet

Muşammat, kendisinde taşrî‘ ve takfiye bulunmayan ya‘nî ‘arûzî  arbına muvâfık olmayan beytdir.

Ağladım öyle ki şem‘ -i ruĥnı görmeyeli

Düşdü pervâne-i dil âteş ararken şuya¹⁴⁵

[4a] Hâli mışrâ‘ -ı evvel muşammat, hassı mışrâ‘ -ı şânî muşammatdır. Meczû, ‘arûz ve  arbı ĥazf olunan beytdir. Mâ-kâbllerinde olan cüz-i ĥaşvler ‘arûz ve  arb ma âmında ‘itbâr olunur. Meşelâ ba r-i remel uş l-i a‘câmda müsemmenü’l-eczâ iken ba r-i me   rdan müseddes beyt irâd olunur.

Fâ‘ilât n fâ‘ilât n fâ‘ilât

Tal‘ atı ndan mihr mehdir şerms r

T biş-i ĥ sn  nle diller t bd r

Meş  r, nı f-ı ĥazf   is  t olunan beytdir. Fara   inde’l-a‘c m ba r-i recez m semmen ’l-ecz  iken murabba‘ ’l-ecz  beyt ir d olunur.

Mef ‘ l me  ‘ l

Bey  ey but-i bed ĥ y

Bey r  n mey-i golb y¹⁴⁶

Men  k, iki ş l  i ĥazf olunan beytlere       olunur. Meşel  uş l-i ‘Arabiye  zere ba r-i m nseri  m seddes ’l-ecz  olup iki c z olarak beyt ir d olunmu  dur.

M stef  l n me    l n

Veylem sa‘idin se‘d 

Rub ‘ , her mışr ‘ında y    d evvel ve ş n  ve r b ‘de k fiye olan iki beyte denir. Tak  ‘, ecz -i ş ‘iri mens b oldu   ba r  n c ziyle muv zene ya‘n  ĥur f-ı ecz -i ş ‘ri  m te  arrik ve s kinlerini ĥur f-ı ecz -i ba r  n m te  arrik ve s kinlerine mu  abeledir. Ĥu    -ı ĥarek t, ya‘n  feth   kesr   zammede muv    t  c b etmez. Ve mu  abelede mu‘teber olan ‘inde’l-telaffuz mevc d ĥur f olup ĥa  ta v c d ve ‘ademi mu‘teber degildir. Bin en-‘ala-z lık tenv ni  ĥa  ta v c dı yo  sa da ĥur f-ı mu  abeleden ma‘d d ve ‘inde’l-muv zene ş ret-i n n ile t hr ri ‘ det-i erb b-ı ‘ar   dur. Ĥur f-ı m       ¹⁴⁷, [4b] ĥarfeyn ve ĥur f-ı i b ‘ ĥarf-i muv zene ‘add

¹⁴⁵ Der-ken r: Remel, Remel.

¹⁴⁶“Gel ey k t  huylu put. O g l kokulu şarab  getir.”

¹⁴⁷ Der-ken r: Bey : Gel. -Bey r: Getir

olunup ve ‘inde’l-dürc elif-i vaşl ğayr-ı mu‘teberdir. Ve uşul-i Fârsiye üzere cān u cānān gibi vav-ı ‘atıfen ve teveddüd ve emsālī ‘alāmet-i zämme olan vav ve ħāb gibi vāv-ı işmām daħī ğayr-ı mu‘teberdir. Ve ki ve çi mişillüde olan ha miyānede olursa sākıt ve āħirde ħarf-i sākin olarak mu‘teberdir. Ve vav veya elifden şöıra vākı‘ olan nun daħī miyān-ı beytde bilā ħareket-i ‘ārıza vākı‘ olursa sākıt ve āħirde mu‘teberdir. Ve miyān-ı beytde vākı‘ mest ü dest kelimeleri emsālinde olan ta ħarf-i müteħarrik i‘tibār olunup āħirde ħarf-i sākin ‘add olunur. Her bir sākinden şöıra vākı‘ olan ħarf daħī buña şebīhdir. Ve ve her ta ki suħt gibi iki sākinden şöıra miyān-ı beytde vākı‘ ola telaffuz olunursa mā-ķablinde olan sākin ile berāber iki müteħarrik ħesāp olunur. Meşelā suħte-i dil müfte‘ilün veznindedir. Ve eger telaffuz olunmazsa mā-ķabli müteħarrik ħesāp olunur. Kendi vezne dāħil olmaz. Ve āħir beytde bulunur. Elsine-i evzān-ı ‘arūzda üç sākin olmadığı cihetle sākıt olur.

Fā‘ilātün mefā‘ilün fa‘lān

Bende rā bā to dūst dārī ħost

Gerçi to bende rā nedārī dūst¹⁴⁸

Ve kāred u beguzāred u kuşt esb u Lohrasb mişillüde olan dal ve ba daħī bu ķabildendir. Ve her bir elif ki ħarekesi mā-ķabline naķl oluna yine taķtī‘den sākıtdır.

Mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün

Ĥarābī-i men ez ān nergis-i ħumāri peres¹⁴⁹

Ve ba‘zan mā-ba‘dinde elif müteħarrik vākı‘ olup telaffuz olunmayarak ħarf-i ya taķtī‘inden sākıt olur.

[5a] *Fā‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilān*

Refti ez çeşm bordi ez dil-i ħoş¹⁵⁰

Eczā-i şī‘ir-i beyt, kendilerinden te’līf olunan evzāndır. Erkān-ı şī‘ir ve tefā‘il ü efā‘il daħī ta‘bīr olunur. Baħr-i şī‘ir, kendiyle vezn olunan evzāna denir.

El-ķā’idetü’ş-şāniyete fī uşūli’l-eczāü’ş-şī‘iriye

Ma‘lūm olsun ki eczā-i şī‘iriye olan tefā‘iliñ terkībinde on ħarf ihtiyār olunmuşdur ki ħurūf-ı mezķüre lem‘at süyūfunā kelāmında müctemi‘dir. Ve ħurūf-ı

¹⁴⁸ “Ben (kul) seninle arkadaşlık etmek istiyorum. Fakat sen beni sevmiyorsun.”

¹⁴⁹ “Benim harap olmamı o humar nergise sor.”

¹⁵⁰ “Gözden kayboldun, gönülden götürdün.”

merkūmeden eczā-i evvel tefā' ilī terkīb eyleyip bu eczāya sebep-i ḥafīf ve sebep-i şaḫīl ve veted-i mecmū' ve veted-i mefrūḫ ta' bīr eylemişlerdir. Sebeb-i ḥafīf iki ḥarfden mürekkeb olup evvel müteḥarrik, ṣānī sākindir. Fā' ilūn vezninde olan fā gibi sebep-i şaḫīl iki ḥarf-i müteḥarrikden mürekkeb olan cūzdür. Mefā' ilātūn vezninde olan ' ile cūzi gibi veted-i mecmū' üç ḥarfden mürekkeb olup evvelīn müteḥarrik ve ṣaliḥ sākin ola. Fā' ilūn vezninde olan ' ilūn cūzi gibi veted-i mefrūḫ ḥurūf-ı şelaḫeden mürekkeb olup evvel ve ṣaliḥ müteḥarrik ve ṣānī sākin ola. Mef' ūlāt vezninde olan lāt gibi ba' ḫ-ı ehl-i ' arūḫ, eczā-i evvelī aḫsāmını altı i' tibār edip rubā' ī ve ḥumāsī olarak iki cūz daḫī ' ilāvesiyle fāşıla-yı şuḡrā ve kübrā tesmiye etmişlerdir. Fāşıla-yı şuḡrā ḥurūf-ı erba' adan mürekkeb olup üç müteḥarrik ba' de bir sākindir. Mütefā' ilūn [5b] vezninde olan mütefā cūz' i gibi fāşıla-yı kübrā beş ḥarfden mürekkeb olup dört müteḥarrik ba' de bir sākindir. Fe' ilātūn vezni gibi lakin fāşıla-yı şaḫīḥ olan uşūl-i terkībden olmayıp fāşıla-yı şuḡrā evvel şaḫīl ve ṣānī ḥafīf olarak sebebīnden ve fāşıla-yı kübrā bir sebep-i şaḫīl ve bir veted-i mecmū' dan mürekkebdir. İş bu eczā-i evvelden eczā-i ṣevānī terkīb olunup zikri mesbūḫ olduğu vechle tefā' il ta' bīr olunur.

El-ḫā'idetü's ṣaliḫete fī el-tefā' il

Tefā' il lafzan sekiz, ḥükmen ondur. İkişi ḥumāsī, sekizi subā' idir. Fe' ūlūn, fā' ilūn, fā' ilātūn, fā' lātūn, mefā' ilūn, müfā' aletūn, müstef' ilūn, müstef' lūn, mütefā' ilūn, mef' ūlātū. Faḫaṭ uşūl-i A' cāmda istiḥrāc-ı furū' ile idḫāl-i dā'ire i' tibār olunan tefā' il yalnız beş vezindir. Fe' ūlūn, fā' ilātūn, mefā' ilūn, müstef' ilūn, mef' ūlātū. Evzān-ı ḥumāsīden fe' ūlūn, fe' ū veted-i mecmū' ı ile lūn ḥafīfīnden; fā' ilūn, fā sebep-i ḥafīfle ' ilūn veted-i mecmū' ından mürekkebdir. Ve subā' iden fā' ilātūn, fā ve tūn sebep-i ḥafīfleriyle ' ilā veted-i mecmū' ından; fā' ilātūn, fā' i veted-i mefrūḫıyle lā ve tūn sebep-i ḥafīflerinden mürekkebdir. İş bu iki vezin min-ciḫeti'l-telaḫfuz ve el-ḥurūf yek digeriñ ' aynı ise de min-ciḫeti'l-eczā-i beytlerinde fark ve muḡāyeret olmasıyla iki vezin i' tibār olunmuşdur. Müstef' ilūn ve müstef' lūn evzānı daḫī bunlara mümāşildir. Mefā' ilūn, mefā veted-i mecmū' ıyle ' ī ve lūn sebep-i ḥafīflerinden; müfā' aletūn müfā veted-i [6a] mecmū' ıyle ' ale sebep-i şaḫīl ve tūn sebep-i ḥafīfīnden; müstef' ilūn, müs ve tef sebep-i ḥafīfleriyle ' ilūn veted-i mecmū' ından; müstefi' lūn, müs ve lūn ḥafīfleriyle tefi' veted-i mefrūḫından; mütefā' ilūn, müte sebep-i şaḫīliyle fā sebep-i ḥafīfi ve ' ilūn veted-i mecmū' ından; mef' ūlātū, birūnū't-tenvīn zamm-ı ta ile olup mef ve ' ū sebep-i ḥafīfleriyle lāt veted-i

mefrûkdan mürekkebirdir. Evzân-ı mezkûre, uşûl-i eczâ-i şî' iriye olup bu uşûlden eştâr ya' nî mışrâ' ve eştârdan beyt ve ebyâtdan kıt'a ve ğazel ve kaşîde terkîb olunur. Ve iş bu uşûlün ışkât ve hâzîf ve iskân eczâlarıyla ta' birâtı olarak bu esbâb ile bir takım furû' hâşıl olup envâ' ı tekeşşur eyler. Ve tağayyurât-ı mezkûreye ba' z-ı ehl-i ' arûz zihâf ve ba' zıları sebab-i hafîf ve şakiliñ harf-i şânîlerinde olan tağayyurât zihâf ve kuşûruna ' illet tesmiye eylemişlerdir.

El-kâ' idetü'r-râbi' atü fî el-zihâfat ve'l-' ilel

Envâ' -ı zihâf sekiz olup esâmî-i maşşûşaları vardır. Habn, ħurûf-ı cüzden ħarf-i şânî ve sâkini ışkâtıdır. Meşelâ fâ' ilünde olan fâ cüzünüñ ışkât-ı elifiyle fe' ilün olur. Ve kaşr, cüzden ışkât-ı ħarf-i şânî müteħarrikdir. Meşelâ mütefâ' ilünden müte cüzünüñ ışkât-ı tasıyla mefâ' ilün olur. İzmâr, ħarf-i şânî-i müteħarrikiñ iskânıdır. Mütefâ' ilün aşlından taniñ iskânıyla mütfâ' ilün olup müstef' ilün veznine intikâl eder. Ma' lûm olsunki bi-ħasebi'z-zihâfât ve'l-' ilel bir vezin diger bir fer'e¹⁵¹ [6b] tağyîr olundığı hâlde o fer' eger kelâm-ı ' Arabda musta' mel ise bi-ħâle ibkâ olunur. Mütefâ' ilün aşlı mefâ' ilün fer' ine tağyîr olup mefâ' ilün kelâm-ı ' Arabda müsta' mel olmasıyla bi-ħâle İrâd olundığı gibi ve eger kelâm-ı ' Arabda bulunmazsa vezne ħarekât ve sekenâtda muvâfîk olarak yerine diger bir kelime İrâd olunur. İş bu mütefâ' ilün vezni izmâr ile bi-sükûni'l-ta-i mütefâ' ilün olarak bu kelime ile kelâm-ı ' Arabda bulunmadığından müstef' ilün veznine intikâl eder. Bunun emşâl-i keşîre olmasıyla ħıfzı lâzımü'l-' itinâdır. Tayy, cüzden ħarf-i râbi' -i sâkini ışkâtıdır. Me' ulât aşlından vaviñ ħazfıyla me' ulât olup fâ' ilât veznine intikâl eyler. Qabz, ışkât-ı ħarf ħâmis-i sâkindir. Fe' ülün aşlından tenvîniñ ħazfıyla fe' ül olur. ' Akl, ħâmis-i müteħarriki ışkâtıdır. Müfâ' aletünden lamîñ ħazfıyla müfâ' atün qalıp mefâ' ilün veznine intikâl eyler. ' Asb, ħâmis-i müteħarriki iskândır. Müfâ' aletünden iskân-ı lâm ile müfâ' aletün olup mefâ' ilün veznine naql olunur. Kef, sâbi' -i sâkin ışkâtıdır. Müstef' ilün aşlından ışkât-ı tenvîn ile be-zammü'l-lâm müstef' il olur. İş bu zihâfât-ı şemâniye ancak ħarf-i şânî sebabinde olup vetedlerde bulunmaz. Ba' zen zihâfât-ı mezkûreden aşl ve eħadde ikisi bulunup diger esâmî maşşûşa ile ta' bîr olunur. Bu da

¹⁵¹ Der-kenâr: El-ħabn, şevbî kaşr edip duyulmak. El-vaşş, sükûn-ı kaf ve şad-ı mühmele ile boynunu kırmak ve boynu kırılmak. El-izmâr, setr eylemek. El-tayy, dürmek ve devşirmek. El-qabz, aħz ve şand-besaıdır. El-' akl, deveniñ ayağını bağlamak ve bağlanılana ise ' uqkâl ta' bîr olunur. El-' aşb, bağlamak. El-keff, âniñ dürmek ve şevbiñ kenârını içine bükme. İş bu me' âni-i lügâviyye ile me' âni-i iştilâhiyye meyânında olan münâsebât-ı müfaşşalâtta şürûh olup li-küllî qavmin yeşâlihu velâ münâkaşatü fî'l-ıştilâhi müfâdî cümlesinden müstağnîdir.

dört nev' dir. Hâbl, habn ile tayy ictimâ' ıdır. Meşelâ müstef' ilün aşlından habn ile sin ve tayy ile fâ sâkıṭ olarak müte' ilün қalarak harekât-ı erba'a ile fa' aletün veznine intikâl [7a] eyler. Şekl, habn ile kefiñ ictimâ' ıdır. Meşelâ müstef' ilün aşlından habn ile sin ve kef ile tenvîn sâkıṭ olarak be-zammül-lâm mütef' ilden naḳl ile mefâ' il olur. Hazl, ictimâ' -ı ızmar ve tayydır. Mütefâ' ilünden ızmar ile ta-yı iskân ve tayy ile elif ışkât olunarak mütefa' lün қalıp müfte' ilün veznine intikâl eder. Naḳs, 'asb ile kefiñ ictimâ' ıdır. Müfâ' aletün aşlından 'asb ile lâm sâkin ve kef ile tenvîn sâkıṭ olarak müfâ' aletü olup mefâ' ilü veznine intikâl eyler. Envâ' -ı 'ilel, iki kısım olup biri ziyâde, digeri naḳşdır. Kısım-ı evvel ya' nî ziyâde dördtür. Hazm, ibtidâ-i beytde ziyâde olup 'inde'l muvâzene mu' teber değıldir. İş bu ziyâde bir ḫarfden dört ḫarfe қadar câ' ızdır. Bir ḫarf ziyâdesi İmrü'l-қaysıñ baḫr-i tavîlden iş bu beytinde vâḳı' olmuşdur ki ve "ke-enne"de olan vav-ı zâ'id ve muvâzeneden ḫâricdir.

Fe'ül mefâ'ilün fe'ülün mefâ'ilün

Ke-enne şebriren fî 'arânini veblihi

Kebirü ünâsin fî bicâdi müzemmeli

Ḫarfeyn olarak ya ve ḫurûf-ı şalişe olarak naḫn ve ḫurûf-ı erba'a olarak eşedd kelimeleriniñ ziyâdesi eş'âr-ı mevşûқа ile müberhen olup mişâli mezkûra kıyâs ile ma' lûm olur. Ve ba' zen mısrâ' -ı şânî beytde daḫî bir iki ḫarf-i ziyâdesiyle hazm vuḳû' olmuş ise de nâdirâtdandır. Terfîl, âḫirinde veted-i mecmû' olan cüz-i beyt üzerine bir sebab-i ḫafîf ziyâdesidir. Meşelâ mütefâ' ilün aşlına nun sebab-i ḫafîfi ziyâde olunup mütefâ' ilün tün olarak mütefâ' ilâtün veznine intikâl eder. Tezyîl, âḫirinde veted¹⁵² [7b] veted-i mecmû' olan cüz' üzerine bir ḫarf-i sâkin ziyâdesidir. Müstef' ilün aşlına bir elif ziyâdesiyle müstef' ilân olur. Tesbîğ, âḫirinde sebab-i ḫafîf olan cüz' üzerine bir ḫarf-i sâkin ziyâdesidir. Fâ' ilâtün cüzüne bir elif ziyâdesiyle fâ' ilâtân olup bi-sukûni'l-nun ve teşdîdü'l ya fâ' iliyân veznine muntaḳıl olur. Kısım-ı şânî 'ilel ya' nî naḳs toḳuzdur. Hazf, âḫiri cüzden sebab-i ḫafîfi ışkâtıdır. Fe'ülün aşlından lün ışkât

¹⁵² Der-kenâr: El-ḫabl, yeftaḫu li'l-mâi ba' de'l-hâ'il-ucmeti 'aḳlını izâle edip nâḳıṣu'l- 'aḳl ve mecnûn eylemek. Eş-şekl, ḫayvanıñ ayağını bağlayıp şeyden 'âciz etmektir. El-ḫazl, feth-i ḫâ ve zâ-i mu' cemeteyn ile ḳatf' ve kesr siğâsınadır. En-naḳs, noḳşân etmektir. El-ḫazm, ḫâ ve zâ-i mu' cemeteyn ile ḳıldan bir ḫalkadır ki deveniñ burnuna geçirip yuların aña bağlarlar. -Ve ke-enne şebriren (âh) şebîr-i memdûḫ olup efânin-i esâlîbi kelâm-ı dile keşîrû'l-maṭar olan siḫâb necâd-ı arz mürtefi' -i müzmel-i müstetir ma' nâli binadır. Meâl-i beyt-i şebîr-i memdûḫ bilip kelâm ve feşâḫât-ı lisânda kebir-i ḳavm olup ḫâlbuki maḫal-i mürtefi' de olduḡu ḫâlde ifhâm-ı ḳavmden müstetir olarak ḳadrini bilmezler demektir. -El-terfîlü't-tatvîl et-tezyîlü ve'l-izâle âniñ salıvermek. Et-tesbîğü't-tetmîm, el-ḫazf, maḫvıdır meyferes maḫzûf derler. Menḳûşu'z-zenb demektir. El-ḳatf, yûḳâlü ḳatafetü'-nemretü eyyü ḳata' tüha.

olunarak fe‘û kalıp ba‘d hareketü’l-‘ayn lâmiñ iskânıyle fe‘ul veznine intikâl eyler. Kâtf, vasat cüzden sebep-i şakîli ışkâtdır. Müfâ‘aletün aşlından ‘ile sebep şakîliniñ ışkâtıyle mefâtün olup fe‘ülün veznine intikâl eder. Ve ‘inde’l-ba‘z âhir cüzden sebep-i hafîfi ışkât ve mâkablinde ke-enne sebep-i şakîlden harf-i şânîyi iskândır. Bu kavle göre aşl-ı mezkûrden tün ışkât ve lâm iskân olunarak mefâ‘il olup mezkûr fe‘ülün veznine naql eder. Kaşr, sebep-i hafîf müteahhîrden harf-i müteharriki ışkâtdır. Fe‘ülün aşlından lâm ışkât olunarak fe‘ün olup bi-sukûni’l-lâm fe‘ül veznine naql olur. Ve ‘inde’l-ba‘z sebep-i hafîf müteahhîrden sâkini ışkât ve müteharriki iskândır. Ve buña ışkât zinetanü’l müteharrik ta‘bîr ederler. Ve bu kavle göre aşl-ı mezkûreden nun ışkât ve lâm iskân olunarak ibtidâ’ fe‘ül olur. Ve ekşer ehl-i ‘arûz iş bu kavli şânîyenîñ sıhhatine kâ’il olmuşlardır. Kaţ‘, veted-i mecmû‘dan müteharriki ışkâtdır. Fâ‘ilün aşlından lâmiñ hazfıyle fâ‘ün olup fa‘lün veznine naql eyler. Ve ‘inde’l-ba‘z ışkât¹⁵³ [8a] zinetanü’l mutaharrik olarak meşelâ aşl-ı mezkûrdan nun ışkât ve lâm iskân olunup fâ‘il olarak fe‘ilün veznine intikâl eder. İş bu ‘illet kıţ‘a baħr-i hafif ve müctesde teş‘îş ta‘bîr olunur. Hazz, âhir cüzden veted-i mecmû‘ı ışkâtdır. Mütefâ‘ilün aşlından ‘ilün ışkât olunup mütefâ kalarak bi-hareket’il-‘ayn fe‘ilün veznine intikâl eder. Şalm, âhir cüzden veted-i mefrûkı ışkâtdır. Mef‘ülât aşlından lât cüzü ışkât olunarak mef‘ül kalıp bi-sukûni’l-‘ayn fa‘lün veznine intikâl eyler. Keşf, harf-i sâbi‘ müteharriki ışkâtdır. Mef‘ülât aşlından ta-i müteharrikiñ ışkâtıyle mef‘ülâ kalıp mef‘ülün veznine naql eder. Vakf, harf-i sâbi‘ müteharriki iskândır. Mef‘ülât cüzünden ta-yı iskân ile mef‘ülât olup mef‘ülân veznine naql olunur. Ğarm, aşlınıñ cüz-i evvelinden harf-i evveli ışkâtdır. Meşelâ mefâ‘ilün aşlından mimiñ ışkâtıyle fâ‘ilün kalarak mef‘ülün veznine intikâl eyler. İş bu ‘illet-i ğarm, baħr-i tavîl mütekaribde şelm ve baħr-i vâfirde ‘azb ta‘bîr olunur. Ba‘zen olur ki cüz-i vâhidde ‘illet naķs ile zihâf cem‘ olarak bir ism ile ta‘bîr olunur. Bu da altı nev‘dir. Şerm, ‘illetden şelm ile zihâfdan kaţ‘ıñ ictimâ‘ıdır. Eczâ-i baħr-i tavîl ve mütekaribde olur. Meşelâ fe‘ülün aşlından eşlem olarak fâ‘niñ ve kabz için tenvîniñ ışkâtıyle ‘ül kalarak ‘ayn-ı sâkin ve lâm-ı müteharrikle fa‘lû veznine intikâl ider. Kaşm, zihâfdan ‘aşb ile ‘ilelden ‘azbıñ ictimâ‘ıdır. Mefâ‘aletün aşlınıñ li-ecli’l-‘aşb hâmis¹⁵⁴ [8b] müteharrik

¹⁵³ Der-kenâr: El-kaşrû’l-men‘ ve’l-habs. Et-teş‘îş mine’s-ş-a‘aş bi-ma‘ne’l-intişâr ve’t-tefrîķ.

¹⁵⁴ Der-kenâr: El-hazzû’l-kaţ‘ eş-şalm mine’l-aşlem. Eyyü maķtû‘ü’l-üzn. El-keşfû’l-izâle yüķâlû keşfû’l-ġuţâ’. Eyyü izâle el-hazm bi’l-hâ’i’l- mu‘cemeti ve’r-râ’i’l- muhmeleti’l-kaţ‘ ve hâşşati kaţ‘ ve terretü enfû’l-be’îri ve eţrafî üzünüñ mütevassıtan. Eş-şelm, inķıţâ’ı tarafû’s-sin. El-‘azb, bi’l-‘aynü’l-mühmeleti ve’d-dârü’l-mu‘cemeti zehâbü âhadü ķarmû’s-sevr. Eş-şelm, bi’s-sâ’i’l-müşelleseti ķal‘ü’s-sin min aşlihâ. El-kaşm, bi’l-ķâf ve’s-şâdü’l-mühmele kesip ayırmaķ.

olan lâmiñ iskânı ve ‘azb olarak mimiñ ıskâtıyla fâ‘ altün olup mef‘ ülün veznine nakl eyler. Baħr-i vâfirde bulunur. Cemem, ‘ilelden ‘azb ile zihâfdan ‘akliñ ictimâ‘ ıdır. Bu da baħr-i vâfirde olur. Müfâ‘ aletün aşlınıñ ‘azb için ıskât mimiyle li-ecli’l-‘aql ħamis-i müteħarriki olan lâm sâkıt olup fa‘atün ħalarak fâ‘ ilün veznine nakl eyler. ‘Aks, ‘ilelden ‘azb ile zihâfdan naķşını ictimâ‘ ıdır. Bu da baħr-i mezkûrede olur. Müfâ‘ aletün aşlından ‘azb için mim ıskât olunup naķş ile ħâmis-i müteħarrik olan lâm iskân ve râbi‘-i sâkin olan nun ıskât olarak fâ‘ altüden nakl ile mef‘ ülü olur. Şeter, ‘illeden ħarm ile zihâfdan ħabzını ictimâ‘ ıdır. Mefâ‘ ilün aşlından ħarm için ħarf-i mimin ıskâtı ve ħabz ile ħâmis-i sâkin olan yanını ħazfıyle fâ‘ ilün olur. Ĥarb, ‘illeden ħarm ile zihâfdan kefiñ ictimâ‘ ıdır. Mefâ‘ ilün aşlından ħarm ile mim ve kef ile sâbi‘-i sâkin olan tenvîn sâkıt olarak fâ‘ ilden nakl ile be-zammü’l-lam mef‘ ül olur ve ‘ilelden ħazf ile ħat‘ ictimâ‘ edip beter tesmî olunur. Meşelâ fe‘ ülün aşlından lün ħazf ve müteħarrik olan fâ ħat‘ olarak ‘ü bâkî kalıp fe‘ veznine intikâl eyler. Faķat uşul-i A‘ câmda beter mefâ‘ ilün vezninde ictimâ‘-ı cebb ve ħarm olup fâ olarak fa‘ veznine nakl olunur. Bu mezkûratdan vaķş ve ızmâr ve ‘aql ve ‘asb ve ħazl ve naķş ve ħazm¹⁵⁵ [9a] ve ‘azb ve ħaşm ve cemem ve ‘aķş mu‘teber olmayıp ve med ile izâle ta‘bîr etdikleri mişillü i‘tibârât-ı sâ‘ireleri daħî olarak bu mezkûratdan hetm, ictimâ‘-ı ħazf ve ħaşrdır. Mefâ‘ ilünden ħazf için lün ve ħaşr için ya sâkıt olarak mefâ‘ dan nakl ile fe‘ ül olur. Cebb, âħir cüzden iki sebeb-i ħafîfi ıskâtdır. Mefâ‘ ilün aşlından ‘ilün sâkıt olup mefâdan nakl ile fa‘ l olur. Zelel, hetm ile ħazfını ictimâ‘ ıdır. Mefâ‘ ilünden hetm için ya ve lün ve ħarm için mim sâkıt olarak fâ‘ ħalur. Saħf, fâ‘ ilâtün aşlınıñ ba‘del-ħabn tün sebeb-i ħafîf aħîrinden mâ‘adâsını ıskât ile tün olup fa‘ ve bilâ-ħabn fâ‘ veznine intikâl eder. Reb‘, ictimâ‘-ı ħatf ve ħabn fâ‘ ilâtün aşlından ħabn için elifiñ ıskâtı ve ħatf için tün sebeb-i aħîriyle sâkin veted-i mecmû‘ olan elif ıskât ve mâķablinde olan lâm iskân olunarak fe‘ al olur. Taħlî‘, ictimâ‘-ı ħabn ve ħat‘ dır. Müstef‘ ilün aşlından li-ecli’l-ħabn sin ıskât olunup ve ħat‘ için nun sâkıt ve lâm sâkin olarak mütefe‘ al vezninden nakl ile fe‘ ülün olur. Ref‘, evvel-i sebebin-i ħafîfin olan cüzden sebeb-i evveli ıskâtdır. Müstef‘ ilünden müs sâkıt olup tef‘ ilün ħalarak fâ‘ ilün veznine nakl eyler. Ced‘, mef‘ ülâtü cüzünden sebebin-i ıskât ve ta-yı iskân olup lâtü

¹⁵⁵ Der-kenâr: El-cemem, bi-fethati’l-cim ve’l-mim geçinmek iki boynuz ħopmak. El-‘aķş, geçinmek boynuzu egilmek. Eş-şeter, bi-fethati’ş-şın el-mu‘cemeti ve’t-tâ göz ħapaķları devrik olmak. El-ħarb ħâ-i mu‘ceme ve râ-i mühmeleniñ fethalarıyla ħulaķ yarmak. El-beterü’l-ķat‘, el-ebter, mine’l-ħayvâni maķtû‘u zenb. El-hetm, eş-şenâyâ mine’l-aşlihâ ve’l-na‘tû’l-hetm. El-cebb, ħavâş eylemek. El-cehz, izâtü’ş-şey’i min maħalli. Er-reb‘, er-ref‘, et-taħlî‘, iħrâcü’ş-şey’i min maħalli el-cüz‘ bi’l-cimü’l-mu‘cemeti ve’d-dalü’l-muħmele ħat‘ ü’l-enfi ve’z-zenbi ve’s-sebed. El-naħr boğazlamak.

ğalarak fâ' ü veznine intikâl eder. Naħr, mef' ulâtü cüzünden sebebîn ile ta-yı ıskât olup lâ ğalarak [9b] fa' veznine intikâl eyler.

El-kâ'idetü'l-hamsete fî el-furû'

İş bu furû'dan uşûl-i A' câmda ba' zıları ğayr-ı mu'teber ve ba' zıları ekser olmasıyla zeyllerinde beyân olunur.

Furû' -ı aşl-ı fe' ülün

Fe' ül maḳbûz, fe' ül maḳşûr, fa' lün eşlem, fa' lü eşrem, fe' al maḳzûf, fa' ebter, uşûl-i A' câm daħî bu furû' a muvâfıktır.

Furû' -ı fâ' ilün

Fe' ilün maḳbûn, fa' lün maḳtû', fe' ilâtün maḳbûn-ı müreffel, fe' ilân maḳbûn-ı müzeyyel. İş bu aşıl ve furû' ı uşûl-i A' câmda ğayr-ı mu'teberdir.

Furû' -ı fâ' ilâtün

Fe' ilâtün maḳbûn, fâ' ilâtü mekfûf, fe' ilâtü meşkül, mef' ülün maḳtû', fâ' ilân maḳşûr, fe' ilân maḳbûn-ı maḳşûr, fâ' ilün maḳzûf, fa' lan maḳbûn-ı maḳzûf, fa' lün ebter, fâ' ilıyyân musabbağ, fe' ilıyyân musabbağ-ı maḳbûn, uşûl-i Fârsiye üzere bunlara ' ilâveten dört fer'-i mu'teberî daħî vardır. Fe' lân maḳtû'-ı musabbağ, fe' al merbû', fa' maḳcûf-ı maḳbûn, fâ' maḳcûf-ı ğayr-ı maḳbûn.

Fer' -i fâ' lâtün

Fâ' lât mekfûf. İş bu aşıl daħî ma'-fer' e uşûl-i A' câmda ğayr-ı mu'teberdir.

Furû' -ı mefâ' ilün

[10a] Mefâ' ilün maḳbûz, mefâ' ilü mekfûf, mefâ' il maḳşûr, fe' ülün maḳzûf, mef' ülün aḳrem, mef' ül aḳreb, fâ' ilün eşter, uşûl-i Fârsiye üzere bunlara ' ilâveten dört fer'-i mu'teberî daħî vardır. Fe' ül ehtem, fe' al mecbûb, fâ' ezel, fe' beter.

Furû' -ı mefâ' ilâtün

Mefâ' ilün ma' şub, mefâ' il menḳuş, mefâ' ilün ma' ḳül, müfte' ilün ma' züb, fe' ülün maḳtûf, mef' ülün aḳşam, mef' ülü e' aḳş, fâ' ilün ecemm. İş bu aşıl daħî ma'-furû' a uşûl-i A' câmda ğayr-i mu'teberdir.

Furū' -ı müstef' ilün

Müfte' ilün maṭvī, mefā' ilün maḥbūn, mef' ülün maḳṭū', fe' ilātün maḥbūl, fe' ülün maḳṭū' -ı maḥbūn, müstef' ilān müzeyyel, mefā' ilān müzeyyel-i maḥbūn, müfte' ilān müzeyyel-i maṭvī, fe' ileṭān müzeyyel-i maḥbūn, uşul-i Fārsiye üzere bulara 'ilāveten beş fer' daḡı vardır. Fa' lün eḡazz, fā' ilün merfū', mefā' ilātün maḥbūn -ı müreffel, müfte' ilātün maṭvī-i müreffel, müstef' ilātün müreffel.

Furū' -ı müstef' ilün

Müstef' il mekfūf, mefā' ilün maḥbūn, mefā' il meşkül, fe' ülün maḥbūn -ı maḳşūr. Bu daḡı uşul-i Fārisiye de ġayr -ı mu' teberdir.

Furū' -ı mütefā' ilün

Müstef' ilün müzmer, müfte' ilün eḡazl, mefā' ilün evaḳş, fe' ilātün maḳṭū', fa' lātün maḳṭū' -ı müzmer, fe' ilün eḡazz, fa' lün müzmer-i eḡazz, mütefā' ilātün müreffel, müstef' ilātün müreffel-i müzmer. [10b] Mefā' ilātün müreffel-i evaḳş, müfte' ilātün müreffel-i eḡazl, mütefā' ilān müzeyyel, müstef' ilān müzeyyel-i müzmer, mefā' ilān müzeyyel-i evaḳş, müfte' ilān müzeyyel-i eḡazl, bu daḡı uşul-i A' cāmda ġayr -ı mu' teberdir.

Furū' -ı mef' ülātü

Fe' ülātü maḥbūn, fā' ilātü maṭvī, fe' ilātü maḥbūl, fa' lün aşlem, mef' ülān mevḳūf, fā' ilān mevḳūf -ı maṭvī, fe' ülān mevḳūf -ı maḥbūn, mef' ülün meḳşūf, fe' ülün meḳşūf -ı maḥbūn, fā' ilün meḳşūf -ı maṭvī, fa' lün meḳşūf -ı maḥbūl, uşul-i Fārsiye üzere bunlara 'ilāveten üç fer' i daḡı vardır. Mef' ül merfū', fā' i mecdū', fa' methūr.

Tenbīh

Ma' lūm olur ki ebyāt -ı ḳaşīdeden bir beytde zihāf olmaḡdan kāffe-i ebyātda o zihāfa ri' āyeten lāzım gelmez. Lākin 'illet bunuñ ḡılāfetde olup birinde vücūdı taḡdīrde kāffesinde ri' āyeten ıḳtızā eyler. Faḳaṭ baḡr -ı ḡafīf ve müctesde olan teşīş ve ḡazm 'illetleri daḡı zihāf gibi lāzımu' r -ri' āye deḡildir. Ve iştibāh olunmaya ki 'add ve zihāfāt ve 'ilel ve furū' da ihtilāfāt erbāb -ı 'arūz olup bu risalede me' ḡazımız olan risale-i teysīr ve cāmīde muḡtār olanlar ihtiyār olunmuşdur.

El-kā'idetü's-sâdisete fî mu'âkâbete ve nazîr yehmâ

Eczâ-i beytten birbirine muttaşıl ve civâr olan iki sebep için bi-ḥasbî'z-zihâf aḥvâl-i şâliṣe olup mu'âkâbe ve murâkâbe ve mukânefe ıtlâk olunur. Mu'âkâbe cüz'în [11a] cüz'în-i bahirden birbirine civâr olan sebep-i ḥafîfleriñ zihâf için iki sâkinlerini ma'â-ıskât câ'iz olmayıp aḥaduhümâ ıskât olunursa âhiriñ zihâfdan şonuyla beḳâsı vâcib ve ikisiniñ daḥî ıskât olanları câ'iz olmasıdır. Meşelâ fâ'ilâtün fâ'ilâtün cüzlerinden evvelki cüzde olan tün sebebiyle cüz-i şânide olan fâ beytinde ḥasbû'z-zihâf mu'âkâbe olup cüz-i evvel mekfûf olarak nunı sâkıṭ olsa cüz-i şâniniñ ḥabn için elifini ıskât edüp fâ'ilâtü fa'lün denmek câ'iz olmaz. Lakin aḥaduhümâyı ıskât ile fâ'ilâtü fâ'ilâtün ve fâ'ilâtün fe'ilâtün veyâḥūd ikisiniñ daḥî ibḳâsıyla fâ'ilâtün fâ'ilâtün denilmek câ'izdir. Mu'âkâbe üç kısım olup eger bir cüz mâkâblinde olan cüzüñ zihâfdan selâmetiçün izḥâf olunursa şadr ve eger mâba'dinde olan cüzüñ selâmetiçün izḥâf olunursa 'aciz, eger tarafeyninde olan cüzleriñ selâmetiçün olursa tarafân ta'bır olunur. Meşelâ fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün cüzlerinden cüz-i şânî cüz-i evveli kefdan ḥafz için maḥbûn olursa şadr ve cüz-i şâliṣi ḥabnden vikâye için mekfûf olursa 'aciz ve evveli kef ve şâliṣi ḥabnden ḥafz için meşkül olursa tarafân olur. İş bu mu'âkâbeniñ bir cüzde olan sebebin beytde daḥî i'tibârı olup bir kısım maḥşuş 'add olunmuşdur. Murâkâbe sâkininiñ ma'â ıskât ve ibḳâları câ'iz olmayup aḥaduhümânıñ beḳâsı âhiriñ suḳûtını ve bi'l-'akis ıktızâ eder.¹⁵⁶ [11b] Mukânefe sâkininiñ suḳût ve beḳâları câ'iz olmaḳdır.

El-aşlû's-şânî fî beyânî'l-buḥûr müsta' melete fî kâ'idetân el-kâ'idetü'l-evvelî fî 'addi'l-buḥûr ve uşûlhâ

Uşûl-i 'Arabiye üzere 'aded-i buḥûr on altıdır. Baḥr-i ṭavîl, baḥr-i medîd, baḥr-i basîṭ, baḥr-i vâfir, baḥr-i kâmil, baḥr-i hezec, baḥr-i recez, baḥr-i remel, baḥr-i serî', baḥr-i münserîh, baḥr-i ḥafîf, baḥr-i muzâric', baḥr-i muḳtedâb, baḥr-i müctes, baḥr-i müteḳarib, baḥr-i mütedârik. Ve uşûl-i A'câmda baḥr-i cedîd, baḥr-i qarîb, baḥr-i müşâkil isimleriyle üç baḥir daḥî ilâvesiyle on toḳuza iblâḡ olup faḳat bunlardan beş baḥir ya'nî ṭavîl ve medîd ve basîṭ ve vâfir ve kâmil ṭab'a ḡayr-i mülâyim olmasıyla her ne ḳadar ba'zen eş'âr söylenilmiş ise de dâ'ire-i 'itibârdan ḥâric 'add olunarak istiḥrâc-ı furû'dan şarf-ı nazâr eylemişlerdir.

¹⁵⁶ Der-kenâr: El-'azc, her nesnenin mu'âḥḥirî ve kökü. -El-mukânefe mine'l-kenf bi-fethateyni bi-ma'ne'l-cânib.

Uşûl-i eczâ-i baħr-i ʔavıl

Feʕûlün mefāʕlün feʕûlün mefāʕlün

Feʕûlün mefāʕlün feʕûlün mefāʕlün

Faķať baħr-i mezkûr sâlimü'l-eczâ olarak ʕinde'l-Arab nâdir ve şâzü'l-istiʕmâldir.

Feʕûlün mefāʕlün feʕûlün mefāʕlün

Feʕûlün mefāʕl feʕûlün mefāʕl

Ve naħnu żarabnâ el-ħayl yuma nahāvandi

Ve ķad iħcemet ʕinnâ el-liyûsu al-żaraġumu

Çe ġüyem feťâ râ men ki bâ men çe hâ kerdî

Ķarârem zi dil bordî o şabrem ħudâ kerdî¹⁵⁷

Feʕûlün mefāʕlün feʕûlün mefāʕlün

Rebâb-ı şafâ-i şikeste tasa-yı ġam oldı hep

Uşûl-i naġam bezm-i cihânda bozuldı hep

Uşûl-i eczâ-i baħr-i medîd

Fāʕilâtün fāʕilün fāʕilâtün fāʕilün

Fāʕilâtün fāʕilün fāʕilâtün fāʕilün

Şuʕ arâ-yı ʕArab bu baħri dâʕimâ meczû olarak istiʕmâl eyledikleri cihetle eczâ-i şemâniye¹⁵⁸ [12a] eczâ-i şemâniye aşliyesi üzere mişâl-i ʕArabî olmayıp ve bâlâda beyân olunduġu vechle uşûl-i Aʕ câmdan külliyyen ħâric ise de liâcliʔt-temşîl mişâl İrâd olunmuştur.

Mişâl-i Fârsî ve Tûrkî

Fāʕilâtün fāʕilün fāʕilâtün fāʕilün

Bî-vefâ yârâ ġehî yâr-i ġam-ħʕârî be-kon

ʕĀşık-ı bî-çâre râ çâre-yi kârî be-kon¹⁵⁹

¹⁵⁷ “Benimle (bana) neler ettiġini nasıl anlatayım. Kalbimin huzurunu aldın ve sabrımı sonuna kadar tükettin.”

¹⁵⁸ Der-kenâr: Ve naħnü żarebnâ (âh) biz nehârında belde-i meşhûresine ... sevk ve tesyîr etdik. Ĥâlbuki şehir-i mezkûrda olan fersân-ı ricâl ve şecaʕât-ı ibťâl ħavfından esedler iħcâm ve taʕĥĥûr ve keff-i seyr eylediler.

¹⁵⁹ “Ey vefasız sevgili! Aşġı bazen üzüyorsun. Çaresiz aşġa bir çare bul.”

Gülsitân-ı dehrde [geldik] reng yok bû kalmamış
Sāye-endāz-ı kerem naḥl-i dil-cū kalmamış¹⁶⁰

Uşûl-i eczâ-i baḥr-i basîṭ

Müstef' ilün fâ' ilün müstef' ilün fâ' ilün
Müstef' ilün fâ' ilün müstef' ilün fâ' ilün

Bu baḥr daḥî sâlimü'l-eczâ olarak kelâm-ı 'Arabda nâ-müsta' mel olarak mişâl-i 'Arabîyi olmayıp mişâl-i Fârsî ve Türkî.

Müstef' ilün fâ' ilün müstaf' ilün fâ' ilün
Çon ḥâr o ḥas rûz o şeb oftâdeem der rehet
Başed ki ber ḥâl-i men oftēd nazar nâgehet¹⁶¹

Müstef' ilün fâ' ilün müstef' ilün fâ' ilün
Naḥl-i felek dâ'imâ aşḥâb-ı 'irfânadır
Gör keff-i isrâfını hep luṭfî nādânadır

Uşûl-i eczâ-i baḥr-i vâfir
Müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün
Müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün

Bu baḥr daḥî tāmü'l-eczâ olarak 'inde'l-'Arab ḡayr-ı müsta' mel olmasıyla mişâl-i Fârsî ve Türkî.

Müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün
Hoşâ seḥerî ki âh şemîm konēd eşerî
Zi râh-ı vefâ sūy-ı minnet kōnēd eşerî¹⁶²

Müfâ' aletün müfâ' aletün müfâ' aletün
O kebk-i derî şikâre zafer olur mu 'aceb
Bu çeşm-i terî görüp seḥerî gelir mi 'aceb

Ve ba'zı şu'arâ-yı Acem bu baḥirden müşemmenü'l-eczâ-i şu'arâ inşâd eylemişlerdir.

¹⁶⁰ Ali Fuat Bilkan, "Nâbî Divanı 2, Gazel: 353, Beyit: 1", Ankara, 2011, s.720.

¹⁶¹ "Çer çöp gibi gece gündüz yoluna düştüm. Ola ki birden gözün halime ilişir diye."

¹⁶² "Ah ne hoş koku bırakan bir seher rüzgârı. Vefa yolundan minnete bir eser bırakıyor."

[12b] *Müfā‘aletün müfā‘aletün müfā‘aletün müfā‘aletün*

Ze resm-i cefā nemi guzerī ʔarīḳ-i vefā nemī sipurī

Çe şod şanemā ki sūy-i kesī be çeşm rızā nemī nigerī¹⁶³

Uşul-i eczā-i baḥr-i kāmīl

Mütefā‘ilün mütefā‘ilün mütefā‘ilün

Mütefā‘ilün mütefā‘ilün mütefā‘ilün

Mütefā‘ilün mütefā‘ilün mütefā‘ilün

Ve ızā şaḥavtü femā aḳşiru ‘an nedin

Ve kemā ‘alemti şemāilī ve tekerrümī

Çe koned şemen ço codā şeved şemen ez şanem

Meger anki rüz o şebān nişeste boved be-ḡam¹⁶⁴

Leb-i yāre baḳ dil-i pür ḡama ne şafā verir

Mey-i tāba dil nice meyl eder ne şafā verir

Ba‘z müteahirīn şu‘arā-yı A‘cām bu baḥirden müşemmenü’l-eczā-i şi‘iri nā-
maḥbū‘ irād eylemişlerdir.

Mütefā‘ilün mütefā‘ilün mütefā‘ilün mütefā‘ilün

Be şanavber-i ḳadd-i dilkeşeş eger ey şabā güzerī konī

Be hevā-yı cān-ı ḥazīn-i men dil-i ḥaste rā ḥaberī konī¹⁶⁵

Yeter ey göñül bu nevālarıñ demi gelmedi mi şafālarıñ

Varıp o dilber-i ḥaṭ-āvere demidir ümīd-i vefālarıñ

Uşul-i eczā-i baḥr-i hezec

Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün

Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün

Faḳaṭ isti‘māl-i ‘Arabda dā’imā meczū olarak vāḳı‘ olup aşlı üzere isti‘mālī
nadirdir.

¹⁶³“Cefa etmekten vazgeçmiyorsun, vefa yoluna girmiyorsun. Ne oldu ey sanem ki kimseye rıza gözüyle bakmıyorsun.”

¹⁶⁴ “Puttan ayrılınca putperes ne yapsın? Gece gündüz gamla oturur.”

¹⁶⁵ “Ey saba! Eğer o servinin gönül çeken boyuna ulaşırsan, hüznü canımın arzusunu yorgun gönle ilet.”

Mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün

‘ Afā yā şāhī min selmā merā‘ ihā

Fe-zallet muḳletī tecrī me’ākīhā

Uşul-i Fārsī üzere baḥr-i mezbūr eczāsı müşemmendir.

Mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün

Ço rüyet hergizem naḳşī be ḥātır der nemī āyed

Merā ḥod coz to der ḥātır kesī dige nemī āyed¹⁶⁶

Terāḳḳī edemez ehl-i te‘ alluḳ semt-i bālāya

Ki sūzen oldu mīḥ-i āhenīn dāmān-ı ‘ İśāya

Uşul-i eczā-i baḥr-i recez¹⁶⁷

[13a] *Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün*

Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün

Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün

Dārün li-selmā iz süleymā cāratün

Ḳafren türā āyātiḥā mişle’z-zübür

Uşul-i A‘ cām üzere baḥr-i mezkūr müşemmenü’l-eczādır.

Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün

Ey zindegānī baḥş-i men la‘l-i şeker goftār-ı to

Der arzū-yı murdenem ez ḥasret-i dīdār-ı to¹⁶⁸

Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün

Ebrū-yı yār şive ger bā-ğurre-i ḡarrā mıdır

Tu māh-ı gerdün cilve ger ‘ıyd-ı cihān-ārāmıdır

¹⁶⁶ “Senin yüzünden asla benim aklıma birinin sureti gelmiyor. Senin dışında aklıma birinin gelmemesi hoşuma gider.”

¹⁶⁷ Der-kenār: Te’sīr-i sālīk ve ḳadem-nihāde olmazsın. -Ve izā şāḥavtü (āh) şāḥv zevāl sekr ve nidā ‘atā ve germ-i şemāil cem‘i şümmāl bi’l-feth bi-ma‘ne’l-ḥāḳ-ı şemā’il-i mübtedā kemā ‘allemte ḥaber-i muḳaddemdir. -Çe koned şemen āh şemen but-perest ma‘nāsına olup şanemden maḥbūb murād olunduḡu mişüllü şemenden murād ‘āşīḳdır. Ya’nī ‘āşīḳ (fūrūftzede) rüz u şeb ḡam ile mükedder oturmaḡdan başka ne eder demekdir. -Ma’nā (āh) ey ders ve mey ya şāḥ münādī merḥamdır, yā saḥibi demekdir. Selmā, ism-i mürer ruḥ-ı mūrā‘ī cem‘i mer‘ā otu çün mey süfelā siyāhu’l-‘ayn-i men ḳaf bi-meddi’l-hemze ba‘de’l mim cem‘i sevḳ muḳaddemü’l-‘ayn mümā ile el-enf bi-ma’nā ey şāḥib ve refīḳim mer‘a-yı selmā sened-res ve maḥv oldu. Bu ḥüzn ile gözlerim sa‘müm olup did‘ı seylān eyledi demekdir.

¹⁶⁸ “Ey bana hayat bağışlayan senin şeker söyleyen dudaḡın, seni görme hasretinden ölmeyi arzuluyorum.”

Uşul-i eczâ-i baħr-i remel
Fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün
Fâ' ilûtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün

Faċaċ isti' māl-i ' Arabda sālīmü'l-eczâ-i vâķı' olmasıyla mişālî baħş-i furû' ında ityân olunmuştur. Baħr-i mezkûr uşul-i A' cāmda müşemmenü'l-eczâdır.

Fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün
Her kesî der cāy-ı gol dāmen keşān bā gol' izārı
Men nişeste der nāẓar ĥ'ārı ve der dil ĥār ĥārı¹⁶⁹

Fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün
Ey nefes beyhûde geċme cān-ı āteş meskenimden
Ra' şe rîze şu' le-i āh ol nesīm-i şîvenimden
Uşul-i eczâ-i baħr-i münserî'
Müstef' ilün müstef' ilün mef' ūlâtü
Müstef' ilün müstef' ilün mef' ūlâtü

Baħr-i mezkûr eczâsı uşul-i A' cāmda daĥî bu vechle olup faċaċ gerek isti' māl-i ' Arabda ve gerek isti' māl-i A' cāmda bu baħr-i sālīmü'l-eczâ olarak ģayr-i müsta' mel olmasıyla emşilesi furû' ında ityân olunmuştur.

Uşul-i eczâ-i baħr-i münserih
Müstef' ilün mef' ūlâtü müstef' ilün
Müstef' ilün mef' ūlâtü müstef' ilün¹⁷⁰

[13b] Bu daĥî isti' māl-i ' Arabda sālīmü'l-eczâ vâķı' olmamasıyla mişālî baħş-i furû' a te'ĥîr olundu. Uşul-i Fārsî üzere müşemmenü'l-eczâ olarak dört def'a müstef' ilün mef' ūlâtü olup faċaċ eczâ-yı aşliyesi üzere şî' ir-i maṭbû' ĩrād olunmamış olduğundan emşilesi furû' da ityân olundu.

¹⁶⁹ “Herkes gül yerinde (bahçesinde) bir gül yüzlüyle (yürüyerek) süzölmektedir. Ben de gözden düşmüş oturuyorum ve yüreğimde diken.”

¹⁷⁰ Der-kenār: Dārün selmā (āh) cār kuşu ĥaċķa ĥālî ayāt-ı ' alāmāt nev-ber cem' i zembüd kıṭa' āt-ı ĥadîd ya' nî cārün selmīm olan selmānîñ dārını ĥālî ve ĥarāb ve ' alāmāt ve āşārın kıṭa' āt-ı ĥadîd gibi görürsün demekdir. Şuyûn-ı dem, miĥnet ve muşîbetde olan nāle ve eģġān ve mātem.

Uşûl-i eczâ-i baħr-i hafîf
Fâ' ilâtün müstef' ilün fâ' ilâtün
Fâ' ilâtün müstef' ilün fâ' ilâtün
Fâ' ilâtün müstef' ilün fâ' ilâtün
Hulle ehli mâ beyne durnâ fe bâdu
Li ve ħallet 'uluviyyetü bi's siĥâli

Uşûl-i A' câmda daĥî baħr-i mezkûruñ uşûl-i eczâsı eczâ-i sitte-i mezkûre olup faĥať sâlimü'l-eczâ olarak müsta' mel olmadıĥı cihetle mişâli furû' da ityân olundu.

Uşûl-i eczâ-i baħr-i muzâri'
Mefâ' ilün fâ' ilâtün mefâ' ilün
Mefâ' ilün fâ' ilâtün mefâ' ilün

Şu' arâ-yı 'Arab da'imâ meczû olarak rubâ'î isti' mâl etmiş oldukları cihetle mişâl-i tâm bulunamamışdır. Uşûl-i Fârsiye üzere eczâ-i şemâniyesi olup dört def'a mefâ' ilün fâ' ilâtündür. Ve faĥať eczâ-i aşliyesinde ĥayr-i müsta' mel olmasıyla mişâli furû' a tevķîf olunmuştur.

Uşûl-i eczâ-i baħr-i mukteďab
Mef' ulâtü müstef' ilün müstef' ilün
Mef' ulâtü müstef' ilün müstef' ilün

Bu daĥî isti' mâl-i 'Arabda dâ'imâ meczû olarak vâķı' olmasıyla mişâl-i sâlimi yoĥdur. Uşûl-i Fârsiye üzere müşemmenü'l-eczâ olup dört def'a mef' ulâtü müstef' ilündür.¹⁷¹ [14a] Müstef' ilündür. Faĥať sâlimü'l-eczâ olarak müsta' mel değildir.

Uşûl-i eczâ-i baħr-i müctes
Müstef' ilün fâ' ilâtün fâ' ilâtün
Müstef' ilün fâ' ilâtün fâ' ilâtün

Bu daĥî isti' mâl-i 'Arabda dâ'imâ meczû olarak rubâ'îü'l-eczâ vâķı' olmuştur. Uşûl-i A' câmda müşemmenü'l-eczâ olup dört def'a müstef' ilün fâ' ilâtündür eczâsı sâlim olarak müsta' mel değildir.

¹⁷¹ Der-kenâr: Ĥal ehli (âh) ... ve 'ulviye ve seĥĥâl esmâ-ı muvâzı' dır.

Uşul-i eczā-i baḥr-i müteḳārib
Fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün
Fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün

Fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün
Fe emmā temīm temīm bin mür
Fe el-fāhümü’l-ḳavmi rūbī niyāmā

Fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün
Mekon bā men ey bī-vefā in cefāhā
Helākem moğarrar zi cor-i to cānā¹⁷²

Fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün
Ḳo yansun cemālūñ çerāğına diller
Nedir bu cefālar nedir bu ezālar

Uşul-i eczā-i baḥr-i mütedārik
Fā‘ilün fā‘ilün fā‘ilün fā‘ilün
Fā‘ilün fā‘ilün fā‘ilün fā‘ilün

Uşul-i ‘Arabda tāmü’l-eczā isti‘māl olunmamasıyla mişāl-i ‘Arabī furū‘a bırakılmışdır.

Fā‘ilün fā‘ilün fā‘ilün fā‘ilün
Ey tutuḳ beste ez tīre-yi şeb ber ḳamer
Ṭūṭi-yi ḥaṭṭet efkende per ber şeker¹⁷³
Fā‘ilün fā‘ilün fā‘ilün fā‘ilün
Nāzı ḳov bāde ver ‘aşıḳa sāḳiyā
Neş’e ver bezme gel ey lebi cān-fezā

¹⁷² “Ey vefasız! Bana bu kadar zulmetme. Sevgilim, senin zulmünden ölüyorum (öldüm artık).”

¹⁷³ “Gecenin karanlığı ayın önüne büyük bir perde çekmiş. Yüzünde yeni çıkmaya başlayan tüy misali sanki şekerin üzerine kuş tüyü konulmuş.”

Uşûl-i eczâ-i baħr-i cedîd-i Fârsî¹⁷⁴

[14b] *Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün müstef‘ilün*

Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün müstef‘ilün

Faķať sâlimü’l-eczâ isti‘ mâl olunmamışdır.

Uşûl-i eczâ-i baħr-i ķarîb-i Fârsî

Mefâ‘ilün mefâ‘ilün fâ‘ilâtün

Mefâ‘ilün mefâ‘ilün fâ‘ilâtün

Bu daħî sâlimü’l-eczâ olarak müsta‘ mel degildir.

Uşûl-i eczâ-i baħr-i müşâkil-i Fârsî

Fâ‘ilâtün mefâ‘ilün mefâ‘ilün

Fâ‘ilâtün mefâ‘ilün mefâ‘ilün

Bu daħî sâlimü’l-eczâ müsta‘ mel degildir.

El-ķâ‘idetü’s-şânîyete fî furû‘i’l-buħûr

Furû‘-ı baħr-i řavîl

Mefâ‘ilün mefâ‘ilün

Řavîl maķbüzü’l-‘arûz sâlimü’đ-ďarb

Fe‘ulün mefâ‘ilün fe‘ulün mefâ‘ilün/mefâ‘ilün

Ebâ münzirin ķânet ğurûran şaħîfetî

Ve-lem u‘řiküm fî‘ř-řav‘i mâlî velâ ‘arżî

Řavîl maķbüzü’l-‘arûz sâlimü’đ-ďarb

Fe‘ulün mefâ‘ilün fe‘ulün mefâ‘ilün/mefâ‘ilün

Setübdî leke’l eyyâme mâ ķüntü câhilen

Ve ye‘řîke bi’l aħbâri men lem tüzevvedi

Řavîl-i maķbüzü’l-‘arûz maħzûfü’đ-ďarb

Fe‘ulün mefâ‘ilün fe‘ulün mefâ‘ilün/fe‘ulün

¹⁷⁴ Der-kenâr: Fe emmâ temîmü (âh) fe elķâhüm ey ve ceddü hümü’l-ķavme rûbî bi-fethî’r-ra-i cerħî vezninde şedde seyr veya sekrden birbirine muhteliş olmuş ķavm ve çok seyr etmiş kimesne. Niyâm, cem‘i nevî. -İş bu baħr-i mütedârik baħr-i muşteri‘ ve baħr-i ħabeb ve baħr-i muħdeř ve baħr-i ğarîb daħî ıtlâk ederler. -Tutuķ, büyük perde. Tîre, bulanık ve siyahraķ. İş bu baħr-i mütedârik-i tammü’l-eczâ olarak şâz vâķı‘ olmuşdur. -Yâ benî ‘ammün ķad tecma‘ tüm. Nem lem temenne‘ü el-ķiyemü evce‘tim.

Uķīmū benī'n-nu' māne ' annā şudūrikūm

Ve illā tuķūmū şāğirīne'r-ru 'ūsā

Zihāfāt-ı haşviye¹⁷⁵

[15a] Zihāfāt-ı haşviye

Fe' ūlūn cüzleri fe' ūl (ķabz) ve yalnız cüz-i evvel olan fe' ūlūn fei' lūn (şelm) fa' lūn (şerm) ve mefā' ilūn cüzleri mefā' ilūn (ķabz) ve mefā' il (keff) furū' ında daķı isti' māl olunur.

Furū' -ı baķr-i medīd

Medīd-i meczū-ı sālīmū'l-' arūz (fā' ilātūn) ve' d-ķarb

Fā' ilātūn fā' ilūn fā' ilātūn

Fā' ilātūn fā' ilūn fā' ilātūn

Yā li-bekrin inşirū lī kuleyben

Yā li-bekrin eyne eyne'l-firāru

Medīd-i meczū-ı maķzūfū'l-' arūz maķşūrū' d-ķarb

Fā' ilātūn fā' ilūn fā' ilūn

Fā' ilātūn fā' ilūn fā' ilān

Lā yağurren imra'en ' ayşehū

Küllü ' ayşin şā'irūn li'z-zevāli

Medīd-i mücerred-i maķzūfū'l-' arūz (fā' ilūn) ve' d-ķarb

Fā' ilātūn fā' ilūn fā' ilūn

Fā' ilātūn fā' ilūn fā' ilūn

İ' lemū ennī lekūm ķāfızun

Şāhiden mā kūntū ev ģāniyen

¹⁷⁵ Der-kenār: Ebā münzir (āh) ya' nī yā ebā münzir verdiğim şāķīfe ve mektūb ģurūr ve ģud'a içindir. Yoķsa 'an tav' ve iķtiyār-ı māl ve 'arzımı size i'tā etmem demektir. 'Arz-ı müfred 'arūzdur. Keyl ve vezn taķtında olmayan ve ģayvān ve 'aķār cinsinden olmayan eşyādır. -Setübdī (āh) ya' nī ķarīben eyyām seniñ için meķhūlūñ olan şey'i izhār ve zād ve nevālesini vermediğñ bir kimse saña celb-i ģavādiş ve iķbār eyler demektir. Uķīmū (āh) ey benī Nu' mān bizden ģayz-ı şudūruñuzu ķaldırññ ya' nī bi't-tav' ve'l-iķtiyār esbāb-ı ģayzı izāle ediñ ve'l-ezell ve şıģār ile ķaldırırsmız demek olur. -Tenbīh, ma' lūm olaki iş bu furū' -ı tavīlde olan ķarb-ı maķzūfuñ māķablinde vāķı' cüz-i haşviñ selāmetinden ķabz ile fe' ūl olması evlā ve aşıldır. Ve bu ķabza i'timād ta' bīr olunur. Ve iş bu ķarb-ı maķzūfa ridf lāzımdır. Ridf, 'ilm-i ķāfiyede zıkr olunduğı vechle revī ģarfiniñ māķablinde olan ģarf-i med ve vā.

Medīd-i meczū-ı maḥzūfū'l-‘ arūz ebterü’đ-đarb (fa‘ lün)

Fā‘ilātün fā‘ilün fā‘ilün

İnneme’z-zelfā’ü yāḳūtetün

Uḥricet min kīsi dehḳāni

Medīd-i meczū-ı maḥbūn ü maḥzūfū'l-‘ arūz (fe‘ ilün) ve’đ-đarb

Fā‘ilātün fā‘ilün fe‘ilün

Fā‘ilātün fā‘ilün fe‘ilün

Li’l-fetā ‘aḳlün ye‘ İṣu bihi

Ḥaysü tehdī sāḳehü ḳademehü

Medīd-i maḥbūn ü maḥzūfū'l-‘ arūz (fe‘ ilün) ebterü’đ-đarb (fa‘ lün)

Fā‘ilātün fā‘ilün fe‘ilün

Fā‘ilātün fā‘ilün fā‘lün

Rubbe nārin bittü ermuḳuhā

Taḳḍimü’l-hindiyye ve’l-ḡārā

Zihāfāt-ı ḥaṣviye¹⁷⁶

[15b] Fā‘ilātün cüzleri fe‘ilātün (maḥbūn) ve ikinci fā‘ilātün (mekfūf), fā‘ilātü fe‘ilātü (meṣḳül) ve fā‘ilün cüzleri fe‘ilün (maḥbūn) ve ‘arūz-ı evvel sālim olan fā‘ilātün, fe‘ilātün (maḥbūn), fā‘ilātü (mekfūf), fe‘ilātü (meṣḳül) ve ḳarb-ı sālim-i evvel olan fā‘ilātün, fe‘ilātün (maḥbūn) ve ḳarb-ı sānī-i maḳṣūr olan fā‘ilān fe‘ilān (maḥbūn) furū‘ında daḡī isti‘māl olunur.

Furū‘-ı baḥr-i basīṭ

Basīṭ-i maḥbūnū’l-‘ arūz ve’đ-đarb

Müstef‘ilün fā‘ilün müstef‘ilün fe‘ilün

¹⁷⁶ Der-kenār: Ve yalıdır. Beyt-i mezkūrda olan revī ḳarbında sin ra vav elif vav dal elif vav ridfdır. Lakin sībūya terkini tecvīr eylemiştir. Ḳavlühü yā li-bekrin (āh) ey ya el-bekri’n-neṣr ta‘dād el-evṣāf. Ḳavlühü lā yaḡurren (āh) ya‘nī insān ‘ayb-ı ‘ıyṣ ve iḳbāl-i dünyāya maḡrūr olmuṣ zīrā küllīsi fānī ve zā‘ildir. İ‘lemū (āh) ya‘nī ma‘lūmuñuz olsun ḥuzūr ve ḡıyābda ben sizi veyā meveddet ve muḥabbetiñizi veya ‘ahdiñizi ḥāfiṣ ve ḥārisim. -Ve inneme’z-zelfā (āh) bi’z-zālī’l-mu‘cemeti ve fetḥu’l-lām müstevī ve ṣaḡīru’l-ānifü ve ṣaffü mer’eten olarak imre’eten zelfā denir. Dehḳān re’is-i ḳarye ve ‘ārifü bi’l-umūr kimesnedir. Ya‘nī mer’eten zelfā kemāl-i nefāset ve ḥasende kīse-i dehḳānda olan yāḳūt mişāldir demek olur. Li’l-fetā (āh) ḳademehü tehdīniñ fā‘ili ve sāḳehü mef‘ülüdür. Ya‘nī insāniñ ḳadem-i sāḳını nereye sevk ederse te‘ayyüṣ edecek ‘aḳlı vardır. El ḥāṣıl ‘āḳıl ḳānde olsa esbāb-ı te‘ayyüṣünü bulur demektir. Rubbe nār (āh) nārdan murād ḥarbdır. Ramaḳ-ı naḳar ḳaḏm-ı kesriñ ve dīṣ ile ekl eylemekdir.

Müstef' ilün fâ' ilün müstef' ilün fe' ilün

Yâ hâri lâ ermeyen minküm bidâhiyetin

Lem telkahâ sūkuhu qablī velā meliku

Basīṭ-i maḥbūnū'l-ʿ arūz ve'd-ḍarb

Müstef' ilün fâ' ilün müstef' ilün fe' ilün

Müstef' ilün fâ' ilün müstef' ilün fa' lün

Ḳad eşhedü'l-ğāretü's şe' vāü taḥmilenī

Cerdāü ma' rûkatü'l-lāhīni surḥūbu

Basīṭ-i meczū-ı sālīmü'l-ʿ arūz müzeyyelü'd-ḍarb

Müstef' ilün fâ' ilün müstef' ilün

Müstef' ilün fâ' ilün müstef' ilān

İnnā zememnā ʿ alā mā ḥayyelet

Se' du bin zeydi ve ʿ amru bin temīm

Basīṭ-i meczū-ı sālīmü'l-ʿ arūz ve'd-ḍarb

Müstef' ilün fâ' ilün müstef' ilün

Müstef' ilün fâ' ilün müstef' ilün

Māzā vuḳūfī ʿ alā rabi' ʿ afā

Muḥlevlekī dārisin müste' cemi

Basīṭ-i meczū-ı sālīmü'l-ʿ arūz maḳtū' üd-ḍarb (mef' ülün)

Müstef' ilün fâ' ilün müstef' ilün

Müstef' ilün fâ' ilün mef' ülün

Sīrū ma' en innemā mī' ādiküm

Yevmü's-şelāşā' i baṭni'l-vādī

Basīṭ-i meczū-ı maḳtū' ü'l-ʿ arūz ve'd-ḍarb

Müstef' ilün fâ' ilün mef' ülün

Müstef' ilün fâ' ilün mef' ülün

Mā heyyece's-şevḳu min aṭlālin

Şıḥḥat ḳifāren el-veḥi'l-vāḥī

Zihāfāt-ı haşviye¹⁷⁷

[16a] Müstef' ilün cüzleri mefā' ilün (maḥbūn), müfte' ilün (maṭvī), fe' ilātün (maḥbūl), fā' ilün cüzleri fa' lün (maḥbūn) ve 'arūz-ı meczū-ı sālīm olan müstef' ilün, mefā' ilün (maḥbūn), müfte' ilün (maṭvī), fe' ilātün (maḥbūl) ve ḍarb-ı meczū-ı sālīm olan müstef' ilün, mefā' ilün (maḥbūn), müfte' ilün (maṭvī), fe' ilātün (maḥbūl) ve ḍarb-ı müzeyyel olan müstef' ilān, müfte' ilān (maṭvī), fe' ilātān (maḥbūl) ve 'arūz ve ḍarb-ı maḳtū' olan mef' ūlün, fe' ūlün (maḥbūn) furū' ında daḥī isti' māl olunur.

Furū' -ı baḥr-i vāfir

Vāfir-i maḳtūnū'l-'arūz (fe' ūlün) ve'ḍ-ḍarb

Müfā' aletün müfā' aletün fe' ūlün

Lenā ḡanemün nüsevvikuhā ḡizārūn

Ke-enna ḳurunun celletehe'l-'aşıyyu

Vāfir-i mecrū-ı sālīmū'l-'arūz (müfā' aletün) ve'ḍ-ḍarb

Müfā' aletün müfā' aletün

Müfā' aletün müfā' aletün

Leḳad 'alimet rabī' atū

Enne ḥableki vāhinün ḥalkū

Vāfir-i meczū-ı sālīmū'l-'arūz ma' şübū'ḍ-ḍarb (mefā' ilün)

Müfā' aletün müfā' aletün

Müfā' aletün mefā' ilün

'Acībün li-me' išetin 'adelū

Bi-mu' temeri bi'l-beşeri

Zihāfāt-ı haşviye

¹⁷⁷ Der-kenār: Yā hindī bir nev' i masīfdir. Ġār bir cins ağaçdır ki ramāḥ yaparlar. Ya' nī ba' zı ḥarb vardır ki kemāl-i şiddetinden nazar ve temāşası seyf-i hindīdir. Māḥ ḡarī kesr eder. Ya' nī bütler bile tāḳat getirmez demektir. E'd-dāhiye'l-emru'l-'azīm e's-sūḳatū zıddū'l-mülk ya' nī ra' iyyet. -Ḳad eşhed (āḥ) ḡaretū hiye mā tefe' a li'l-fersān ḥabnū'l-hücūmi 'ale'l-iḥdā' i şe' vāü istaḡraḳa cerdāü ferese şifata medḥdir. Şi' ir-i refīḳ ve ḳabr siḡāsına sa' rū diḳḳatū'l-lāḥīn ey ḥafīfetū laḥmehūmā ser-ḥūb ṭavīleti tevaşşufū bihe'l-eşmā ḥıfz. -İnnā zememnā (āḥ) ey ecma' nā ve ḡaresnā 'alā mā teşavvüret S' ad bin Zeyd ve 'Amru bin temīm. -Māzā (āḥ) e'r-rub' u'l-menzili 'afā'l-menzilü ey en dersū'l-maḥlūḳu'l-ḥarābū'l-müste' cem. Mālā yaḳdiru 'ale'l-kelāmi aşlen ke'd-dāri ve'l-beḥīmeti şā' ir bu ḥālde ḥarābe zār olan menzilde vuḳūfundan izḥār te' accüb etmişdir. -Sīrū (āḥ) el-mī' ādū vaḳtū'l-va' d yevmū's-şelāşā' i ḥayrun ve baṭni'l-vādī. Zarf-ı mekândır ey şu is' āfı vaḳti vāḥid min ḡayri tefriḳ fī zemāni bi-seyri yevmū'l-mī' ādi lekūm yevmū's-şelāse bi-küllü vādī'l-mekāni'l-maḡrūbi beynehüm.

Müfâ‘ aletün eczâ-i havbesiniñ mecmû‘ ı mefâ‘ ilün (ma‘ şüb), mefâ‘ il (menkûş) ve mefâ‘ ilün (mef‘ ül). Faqat cüz-i evvel olan müfâ‘ aletün bunlardan başka müfte‘ ilün (ma‘ züb), mef‘ ülün (akşam), mef‘ ül (i‘ kaç), fâ‘ ilün (cemem). Ve ‘ arüz-ı meczû olan müfâ‘ aletün, mefâ‘ ilün furû‘ ında isti‘ māl olunur.¹⁷⁸

[16b] Furû‘ -ı baħr-i kâmil

Kâmil-i sâlimü’l-‘ arüz maqtû‘ ü’ d-ďarb (fe‘ ilâtün)

Mütefâ‘ ilün mütefâ‘ ilün mütefâ‘ ilün

Mütefâ‘ ilün mütefâ‘ ilün fe‘ ilâtün

Fe izâ de‘ avneke ‘ ammeħünne fe-inneħü

Nesebün yezîdûke ‘ indeħünne ħabâlâ

Kâmil-i sâlimü’l-‘ arüz eħazz (fa‘ lün) ve muzmer-i ďarb

Mütefâ‘ ilün mütefâ‘ il mütefâ‘ ilün

Mütefâ‘ ilün mütefâ‘ ilün fa‘ lün

Li-meni’l diyârü birâmeteyni fe-‘ âķilin

Derset ve ğayyere eyyühâ-l ħuŗü

Kâmil-i eħazz (fa‘ lün) ü’l-‘ arüz ve’ d-ďarb

Mütefâ‘ ilün mütefâ‘ ilün fa‘ lün

Mütefâ‘ ilün mütefâ‘ ilün fa‘ lün

Dimenün ‘ afet ve meħâ me‘ ârifuhâ

Haťelün eceşşün ve bârihun türbü

Kâmil-i eħazz (fa‘ lün) ü’l-‘ arüz ve muzmer (fa‘ lün) ü’ d-ďarb

Mütefâ‘ ilün mütefâ‘ ilün fa‘ lün

Mütefâ‘ ilün mütefâ‘ ilün fa‘ lün

Ve li ente eşce‘ ü min usâmeti iz

Du‘ iyet nizâlün vellece fî-z-za‘ ri

Kâmil-i meczû sâlim (mütefâ‘ ilün) ü’l-‘ arüz müreffel (mütefâ‘ ilâtün) ü’ d-ďarb

¹⁷⁸ Der-kenâr: Mâ heycü (âh) el-ıtlâlü’ş-şâĥışu mine’l-âşâri keyfiyetü’l-ĥâitü mine’d-dâri’l-vaħyi ĥünâ min vaħyi bi-ma‘ nâ ketebe ev min vaħyi bi-ma‘ nâ eşârun ve nuťkun ĥafye’l-kaffârü yüķâlü aķďaratü’d-dâr. Ey şan‘ at.-Lenâ ğanemün (âh) ey lenâ ğanemün keşiratü’l-lebni ve lehe’l-ķurânü ke’l-‘ aşıyyu ey li-teķaddü mihâ fi’s-sinni ve ķavlihi füsûķuhâ e’z-zâĥiru inneħü şıfatü’l-ğanem. -Leķad ‘ alimet ey teħaffüfet ‘ inde rabî‘ atü enne ħabl. Ĥubbün ve ‘ aħdin ve za‘ ĩf ve bâlîdir. Sîĝa ķabîsetü min ķabâilü’l-ĥicâz. -‘ Acîb (âh) el-ma‘ şeru cemâ‘ atî’n-nâsü ‘ adelü. Ey sevdâ beyne mu‘ temeri ve bi’l-beşeri.

Mütefā' ilün mütefā' ilün

Mütefā' ilün mütefā' ilātün

Velekad sebaḳtehüm ileyye

Fe-lime neze' te ve ente aḥirü

Kāmil-i meczū-ı sālīmü'l- 'arūz müzeyyel (mütefā' ilān) ü' d-ḍarb

Mütefā' ilün mütefā' ilün

Mütefā' ilün mütefā' ilān

Cedeşün yekūnū meḳāmeḥü

Ebeden bi-muḥtelifi'r-riyāḥi

Kāmil-i meczū-ı sālīmü'l- 'arūz ve' d-ḍarb

Mütefā' ilün mütefā' ilün

Mütefā' ilün mütefā' ilün

Fe izā ifteḳarte felā tekün

Müteḥaşşi' en ve tecemmüli

Kāmil-i baḥr ve sālīmü'l- 'arūz maḳtū' (fe' ilātün) ü' d-ḍarb

Mütefā' ilün mütefā' ilün

Mütefā' ilün fe' ilātün

Fe izā hümün zekerü'l-isā

Ete ekşirü'l-ḥasenāti¹⁷⁹

[17a] Zihāfāt-ı ḥaşviye

Mütefā' ilün ḥaşivleri müstef' ilün (izmār), müfte' ilün (ḥazl), mefā' ilün (vaḳş) ve 'arūz-ı sālīm ve 'arūz-ı meczū sālīm ve ḍarb-ı sālīm ve ḍarb-ı meczū sālīm olan mütefā' ilün cüzleri müstef' ilün (izmār), müfte' ilün (ḥazl) ve mefā' ilün (vaḳş) ve ḍarb-ı müreffel olan mütefā' ilātün müstef' ilātün (izmār), müfte' ilātün (ḥazl),

¹⁷⁹ Der-kenār: Ve izā de' av (āh) el-habālū'l-fesād. Ya' nī maḥbūbeler saña 'ammimiz deyü ḥiṭāb ederlerse bu nisbet 'indlerinde de'se ve fesāddır ki onlar zımnen saña istibād-ı şeyḥūḥatle ḳaşd-ı taḥḳīr yaparlar. -Li-meni'd-diyāri rastūn ve 'āḳil iki ḥabikiñ isimleridir. Endirās bir şey'in eşeri maḥvolmak ay 'alāmetü. Ya' nī bu ḥabikler lamın ve diyāri vardır ki eşeri maḥvolup ḳaṭarāt-ı bārān 'alāmetlerini ta' bīr eylemişdir. -Dimenün 'afet (āh) ve min cem' i destihi bi'l-kesr āsar-ı insān 'afet-i muḥabbeti ḥaṭelü. Bi-kesri't-ṭā'i'l-maṭari'l-keşiri'l-eceşşi'l- 'azīm. Eş-şavtü ve bārıḳ türb toz ve ḡubārı rüzgār. -Ve li ente (āh) esāme-i seddi nizāl bi-ma' nā enzele. Münāzeleden ma' dūl olup enzele demekdir. 'Ādet-i 'Arab şiddet-i ḥarbde li-ecli's-sebāt nüzūl ederler. Za' ri bi'z-zımmi fez' ma' nāsınadır. Bu beyt ile Zehīr Hürrem bin Sinānı vaşf eylemişdir. Ya' nī vaḳt-i şiddet-i ḥarb olan ḥiṭāb-ı nizālde ve hengām-ı fez' ve ḥavfde esedden eşca' ın demekdir.

mefā' ilātün (vakş) ve ɗarb-ı müzeyyel olan mütefā' ilān müstef' ilān (izmār), müfte' ilān (hazl), mefā' ilān (vakş) ve 'arūz-ı eḥazz olan fe' ilün fa' lün (izmār) ve ɗarb-ı tām-ı maḳtū' ve ɗarb-ı meczū-ı maḳtū' olan fe' ilātün fa' lātün (izmār) evzânına intikāl ile bu furū' da daḥī isti' māl olunur.

Furū' -ı baḥr-i hezec

Hezec-i meczū ve sālīmü'l-'arūz ve'ḍ-ɗarb

Mefā' ilün mefā' ilün

Mefā' ilün mefā' ilün

'Afā min āli leyl es-seheb

Fe'l-emplāhu fe'l-ḡamru

Hezec-i meczū ve sālīmü'l-'arūz maḥzūf (fe' ūlün) ü'ḍ-ɗarb

Mefā' ilün mefā' ilün

Mefā' ilün fe' ūlün

Vemā ḡahri li-bāḡi'z-ḡimi

Bi'z ḡahri'z-ḡelūli

Ziḥāfāt-ı ḡaṣviye

Mefā' ilün cüzleri ḡabz ile mefā' ilün kef ile mefā' il ve cüz-i evvel olan mefā' ilün, mef' ūlün (ḡazm), mef' ūl (ḡazb), fā' ilün (eṣter) ve 'arūz olan mefā' ilün mefā' ilün (ḡabz) furū' ında daḥī isti' māl olunur.

Uşul-i Fārsiye üzere furū' -ı baḥr-i mezkūr-ı hezec

[17b] Hezec-i meczū-ı sālīmü'l-'arūz ve'ḍ-ɗarb

Mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün

Mefā' ilün mefā' ilün mefā' ilün

Kocāyī ey ḡazāl-i moşkbūy-i men

Çerā hergiz nemiāyi be sūy-i men¹⁸⁰

Ḥurūş-ı ḡayşimiz mevc-i şafādandır

Ḥabāb-ı bādemiz ḡiz-i sabādandır

Hezec-i meştūr-ı sālīmü'l-'arūz ve'ḍ-ɗarb

¹⁸⁰“Ey mis kokulu ceylanım, neredesin? Neden asla bana doğru gelmiyorsun?”

Mefā‘īlün mefā‘īlün

Mefā‘īlün mefā‘īlün

Be kaçad serv-i golendāmī

Hoşā vaḳti ki beḫrāmī¹⁸¹

Göñül gülşenden āzāde

‘İzār-ı yāre dildāde

Hezec-i meczū-ı maḳşūr (mefā‘īl) ü’l-‘arūz ve’ḍ-ḍarb

Mefā‘īlün mefā‘īlün mefā‘īl

Mefā‘īlün mefā‘īlün mefā‘īl

Dilem pīrāne-ser bā ḥorde salist

Ki bāğ-ı ḥosn rā tāze nihālist¹⁸²

Göñül sevdā-yı zülfüñ ile mecnūn

Yine bir Ḳaysı Leylā etdi meftūn

Hezec-i meczū-ı maḥzūf (fe‘ūlün) ü’l-‘arūz ve’ḍ-ḍarb

Mefā‘īlün mefā‘īlün fe‘ūlün

Mefā‘īlün mefā‘īlün fe‘ūlün

Çenin k’oftāde dūr ez cān-ı ḥīšem

Çe gūne zinde-em ḥayrān-ı ḥīšem¹⁸³

Olup çākde sīnem şāne āsā

Derūnem dāğdār zülf-i Leylā

Hezec-i müşemmen-i mekfūf (mefā‘īl) ü’l-ḥaşv ve maḳşūr (mefā‘īl) ü’l-‘arūz
ve’ḍ-ḍarb

Mefā‘īlū mefā‘īlū mefā‘īlū mefā‘īl

Mefā‘īlū mefā‘īlū mefā‘īlū mefā‘īl

To-rā la‘l-i şeker-rīz merā çeşm-i goher-bār

¹⁸¹ “Selvi boylusun. Nazla yürüdüğün zaman çok güzel (görünüyorsun).”

¹⁸² “İhtiyar çağımda gönlümü küçük yaşlı birine kaptırdım. (Öyle biri ki) güzellik bahçesinin taze fidanı gibidir.”

¹⁸³ “Öyle düşmüşüm ki kendi canımdan bile uzaktayım. Nasıl hayatta kalabilmişim, hayretler içindeyim.”

To-rā ḥende boved ḥūy merā girye boved kār¹⁸⁴

Olup her rûz u şeb şevk-i leb-i la' liyle mehveş

Kimisini hevâdâr-ı zülfiyle eder cûş

Hezec-i mekfûf (mefâ'îl) ü'l-eczâ mahzûf (fe'ûlün) ü'l-^ˆarûz ve'ḍ-ḍarb

Mefâ'îl mefâ'îl mefâ'îl fe'ûlün

Mefâ'îl mefâ'îl mefâ'îl fe'ûlün

Merâ nîst çon ân beht ke bâ yâr nişînem

Derûn-rîş ü ciger çâk ü dil-efkâr nişînem¹⁸⁵¹⁸⁶

[18a] Hezec-i sâlim (mefâ'îlün) ve mahzûf (fe'ûlün) ü'l-ḥaşv maḳşûr (mefâ'îl) ü'l-^ˆarûz ve'ḍ-ḍarb

Mefâ'îlün fe'ûlün mefâ'îlün mefâ'îl

Mefâ'îlün fe'ûlün mefâ'îlün mefâ'îl

Men ân medhûş-i ^ˆışkem ki der ḥîşem moğayyer nîst

Merâ nâ şod dil ez dest-i diger pervây-ı ser nîst¹⁸⁷

Men ol mecnûn-ı ^ˆaşkıñ ḥayâl itdikçe her ân

Olur zencir-i gerdân baña gîsû-yı cânân

Hezec-i mekfûf (mefâ'îl) ve mahzûf (fe'ûlün) ü'l-ḥaşv mahzûf (fe'ûlün) ü'l-^ˆarûz ve'ḍ-ḍarb

Mefâ'îl fe'ûlün mefâ'îl fe'ûlün

Mefâ'îl fe'ûlün mefâ'îl fe'ûlün

Be roḥ mâh-ı temâmî be-ḳed serv-i revânı

Be-leb raḥet-i rûḥi be-çeşm âfet-i cânı¹⁸⁸

Deger zevk-i cihânı der âgûş miyânı

Olup sîne sîne o mâh ile nihânî

Hezec-i cüz-i aḥreb (mef'ûl) ve cüz-i sâlim

¹⁸⁴ “Senin dudakların şeker döküyor, benim gözlerim cevher. Gülmek senin huyun, ağlamak benim işim.”

¹⁸⁵ “Sevgilimle oturma bahtım olmadığı için; içi yaralı, ciğeri yarık, gönlü perişan oturuyorum.”

¹⁸⁶ Der-kenâr: Kocâyî, kandesin. Nemiâyî, gelmezsin. Süy, taraf ve cânib.

¹⁸⁷ “Ben aşktan öyle harap olmuşum (öyle aşk hayranıyım) ki içimde huzurum kalmamış. Başkasının yüzünden gönlüm benim olmadığı gibi başımda da korku kalmadı.”

¹⁸⁸ “Yüzün dolunay gibi boyun selvi gibi; dudağın ruha huzur veren, gözün canın afeti gibi.”

Meʿûl mefâʿîlün meʿûl mefâʿîlün

Meʿûl mefâʿîlün meʿûl mefâʿîlün

Men dūst to-râ dārem ey dūst-ter ez cānem

Şemʿ -i şeb-i tārikem genc-i dil-i vīrānem¹⁸⁹

Ey mihr-i cihān-ārā kıl sīnemi nūrānī

Ben zerre-i hākister sen mihr cihānbāni

Hezec-i aḥreb (meʿûl) ve mekfûf (mefâʿîl) ü'l-ḥaşv sālīmü'l-ʿarūz
(mefâʿîlün) ve'ḍ-ḍarb

Meʿûl mefâʿîl mefâʿîl mefâʿîlün

Meʿûl mefâʿîl mefâʿîl mefâʿîlün

Derdā ki ʿilāc-ı dil-i bīmār ne-fermūdī

Yek bāre ber in cān-ı griftār ne-beḥūşūdī¹⁹⁰

Ḥayfā ki o mehrūya gönül vermemek olmazmıŝ

Ṭoḡdıķda güneş tābını göstermemek olmazmıŝ

Hezec-i maḳbūz (mefâʿîlün) ve mekfûf (mefâʿîl) ü'l-ḥaşv maḳşūr (mefâʿîl)
ü'l-ʿarūz ve'ḍ-ḍarb

Mefâʿîlün mefâʿîl mefâʿîlün mefâʿîl

Mefâʿîlün mefâʿîl mefâʿîlün mefâʿîl

Merā ğam-ı to ey dūst zi ḥānıman ber āverd

Merā ferāķet ey māh zi cān fiġān ber āverd¹⁹¹

Hezec-i aḥreb (meʿûl) ve mekfûf (mefâʿîl) ü'l-ḥaşv maḳşūr (mefâʿîl) ü'l-ʿarūz
ve'ḍ-ḍarb

Meʿûl mefâʿîl mefâʿîl mefâʿîl

Meʿûl mefâʿîl mefâʿîl mefâʿîl

Her şobḥ ḥurūŝī zi dil-i teng berārīm

¹⁸⁹ “Ben seni seviyorum ey canımdan daha yakın; karanlık gecemin ışığı (mumu), harap olmuş gönlümün hazinesi.”

¹⁹⁰ “Ne yazık ki hasta gönlümü tedavi etmedin. Bir kez bile esir canımı bağışlamadın.”

¹⁹¹ “Ey dost, sevgili! Senin kederin beni evimden, ailemden ediyor. Ey ay (yüzlü), senin uzaklığından canımdan naleler yükseliyor.”

Feryād zi morġān-ı ŧeb-āheng berārīm¹⁹²

Hezec-i aḡreb (mef' ūl) ve mekfūf (mefā' īl) ü'l-ḡaṣv maḡzūf (fe' ūlün) ü'l-
arūz ve'd-ḡarb¹⁹³

[18b] Āsūde-dilā ḡāl-i dil-i zāre ḡe dānī

Ḥūnhāre-i 'uṣṣāḡ-ı ciger ḡār ḡe dānī¹⁹⁴

Mef' ūl mefā' īl mefā' īl fe' ūlün

Mef' ūl mefā' īl mefā' īl fe' ūlün

Her ŧuḡı görüp olma ṡalebkār-ı viṡālī

Merdān-ı muḡabbet hevesi ālūd gerekmez

Hezec-i meczū-ı mekfūf (mefā' īl) ü'l-ḡaṣv maḡṣūr (mefā' īl) ü'l-'arūz ve'd-
ḡarb

Tenem kāst ez ān māh-ı dil-efrūz

Dilem sūḡt ez ān ŧem' -i cihān-sūz¹⁹⁵

Mefā' īl mefā' īl mefā' īl

Mefā' īl mefā' īl mefā' īl

Bu mehcūr rūḡ-ı yāre ṡafā yok

Dile farṡ-ı elem ile ḡinā yok

Hezec-i meczū-ı ve mekfūf (mefā' īlün) ü'l-ḡaṣv maḡzūf (fe' ūlün) ü'l-'arūz
ve'd-ḡarb

Nikū-rūy nikū-ḡūy nigārī

Coz āyīn-i cefā-cūy nedārī¹⁹⁶

Mefā' īl mefā' īl fe' ūlün

Mefā' īl mefā' īl fe' ūlün

¹⁹² "Her sabah sıkılmış gönlümüzden haykırış çıkar. Sabah kuşları gibi yüksek sesle öteriz."

¹⁹³ Der-kenār: Düst-ter, ziyāde dost. Tārik, muṡallem ve karañu. -Yek-bāre bir kere, nebeḡūṡūdī esirgemezsın.

-Ber-āverd çıkarır ve bī-rüz. -Mef' ūl mefā' īl mefā' īl mefā' īl. Semt ile sevḡ ederek (silik) sedd oldu. Bütün kiṡver ār eden (silik)

¹⁹⁴ "Ey rahat gönül, periṡan gönlün halini ne bileceksın. Cıġeri parḡalanmış aşıklarınııine akan kanları ne bileceksın."

¹⁹⁵ "Cismim o yürek yakan ay yüzlüden eridi. Yüreġim o dünya yakan mum yüzünden yandı."

¹⁹⁶ "Hoş yüzlü, iyi huylu bir güzelsın. Zulümden başka ādetin yoktur."

Çeker ruḥuṇa niḳāb ‘ işve

Ey maṭla‘ -ı aftāb-‘ işve

Hezec-i meczū-ı aḥrem (mef‘ ūlün) ve eşter (fā‘ ilün) ü’l-ḥaşv sālīm (mefā‘ ĩlün)
ü’l-‘ arūz ve’ḍ-ḍarb

Ḥorsendem ez roḥet be dīdārī

Ḥoşnūdem ez lebet be goftārī²⁰⁴

Mef‘ ūlün fā‘ ilün mefā‘ ĩlün

Mef‘ ūlün fā‘ ilün mefā‘ ĩlün

Meftūnuñ bir gönül mey ey gülten

Bülbüldür nāle zen bu ḥayretten

Hezec-i meczū (mef‘ ūlün) ve aḥrem ve eşter (fā‘ ilün) ü’l-ḥaşv maḳşū
r(mefā‘ ĩl) ü’l-‘ arūz ve’ḍ-ḍarb

Şad bârem pīş eger keşī zār

Ber ḥīzem tā keşī digər bār²⁰⁵

Mef‘ ūlün fā‘ ilün mefā‘ ĩl

Mef‘ ūlün fā‘ ilün mefā‘ ĩl

Etdigin bu nice dem bütün nāz

Ey zālīm ḡayrı ol germ-sāz

Hezec-i meczū ve aḥrem (mef‘ ūlün) ve eşter (fā‘ ilün) ü’l-ḥaşv maḥzūf
(fe‘ ūlün) ü’l-‘ arūz ve’ḍ-ḍarb

Ez la‘ let ḥitt-i sebz serzed

Der cānem āteş-i digər zed²⁰⁶

Mef‘ ūlün fā‘ ilün fe‘ ūlün

Mef‘ ūlün fā‘ ilün fe‘ ūlün²⁰⁷

²⁰⁴ “Yüzünü bir kere görmenin mutluluğunu, dudağından çıkan bir sözün hoşnutluğunu yaşıyorum.”

²⁰⁵ “Yüz kere ağlayarak beni yanına çeksen de; bir kez daha çekmen için yine kalkarım.”

²⁰⁶ “Dudağından (dudağının üzerinden) yeşil hat çıktı. Sanki vücudumda yine yangın çıktı.”

²⁰⁷ Der-kenār: Nemī beri yetişmez ve ulaşmazsın. Ya‘nī çare cev olmazsın. -Nikūst iyi ve evlādır ki. Nemī porsī su‘āl edip şormazsın. Mim. -Dāmen me feşān āh ıştırılāḥ-ı A‘cāmda dāmen ez ve feşāned denir. Onu terk eyledi ma‘ nāsız. -Ḥorsend kānī‘. Mim.

[19b] Baḳdıḳça kākül-i siyāhe

Her mū keder heves-keş āhe

Hezec-i meşṭūr-ı mekfūf (mefā‘īl) ü’l-ḥaşv ve maḳşūr (mefā‘īl) ü’l-‘arūz ve’ḍ-
ḍarb

Biyā ey bot-i bed-ḥūy

Be-bārān mey-i golbūy²⁰⁸

Mefā‘īl mefā‘īl

Mefā‘īl mefā‘īl

Görünürse de āsān

Verir ‘aşḳa düşen cān

Hezec-i meşṭūr ve mefūf (mefā‘īl) ü’l-ḥaşv maḥzūf (fe‘ūlün) ü’l-‘arūz ve’ḍ-
ḍarb

Zi kef tīg-i cefā neh

Zi leb kām-ı merā deh²⁰⁹

Mefā‘īl fe‘ūlün

Mefā‘īl fe‘ūlün

Şehinşāh keremver

Keremkār felekser

Hezec-i meşṭūr-ı aḥreb (mef‘ūlün) ü’l-ḥaşv sālīm (mefā‘īlün) ü’l-‘arūz ve’ḍ-
ḍarb

Ey ḡonçe-yi ḥandān ḡū

V’ān şūḥ-i soḥendān ḡū²¹⁰

Mef‘ūl mefā‘īlün

Mef‘ūl mefā‘īlün

Ey māh-ı dilārāmım

Vay necm-i şeb kāmım

²⁰⁸ “Gel ey huysuz güzel (put). Gül kokulu yağmur yağdır.”

²⁰⁹ “Zulüm kılıcını yere bırak. Dudağından bana bir öpücük ver.”

²¹⁰ “Ey gülümseyerek konuşan çiçek ve ey sözden anlayan zarif.”

Şu^ç arā-yı^ç Acem iş bu baħr-i hezecden bir kışm rubā^ç ĩ iħrācıyla terāne iħlāk eylenip pek ziyāde i^ç tibār eylemişler. Ve cüz-i evvelī mef^ç ūlūn olursa vezn-i aħrem ve mef^ç ūl olursa vezn-i aħreb ta^ç bīr eylemişlerdir. Kışmından her bireri on iki nev^ç olup her iki nev^ç nişf-ı rubā^ç ĩ olarak altışar vezin üzere ĩrād olunmuşdur.

Nev^ç -i evvel-i rubā^ç ĩ-i aħrem

Mef^ç ūlūn mef^ç ūlūn mef^ç ūl fe^ç ūl

Mef^ç ūlūn mef^ç ūl mefā^ç ĩl fe^ç ūl

Mī ħ^ç āhem nār-ı bezm ey tūrfe-nigār

Her sā^ç at der pāy-ı to cān behr-i neşār²¹¹²¹²

[20a] Nev^ç -i şānī-i rubā^ç ĩ-i aħrem

Mef^ç ūlūn mef^ç ūlūn mef^ç ūl fe^ç al

Mef^ç ūlūn fā^ç ilūn mefā^ç ĩlū fe^ç ūl

Key bārem bī^ç illet ez dīde goher

Ger bāşed laħze-i merā pīş-i to bār²¹³

Nev^ç -i şāliš-i rubā^ç ĩ-i aħrem

Mef^ç ūlūn mef^ç ūlūn mef^ç ūlūn fā^ç

Mef^ç ūlūn mef^ç ūlūn mefā^ç ilūn fā^ç

Der golşen eşk-efşān mī-geştem dūş

Ez gol āmed bŷy-i tu reftem ez hūş²¹⁴

Nev^ç -i rābi^ç -i rubā^ç ĩ-i aħrem

Mef^ç ūlūn mef^ç ūl mefā^ç ĩlū fe^ç al

Mef^ç ūlūn fā^ç ilūn mefā^ç ĩlūn fā^ç

Çon goftem bā gol zi cemālet soħenī

Morgān kerdend sŷy-i men yek yek gūş²¹⁵

Nev^ç -i ħāmis-i rubā^ç ĩ-i aħreb

Mef^ç ūlūn mef^ç ūlūn mef^ç ūlūn fā^ç

Mef^ç ūlūn mef^ç ūl mefā^ç ĩlūn fā^ç

²¹¹ “Ey güzel sevgili! Şenlik ateşi istiyorum. Her saat senin ayağında canımı feda etmek için.”

²¹² Der-kenār: Ne kavī^ç ini terk eyle ve bırak da derim. Mim.

²¹³ “Eğer bir an senin yanında yerim olsaydı, hiç sebepsiz gözlerimden cevher (yaş) akar mıydı?”

²¹⁴ “Dün gece bahçede gözyaşı dökerek geziyordum. Çiçekten senin kokunu alınca bayıldım.”

²¹⁵ “Çiçekle utanarak konuşmaya başlayınca; kuşlar birer birer beni dinlemeye başladı.”

Gāhī dāred zolfet derhem mā rā
Gāhī baḡşed la‘ l-i to merhem mā rā²¹⁶

Nev‘ -i sādīs-i rubā‘ ī-i aḡrem
Mef‘ūlūn fā‘ilūn mefā‘īl fe‘al
Mef‘ūlūn fā‘ilūn mefā‘īlūn fā‘

Men dānistem ço rest ḡiṭṭ-ger der roḡet
K‘āḡer sūzed roḡ-i to ez ḡam mā rā²¹⁷
Envā‘ -ı sitte-i rubā‘ ī-i aḡreb
Mef‘ūl mefā‘īlūn mef‘ūlūn fā‘
Mef‘ūl mefā‘īlūn mefā‘īlūn fā‘²¹⁸

[20b] Çon ḡad-i to biḡerāmed ey sīm-endām
Şad dil şode ḡāk-i reh şeved der her ḡām²¹⁹

Mef‘ūl mefā‘īlūn mef‘ūl fe‘ūl
Mef‘ūl mefā‘īl mefā‘īlūn fā‘

Ez ca‘ d-ı to ger āred yek şem şomāl
Ez ‘ aşık-ı şūrīde be robāyed ārām²²⁰

Mef‘ūl mefā‘īlūn mef‘ūlūn fā‘
Mef‘ūl mefā‘īlūn mefā‘īlūn fā‘

Ber ḡāk-ı deret herdem roḡ hemī sāyem
Z‘ān rūşenī-yi başer hemī efzāyem²²¹

Mef‘ūl mefā‘īlūn mefā‘īl fe‘ūl
Mef‘ūl mefā‘īl mefā‘īlūn fā‘

Bāşed ki zi der derāyī ez goher-i eşk
Miḡnet-gede-yi ḡ‘īş hemī ārāyem²²²

²¹⁶ “Bazen saçların bizi perişan ediyor. Bazen de dudağın bize merhem oluyor.”

²¹⁷ “Biliyordum ki yüzünde hat çıkmaya başlayınca; yüzün kederden bizi yakacak.”

²¹⁸ Der-kenār: Key bârem niçün yaḡdırayım ve dökeyim. -Mî-geştem ol dūş dūn gece, hūş ‘aql. Mim. - Dānistem zānn ederim. Ço rest çünkü tīḡdı ya‘ nī zūhūr etdi. Gerd çevre ve eṭrāf, sūzed yanar.

²¹⁹ “Ey beyaz tenli! Sen nazla yürürken, attığın her adımda yüz gönül, yolunun toprağı olur.”

²²⁰ “Kuzey rüzgârı kıvrıcık saçının kokusundan biraz getirirse; perişan aşığından huzuru alır.”

²²¹ “Kapının toprağına her an yüzümü sürüyorum. Ondan da (o yüzden de) gözümün ışığını arttırıyorum.”

²²² “Belki göz cevherimden (yaşımdan) dolayı kapıdan girersin. Hüzünlü gönlümü böylece süslerim.”

Meʿûl mefâʿilün meʿûl feʿal

Meʿûl mefâʿilün mefâʿil feʿal

Bîmâr-ı to em cânâ hâlem beniger

Çon behr-i to cân dehem be-ğâkem begozer²²³

Meʿûl mefâʿil mefâʿil feʿûl

Meʿûl mefâʿil mefâʿil feʿal

Hîhî şevî âgâh zi hâl-i dil-i rîş

Bîn çehre-yi men ğarğa be hûn-âb-i ciğer²²⁴

Furûʿ -ı baħr-i recez

Recez sâlim (müstefʿilün) üʿl-ʿarûz maḳtûʿ (feʿûlün) üʿd-ḍarb

Müstefʿilün müstefʿilün müstefʿilün

Müstefʿilün müstefʿilün müstefʿilün

El-ḳalbü minhâ musteriḥün sâlimün

Veʿl ḳalbü minnî câhidün mechüdü

Recez-i meczû-ı sâlimüʿl-ʿarûz veʿd-ḍarb

Müstefʿilün müstefʿilün

Müstefʿilün müstefʿilün

Leḳad hâce ḳalbi menzile

Ümmü ʿamru muḳferü

Recez-i meşṭûr²²⁵

[21a] Recez-i meşṭûr

Müstefʿilün müstefʿilün müstefʿilün

Mâ hâce eḫzânen ve şecû ḳad şecâ

²²³ “Senin hastanım canım, halime bak. Senin için canımı veririm, toprağımın üzerinden geç.”

²²⁴ “Yaralı gönlümden haberdar olmak istersen; kanlı gözyaşında boğulmuş yüzüme bak.”

²²⁵ Der-kenâr: Dil şode, dil şeydaʿ muḥaffefidir. Caʿd, kıvrık saç. Ger âred getirirse. Şomâl-i rîḥ-i şimâl. -El-ḳalban yaʿnî maḥbûbunun hâtırı râhat ve selâmetde benim ḳalbim maḳabb ve şefḳatde demektir. Leḳad hâc (âh) yaʿnî ümmü ʿamruñ menzilini hâlî ve ḥarâb gördüğüm cihetle ḳalbime hüzün ve ḥarâret ʿarîz oldu demektir. -Hîhî şevî âgâh vâkıf olmak ister isen, ğarğa bir evc şu.

Recez-i menhūk

Müstef' ilün müstef' ilün

Yā leytenī fihā cez' ü

Zihāfāt-ı haşviye

Müstef' ilün eczāları ve 'arūzları mefā' ilün (ḥabn), müfte' ilün (ṭayy), fe' ilātün (ḥabl) ve ḍarb-ı maḥbūn olan mef' ūlün fe' ūlün (ḥabn) evzānına daḥī ĩrād olunur.

Uşul-i Farsiye üzere furū' -ı baḥr-i mezkūr-ı recez

Recez-i meczū-ı sālīm (müstef' ilün) ü'l 'arūz ve'd-ḍarb

Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün

Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün

Ey hergizem nārefte ez pīş-i nāzar

Rūzī beçeşem-i merḥamet sūyem niger²²⁶

Mehtāb eder Nāfi' bu şeb ol māhrū

Rūşen dil ol dürr-i ḳamer feryādı ḳo

Recez-i meşṭūr-ı sālīm

Müstef' ilün müstef' ilün

Müstef' ilün müstef' ilün

'Āşık şodem ber dilberī

Sengīn-dilī sīmīn-berī²²⁷

Ben 'āşıkam bir dilbere

Mestānedir āhū bere

Recez-i meczū-ı maḳṭū' (mef' ūlün) ü'l-'arūz ve'd-ḍarb

Müstef' ilün müstef' ilün mef' ūlün

Müstef' ilün müstef' ilün mef' ūlün

Raḥmī bikon ey nāzenīn yekbārı

Ber 'āşık-ı dil-ḥaste-i bīmārı²²⁸

Zānūya al bir dilberi her bārı

²²⁶ “Ey gözümün önünden asla gitmeyen! Bir gün merhamet gözüyle bana bak.”

²²⁷ “Bir gönül çelene âşık oldum. Taş yürekli, beyaz tenli.”

²²⁸ “Ey nazlı, bir defalığına rahim kıl; yüreği yaralı hasta olmuş âşığa.”

Yan gel de çek geh cām-ı mey geh yāri

Recez-i maṭvīyetü'l (müfte' ilün) el-eczā'²²⁹

[21b] *Müfte' ilün müfte' ilün müfte' ilün müfte' ilün*

Müfte' ilün müfte' ilün müfte' ilün müfte' ilün

Tā to ço āyīne dilā bā heme yek rū nekonī

Dīde-yi cān āyīne-i ān roḡ-i nekū nekonī²³⁰

Bir meh ile ülfeti қо yatda hemān zevkine baқ

Selb-i ḡam et bāde ile mest-i müdām olmaya baқ

Recez-i cüz-i maṭvī (müfte' ilün) ve cüz-i maḥbūn (mefā' ilün)

Müfte' ilün mefā' ilün müfte' ilün mefā' ilün

Müfte' ilün mefā' ilün müfte' ilün mefā' ilün

Ey zi to kūh-ı ḡam ber dilī mübtelā-yi men

Nīst murad-ı ḡāṭiret coḡ ḡam coḡ (o) nevā-yı men²³¹

‘Āşıķım āşıķım saña ḡusn-i nigāhıña sezā

Ey şeh-i dil-rubā baña merḡamet eyile cā-be-cā

Recez-i yek-i maḥbūn (mefā' ilün) ve yek-i maṭvī (müfte' ilün)

Mefā' ilün müfte' ilün mefā' ilün müfte' ilün

Mefā' ilün müfte' ilün mefā' ilün müfte' ilün

Feḡān-konān her seḡeri be kūy-i to mī-gozerem

Ço nīst reh sūy-i toem be bām (o) der mī nigerem²³²

Vişāl-i yāri gözeden ḡuzūr u rāḡat eremez

Ki ḡārdan kaçsa hezār nihāl-i derde eremez

²²⁹ Der-kenār: Mā hāc (āh) mā istifehāsiye. Şec ḡüzün. -Tenbīh beyān-ı ıstīlāḡātda mūrūr eylediḡi vechle suṭūr-ı nışf-ı beytiñ dest-hünuñ şülüşan beytiñ ışkātıdır. İş bu ‘arūz-ı meşṭūra ve menḡukanıñ ḡarbları ‘alā ḡavli ‘ayn cüz-i ‘arūz ve ikisi cüz-i vāḡid olup bu ḡavle ḡavl-i mezc ıtlāḡ olunmuştur. Ve ‘alā ḡavl-i ‘arūz sākıṭ olup mevcūd olan cüz-i āḡīr ḡarbdır. Ve ‘alā ḡavl bunuñ ḡilāfi olarak ‘arūz cüz-i mevcūd ve ḡarb sākıṭtır. Bu ḡavillere ḡavli’l-faşl ta‘bīr olunmuştur. Aḡvāl-i sā’ire mufaşşalātda muḡarrer ve ḡayr-i mu‘teber olmasıyla İrādından şarf-ı naḡar kılınmıştır.

²³⁰ “Ey gönül! Neden ayna gibi herkese tek yüz göstermiyorsun? Can (gönül) gözü aynasıyla güzel yüz göstermiyorsun.”

²³¹ “Ey hasta (tutkulu) gönlüme daḡlar kadar ḡüzün yükleyen! Hatırın, ḡüzün ve iniltiden başka benden bir şey istemiyor.”

²³² “Aḡlayarak her sabah senin mahallenden geçiyorum. Sana yol bulamadıḡım için dama (ḡatıya) ve kapıya bakıyorum.”

Recez-i maṭvī ve maḥbūn (müfte‘ilün mefā‘ilün) ü’l-ḥaṣv maṭvīyü’l-‘arūz
ve’ḍ-ḍarb

Müfte‘ilün müfte‘ilün mefā‘ilün müfte‘ilün

Müfte‘ilün müfte‘ilün müfā‘ilün müfte‘ilün

Derd-i merā çāre mekon ki men be derd-i to hoşem

Ger bikoşī ver nekoşī zi ḥükm-i to ser ne keşem²³³

Āyine-i ‘āleme baḳ cemāl-i yāri naẓar et

Keşret eyle vaḥdete er ḥayāl ü vehmi güzer et

Recez-i maṭvī ve maḥbūnü’l-ḥaṣv maḳtū‘ (mef‘ülün) ü’l-‘arūz ve’ḍ-ḍarb

Müfte‘ilün mefā‘ilün müfte‘ilün mef‘ülün

Müfte‘ilün mefā‘ilün müfte‘ilün mef‘ülün

Serv neḥ‘ānemet ki ü nīst bedīn ra‘ nāyī

Māh negūyemet ki meh nīst bedīn zībāyī²³⁴

Dilber-i nāzenīnimi aldı felek ḡaddārı

Şimdi ‘aceb o māhımı kıldı kimin dildārı

Recez-i maḥbūn ve maṭvīyü’l-ḥaṣv ve’l-‘arūz ve’ḍ-ḍarb

Mefā‘ilün müfte‘ilün müfte‘ilün müfte‘ilün

Mefā‘ilün müfte‘ilün müfte‘ilün müfte‘ilün

Çi hoş boved ger şebekī sūy-i ḡayrī gozerī

Zi rūy-i yāri nefesī be ḥāl-i zāreş nigerī²³⁵

Müf‘ed-i ḥaṭṭı o mehiñ naşş-ı ‘azāb-ı āyetidir

Ḥusūf u vechi ḳameriñ meşā’ibiñ zulmetidir²³⁶

[22a] Recez-i meczū-ı maṭvī (müfte‘ilün) yü’l-eczā

Müfte‘ilün müfte‘ilün müfte‘ilün

Müfte‘ilün müfte‘ilün müfte‘ilün

²³³ “Derdime çare kılma. Çünkü ben senin derdinle mutluyum. Öldürsen de öldürmesen de senin hükmüne razıyım.”

²³⁴ “Sana selvi demem, çünkü o bu endama sahip değil. Sana ay demem, çünkü ay bu güzellikte değil.”

²³⁵ “Eğer bir gece bir garibin (mahallesine) yolun düşerse çok iyi olur. Yardım gözüyle onun ağlayan haline bakarsın.”

²³⁶ Der-kenār: Coz bi-ma‘ nā ḡayr-ı bāmdır. -Ger bikoşī ger harf-i şart-ı bā-zā’id kişi. Kāf-ı Fārisiyyeniñ zammıyla keşten maşdarından muzārī‘. Muḥāṭab olmağıla eger sen öldürürsen demek olur. -Şebekī şeb gece ve kāf-ı edat taşḡir veya vaḥdet için ḥaşıl ya‘ nī bir gece ceḡiz demek olur.

Nîst merâ coז to nigârâ digerî
Mî nekonî hîç be kârem nezerî²³⁷
Etme ğurûr neş'e-i iķbâlîñile
Bir ğün olup renc-i ħumârî çekile
Recez-i meczû-ı maţvî (müfte' ilün) yû'l-ħaşv maķtû' (fe' ulün) ü'l-'arûz ve'd-
darb

Müfte' ilün müfte' ilün mef' ulün

Müfte' ilün müfte' ilün mef' ulün

În dil-i men hest be derd erzânî
Tâ nekoned bâr-i diger nâdânî²³⁸

Ĥaţţ-ı ruĥuñ nûr-ı ķamer âyâtı
Zülf-i siyâhıñ felekiñ râyâtı

Recez-i meczû-ı maĥbûn (mefâ' ilün) ü'l-'eczâ'

Mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün

Mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün

Konûn ki gerded ez bahâr-ı ĥoş hevâ
Füzûn şevved beher dilî enderûn hevâ²³⁹

Cemâl-i yâr ile gönûl sürûr eder
Ĥayâl-i ğâhi dîdeden mürûr eder

Recez-i maţvî (müfte' ilün) yû'ş-şadr ve'l ibtidâ'î maĥbûn (mefâ' ilün) ü'l-bâķî

Müfte' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün

Müfte' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün

Ger birehed dil-i men ez hevâ-yi to
Kû digerî ki dil dehem be cây-i to²⁴⁰

Seyr-i cemâl-i yâr ile şafâda dil
Ġayrı felek ne eylese elem deĝil

²³⁷ “Ey güzel, senden başkasına baktığım yok. Benim (bu) işime hiç bakmıyorsun (önemsemiyorsun.)”

²³⁸ “Gönlüm derde peşkeş olsun; ki bir daha cahillik etmesin.”

²³⁹ “Baharın gelişiyile hava güzelleşmişken; her bir gönülde (bu) hava gittikçe artıyor.”

²⁴⁰ “Tutalım ki gönlüm senin aşkından vazgeçti. Senin yerine koyabileceğim kimse olacak mı?”

Recez-i meşṭūr-ı maṭvī

Müfte' ilün müfte' ilün

Müfte' ilün müfte' ilün

Ey leb-i to merhem-i men

Ey ğam-ı to mātem-i men²⁴¹

Ey meh-i sīmin bedenim

V'ay gül-i ğonce dehenim

Furū' -ı baḥr-i remel

Remel-i maḥzūf (fā' ilün) ü'l- ' arūz sālīm (fā' ilātün) ü' ḍ-ḍarb

[22b] *Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün*

Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün

Mişle saḥḳi'l burdi ' affe be' deki'l

Ḳaṭru meġnāhü ve te' vibü'l şimāli

Remel-i maḥzūf (fā' ilün) ü'l- ' arūz maḳşūr (fā' ilān) ü' ḍ-ḍarb

Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün

Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilān

Ebleġi'l nu' māne ' annī mā' lekā

İnneni ḳad ṭāle ḥabsī ve intizāri

Remel-i maḥzūf (fā' ilün) ü'l- ' arūz ve' ḍ-ḍarb

Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün

Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün

Ḳāleti'l ḥansāü lemmā ci' tehā

Şābe be' dī re' sü hezā ve işteheb

Remel-i meczū-ı sālīmü'l- ' arūz seb' (fā' ilıyyān) ü' ḍ-ḍarb

Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilıyyān

Yā ḥalīleyye irbe' ā vesteḥbirā elmenzili'd dārısı min ehli'l helāli

²⁴¹ “Ey dudağı benim merhemim (olan); Ey hüznü benim matemim (olan)”

Remel-i meczû-ı sâlimü'l-‘arûz ve’đ-đarb

Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün

Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün

Muḳaffirâtın dârisâtin

Mişle âyâti’z zubûrî

Remel-i meczû-ı sâlimü'l-‘arûz maḥzûf (fâ‘ilün) ü’đ-đarb

Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün

Mâ lemâ ḳarret bihi’l ‘aynâni min hazâ ṣemni

Zihâfât-ı ḥaṣviye

Fâ‘ilâtün ḥaṣviye ‘arûz-ı şânî sâlim-i meczû fe‘ilâtün (ḥabn), fâ‘ilâtü (keff), fe‘ilâtü (şekl) ve ‘arûz-ı evvel maḥzûf olan fâ‘ilün fe‘ilün vezinlerine intikâl ederler.

Uşûl-i Fârsiye üzere furû‘-ı baḥr-i mezkûr-ı remel

Remel-i maḳşûr (fâ‘ilân) ü’l-‘arûz ve’đ-đarb

Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün

Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün

Rûz-ı mâ râ sāht çon şeb-i tîre ân mâh ez firāk

Çend sūzim ez firāk-ı âh ez firāk-ı âh ez firāk^{242 243}

[23a] Güldürürse rûyını her gûn sipihriñ rûzgâr

Kâse kâse her siḥr nûş etdirir ḥûn âftâb

Remel-i maḥzûfü’l-‘arûz ve’đ-đarb

Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün

Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün

²⁴² “O ay, ayrılığıyla bizim gündüzümüzü karanlık geceye dönüştürdü. Ne kadar acı çekelim bu ayrılıktan, ayrılıktan, ayrılıktan?”

²⁴³ Der-kenâr: Mişle saḥḳ (âh) e’s-saḥḳ mâḥî aşlı şill e’r-reddü’s-saḥḳ olup şıfatıñ taḳdîmiyle mevşûfa izâfe olunmuştur. ‘Affe bi’t-teşdîd muḥâḳatar maṭarü’l-ma‘nâ ve aḥadü’l-megâni. Ve hüve’l-mevzî‘ illeti kâne bihâ ehlüha e’t-te’vibü’r-rücü‘ü’ş-şimâli nev’un mine’r-rîḥ. -Ebleği (âh) li’l-eleki’r-risâle ya’nî risâle ve peyâmımı nu‘mâne teblîğ ile ve bundan söyle ki müddet-i cism ve ‘afv ve şafḥayla muḫayyak sicinden ḥalâs-ı intizârım kesb-i istidâd eyledi demektir. -Ḳâlet (âh) eyyü lemmâ ci’tel-ḥansâü bint-i ‘Amr ve’ş-şedîdü ḳâlet ḳad şâbe re’sü ve iştehebe. Ya’nî saçım ağardı beyâzı sevâdına galebe etdi deyü nefsine işaret eyledi. -Yâ ḥalîleyye (âh) eyyü ḥalîlim tevakkûf ile ‘affandan bir eşer iḥbâr eyle demektir. -Mâ lemâ ḳarret (âh) ḳarret bihi’l-‘aynâni beredet. Zîrâ sürûr için vüs’a-i bâride ve ḥüzn için vüs’a-i ḥâre olur. Aḥadü mâ nâfise ve aḥaru mevşûledir. Eyyü mâ ḥaṣale li-şey’in li-eşkene lehü mesrûr demektir.

Ger bedānī kıymet-i yek tār-ı mūy-i ḥıṣṣā rā
Key dehī ber bād ca‘d-i moşbüy-ı ḥıṣṣā rā²⁴⁴
Teşne-gānīñ çāk çāk olmuş leb-i ḥūm-ı şekerī
Çeşme-sār-ı merḥametde bir içim şu kalmamış
Remel-i meczū-ı sālīmü’l-eczā
Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün
Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün
Şūḥ-ı çeşmī tīz-i ḥāşmī tond ḥūyī
Ez heme ḥübān fuzūnī der nikūyī²⁴⁵
Ḥüsn-i dilber ḥāl ü ḥaṭṭ ile muḥaşşā
Bārekallāh bir güzel tertīb-i zībā
Remel-i meşṭūr-ı sālīm
Fā‘ilātün fā‘ilātün
Fā‘ilātün fā‘ilātün
Çeşm-i ān dār ki gāhī
Efkenī sūyem nigāhī²⁴⁶
Āfitāb evc-i himmet
Mülket ārā-yı ‘ināyet
Remel-i meczū-ı maḥşūr (fā‘ilān) ü’l-‘arūz ve’ḍ-ḍarb
Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilān
Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilān
Bāz būy-ı gol merā dīvāne kerd
Bāz ez ‘aḳlem şebā bīgāne kerd²⁴⁷
Bir bilinmez āşinā kim adı ‘aşḳ
Hem şafā vü hem cefā kim adı ‘aşḳ²⁴⁸

²⁴⁴ “Saçının bir telinin değerini bilseydin; mis kokulu saçlarını rüzgâra emanet etmezdin.”

²⁴⁵ “Zarîf gözlüsün, çabuk öfkelenensin, huysuzsun. Güzellikte herkesten öndesin.”

²⁴⁶ “Öyle bir gözün olsun ki; bazen bana da baksın.”

²⁴⁷ “Yine gül kokusu beni çıldırttı. Yine saba rüzgârı aklımı başımdan aldı.”

²⁴⁸ Ebubekir Sıddık Şahin, “Keçeci-zade İzzet Molla’nın divanları: Bahar-ı Efkar ve Hazan-ı Asar (2 cilt)”, Gazel: CCLXXXI, Beyit: 1, Doktora Tezi, Ankara: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

Remel-i meczû-ı maḥzûf (fâ' ilün) ü'l-‘ arûz ve’ d-ḍarb

Fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün

Fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün

Mande-em ez yâd dūr (o) zinde-em

Z'ın goneh tâ zinde-em şermende-em²⁴⁹

Bâr vermez naḥl-i bâğ-ı ârzû

Eylesem bâr-ı ferâğ-ı ârzû

Remel-i sâlimü'l-ibtidâ maḥbûnü'l-bâķī²⁵⁰

[23b] *Fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün*

Fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün

Bi çi kâr âyedem ân dil ki ne der kâr-ı to âyed

Gol derân dîde hizârân ki ne ber ḥâr-ı to âyed²⁵¹

Elem ü ğuşsa-i dehr ile olup böyle mükedder

Bu kudûret dem-i çend rûz-ı ḥayâtı heder eyler

Remel-i sâlim (fâ' ilâtün) ve maḥbûn (fe' ilâtün) ü'l-ḥaşv maḥbûn ve maḥşûr
(fe' ilân) ü'l-‘ arûz ve’ d-ḍarb

Fâ' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilân

Fâ' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilân

Nâzenîni o torâ nîst ser-i ehl-i niyâz

Naẓarî kon zi ser-i yâr dilem râ binevâz²⁵²

Süst olur yerde icrâ-yı sa' âdet-i ḥavâss

Ḥareketden ƙalır eyyâm-ı şitadâda ḥaşerât

Remel-i sâlimü's-şadr ve'l-ibtidâ-i maḥbûnü'l-ḥaşv maḥzûf (fe' ilün) ü'l-‘ arûz
maḥtû' (fa' lün) ve’ d-ḍarb

²⁴⁹ “Sevgiliden uzak kalarak yaşıyorum. Bu günahıtan dolayı yaşadığım sürece mahcubum.”

²⁵⁰ Der-kenâr: Bâz bir kere ya' nî gâhî ve ba' zı def' a demektir. Bîgâne yâ ve ' Arabiyyeniñ kesre-i şarîḥasıyla yâd ya' nî âşinâ degil. -Zinde diri ve ber-ḥayât tâ zinde-em ya' nî ber-ḥayât oldukça şermende utanıcı demektir. -Dâm dūzāk, mähî balık hüt gibi. Mim.

²⁵¹ “Senin işine yaramayan (seninle uğraşmayan) gönlü ne yapayım? Binlerce dikenin (kirpiğin) arasındaki göz gibi.”

²⁵² “Nazlı güzelsin ve niyaz ehli ile ilgilenmiyorsun. Yardım gözüyle bana bak ve gönlümü okşa.”

Fā' ilātün fe' ilātün fe' ilātün fe' ilün

Fā' ilātün fe' ilātün fe' ilātün fe' ilün

Corm-i hürşid ço ez hüt der âyed be hemâl

Eşheb-i rûz koned edhem-i şebrâ ercel²⁵³

Şâhid-i devleti hemmeclîsi nâdân görmen

Nâbiyâ düşmen idrâk olacaq yerlerdir

Remel-i meşkûl (fe' ilätü) ve sâlimü'l-ḥaşv sâlimü'd-ḍarb ve el-'arûz

Fe' ilätü fâ' ilātün fe' ilätü fâ' ilātün

Fe' ilätü fâ' ilātün fe' ilätü fâ' ilātün

Be ser-i vü nâzeninâ neger şemme gâh gâhî

Eger ittifâket oftet befetâdegân nigâhî²⁵⁴

Cezbât-ı ehl-i ḥâlî hîce tûtmayîñ nazarda

Ki zuḥûr-ı sırr-ı esmâ o gürûha feyz-i ḥaḳdır

Remel-i meczû-ı sâlimü's-şadr ve'l-ibtidâ'-i maḥbûn (fe' ilātün) ü'l-ḥaşv
maḥbûn ve maḥşûr (fe' ilân) ü'd-ḍarb ve'l-'arûz

Fā' ilātün fe' ilātün fe' ilân

Fā' ilātün fe' ilātün fe' ilân

An çe roḥsâr o çe zolf an çe leb est

An çe ḥett-i ḥîş o ḥâl-i 'acebest²⁵⁵

O ne kâmet ne ruḥ-ı al ve ne ḥâl

Gülşen-i ḥüsnüne söz yok heme ḥâl

Remel-i meczû-ı sâlimü's-şadr ve'l-ibtidâ'-i maḥbûn (fe' ilātün) ü'l-ḥaşv
maḥbûn ve maḥzûf (fe' ilün) ü'l-'arûz ve'd-ḍarb

Fā' ilātün fe' ilātün fe' ilün

Fā' ilātün fe' ilātün fe' ilün

²⁵³ “Balık burcundan koç burcuna geçen güneşin suçu, güzdüzü siyah-beyazı, gecenin siyahına (bir ayağı beyaz olan ata) dönüştürmesidir.”

²⁵⁴ “Ey nazlı güzel, arada sırada onun başına (ona) da bak. Eğer rast gelirse ona bir bakış at.”

²⁵⁵ “O nasıl yüz, o nasıl saç, o nasıl bir dudak? O nasıl yüz tüyü, nasıl acayip bir ben.”

Ey zi ser tā be adem cān-ı kesī
Cān keşem pīş-i to cānān-ı kesī²⁵⁶

Mihr-i rŭyīñla mıdır tāb-ı seher
Gerçi tārīk-i zŭlfŭn geceler²⁵⁷

[24a] Remel-i meşţŭr-ı maĥbŭnŭ'l-eczā

Dil-i men hīç neyerzed
Be to ger ' aşķ neverzed²⁵⁸

Dil-i muĥītzede her dem
Elem-i dehr ile pŭr ğam

Furŭ' -ı baĥr-i serī'

Baĥr-i serī' -i maţvī ve mekşŭf (fā' ilŭn)ŭ'l-' arŭz maţvī ve mekfŭf (fā' ilān)ŭ'đ-
darb

Mŭstef' ilŭn mŭstef' ilŭn fā' ilŭn

Mŭstef' ilŭn mŭstef' ilŭn fā' ilān

Ezmānŭ selmā lā yurā mişlehā
E'r-rāŭne fī şāmi velā fī ' ırāķi

Serī' -i maţvī (fā' ilŭn) ve mekşŭfŭ'l-' arŭz ve'đ-darb

Mŭstef' ilŭn mŭstef' ilŭn fā' ilŭn

Mŭstef' ilŭn mŭstef' ilŭn fā' ilŭn

Hāce'l hevā resmŭ bizāti'l ğađā

Muĥlevlekun muste' cimun muĥvilŭ

Serī' -i maţvī ve mekşŭfŭ'l-' arŭz aşlem (fa' lŭn) ŭ'đ-darb

Mŭstef' ilŭn mŭstef' ilŭn fā' ilŭn

Mŭstef' ilŭn mŭstef' ilŭn fā' lŭn

ālet velem taķşud le-ķili'l ĥanā

Mehlen feķad ebleġet esmā' i

²⁵⁶ "Ey baştan ayaġa canım olan, senin gibi cananın (sevgilinin) yanında canımdan ge erim."

²⁵⁷ Der-kenār: Tārīk bi-ma' nā zŭlmet.

²⁵⁸ "Sana āşık olmasam; canımın (gönlŭmŭn) hiçbir deġeri yoktur."

Serī^c -i maḥbūl ve mekṣūf (fa^c lūn) ü'l-^c arūz ve'd-ḍarb

Müstef^c ilūn müstef^c ilūn fa^c lūn

Müstef^c ilūn müstef^c ilūn fa^c lūn

En-neṣrū miskūn ve'l vucūhi denā

Niru ve eṭrāfi'l eküffi ^c anem

Serī^c -i maḥbūl ve mekṣūf (fe^c ilūn) ü'l-^c arūz aṣlem (fa^c lūn) ü'd-ḍarb

Yā eyyühā'l zārī ^c ale ^c umar

Ḳad ḳulte fīhi ğayre mā te^c lem

Serī^c -i meṣṭūr-ı mevkūfū'l-^c arūz ve'd-ḍarb

Müstef^c ilūn müstef^c ilūn mef^c ūlān

Yenfeḥne fī ḥāfātihi bi'l-abvāli

Serī^c -i meṣṭūr ve mekṣūf (mef^c ūlūn) ü'l-^c arūz ve'd-ḍarb²⁵⁹

[24b] *Müstef^c ilūn müstef^c ilūn mef^c ūlūn*

Yā ṣāhibī raḥlī eḳallā ^c azlī

Zihāfāt-ı ḥaṣviye

Müstef^c ilūn ḥaṣivleri mefā^c ilūn (ḥabn), müfte^c ilūn (ṭayy), fe^c iletūn (ḥabl) ve ḍarb meṣṭūr olan mef^c ūlān, fe^c ūlān (ḥabn) ve mef^c ūlūn, fe^c ūlūn (ḥabn) evzānına daḥī teferru^c ederler.

Uṣūl-i Farsī üzre furū^c baḥr-i mezkūr

Serī^c -i maṭvī (müfte^c ilūn) yū'l-eczā ve mevkūf (fā^c ilān) ü'l-^c arūz ve'd-ḍarb

Müfte^c ilūn müfte^c ilūn fā^c ilān

Müfte^c ilūn müfte^c ilūn fā^c ilān

²⁵⁹ Der-kenār: Hīc (āh) hevāyī taḥrīk eyledi. Ya^c nī benim ^c aşkıyı taḥrīk eyledi. Arz-ı Hicāzda zātū'l-fezā denilen maḥallin resm ve ^c alāmeti ki menderesi ve ḥarāb olup üzerinden ḥavl ve zemān mürūr eylemiştir. -Ḳālet (āh) eyyū kālet mehlen ya^c nī ṣabr eyle feḳad ebleḡ esma^c i mā ḳulte ve lem taḳṣud bi-haze'l-ḳavli'l-ḥanā. Eyyū'l-fāḥiṣū ve elzinā demektir. -Ve'n-neṣru (āh) ya^c ni neṣr ve rāyiḥası. Meṣḳ ve yüzleri donanır ve eṭrāf-ı küffī ya^c nī barmakları ^c anem ya^c ni ṣecer-i leyyinū'l-ḡusāndır. -Yā eyyühā āh e'z-zārī's-ṣaḥīṭ. -Ve'l-ḡuḍbān ya^c nī eyyū ^c ömrühü ḡaḍāb edüp varılan sen anıñ ḥaḳḳında bilmediḡiñ şey'i ḡarm edüp söylediḡin ve o şey saḥīṭ ve ḡaḍābıñna sebep oldu demektir. Ve fescān (āh) ber-muḳteżā-yı inne mine'ş-ṣi^c ri bi-ḥikmeti ^c ömer isminde ruṣāḡmazaḡamze varılup ruḥṣat verdiḡimiz günün aḥṣāmı şu beyt teṣādūf ederek merḳūmuñ ma'zūr beytini iṣāret eylemiştir. -Bi-ni^c meti'n-nefḥi bi'l-ḥāi'l mūhmeleti ḥurūcū'l-māi'l-ḥāḳāt eṭrāf ve cevānib. -Ezmān (āh) ya^c nī selānıñ vāḳtine beñzer bir vāḳti Ṣam ve 'Irāḳ'da kimse göremez demektir.

Dil çe koned seyr-i temāşā-yı bāğ
Tā be toem ez heme dārem ferāğ²⁶⁰

Sīneme yetti hicriñ ile dāğ dāğ
Şem‘ -i hayālīñle yanar bir çerāğ
Serī‘ -i maṭvīyü’l-ḥaşv ve maṭvī-i mekşūfū’l-‘arūz ve’ḍ-ḍarb
Müfte‘ilün müfte‘ilün fā‘ilün
Müfte‘ilün müfte‘ilün fā‘ilün

Roḡ be-nemā ey ḡamer-i ḡānegi
Tā nekeşed ‘aql be dīvānegi²⁶¹

Rūyīñi ‘arz et güle ey gülbeden
Olmaya gülşende varıp lāfzen

Serī‘ -i maṭvī (müfte‘ilün) ve maḡtū‘ (mef‘ülün) ü’l-ḥaşv ve maṭvī ve
mevḡūfū’l-‘arūz (fā‘ilān) ve’ḍ-ḍarb

Müfte‘ilün müfte‘ilün fā‘ilān
Mef‘ülün mef‘ülün fā‘ilān

Hest kilīd-i der-i genc-i ḡekīm
Bismillāhirraḡmanirraḡīm²⁶²

Serī‘ -i maṭvīyü’l-ḥaşv aşlemü’l-‘arūz (fa‘lün) ve’ḍ-ḍarb

Müfte‘ilün müfte‘ilün fa‘lün
Müfte‘ilün müfte‘ilün fa‘lün

Ger nekoşī ver bikoşī mārā
Nīst ḡam ez ser bikoşī yārā²⁶³
Ey gül-i ter bülbulūñü yek dem
Eyle ḡāhī vaḡt-i seḡer hem dem

Serī‘ -i maḡbūn (mefā‘ilün) ü’l-ḥaşv maṭvī ve mekşūfū’l-‘arūz (fā‘ilün) ve’ḍ-
ḍarb

²⁶⁰ “Gönül bahçe seyrini ne yapacak? Seninle olduğum sürece her şeyden feragatim var.”

²⁶¹ “Ey evin ayı, yüzünü göster. (Göster ki) akıl delirmesin.”

²⁶² “Bismillahirrahmanirrahim, Allah’ın hazine kapısının anahtarıdır.”

²⁶³ “Bizi öldürsen de öldürmesen de; başımız alırsan da gam değil.”

Mefā' ilün mefā' ilün fā' ilün

Mefā' ilün mefā' ilün fā' ilün

Nigār-i men bi kār-i men der-niger

Ze corm-i bī şumār-i men der-gozer²⁶⁴²⁶⁵

[25a] O şūha ben fedā edip cānımı

Esīriyim nigāhınıñ dā'imī

Serī' -i sālīm (müstef' ilün) ü'l-ḥaşv maḥbūn ve maṭvī ve mekşūfū'l-'arūz
(fe' ilün) ve'd-ḍarb

Müstef' ilün müstef' ilün fe' ilün

Müstef' ilün müstef' ilün fe' ilün

Ez 'aşk-ı to men der ciḥān semerem

Ḥūn şod ez ĩn derd-i nihān cigerem²⁶⁶

Cevr ü cefāsı cümle 'aşıkadır

Cān almak 'indinde anın şaḳadır

Furū' -ı baḥr-i münseriḥ

Münseriḥ-i sālīm (müstef' ilün) ü'l-'arūz maṭvī (müfte' ilün) yū'd-ḍarb

Müstef' ilün mef' ūlātü müstef' ilün

Müstef' ilün mef' ūlātü müstef' ilün

İnne ibni zeydin lā zāle muste' melen

Li'l ḥayri yefşī fī mısırihi'l 'urfā

Münseriḥ-i menhūk ve mevḳūf (mef' ūlān) ü'l-'arūz ve'd-ḍarb

Müstef' ilün mef' ūlān

Şabran benī 'abdü'd-dār

Münseriḥ-i menhūk ve mekşūfū'l-'arūz (mef' ūlün) ve'd-ḍarb

Müstef' ilün mef' ūlün

Veyl ümmü sa' din sa' de

²⁶⁴ “Sevgilim, benim işime bak (benimle ilgilen). Sayısız suçumu affet.”

²⁶⁵ Der-kenār: Yā şāḥibī (āh) şāḥibī şey' ya' nī ey şāḥib ve refikānım maḥbūbem ḥaḳqında olan kemāl-i muḥabbetimi levīm ve tevbiḥ etmeyin vehbī ve melāmeti taḳlīl ediñ demektir. -Hest ādet-i ḥayr olarak est gibidir ma' nāsınadır. -Koşī muzāri' muḥātab öldürürsün ma' nāsınadır.

²⁶⁶ “Aşkından dünyada efsane oldum. Bu gizli dertten ciğerim kan oldu.”

Zihāfāt-ı haşviye

Müstef' ilün haşivleri mefā' ilün (ḥabn), müfte' ilün (ṭayy), fe' iletün (ḥabl) ve mef' ūlātü haşivleri fe' ūlātü (ḥabn), fā' ilātü (ṭayy), fe' ilātü (ḥabl) ve 'arūz menhūk mevķūf olan mef' ūlān (ḥabn), fe' ūlān (ḥabn), fā' ilān (ṭayy), fe' ilātü (ḥabl) ve menhūk mekşūf olan mef' ūlān fe' ūlün (ḥabn), fā' ilün (ṭayy), fe' ilün (ḥabl) evzānında daḥī isti' māl olunur.

Uşul-i Fārsiye üzere furū' -ı baḥr-i mezkūr²⁶⁷

[25b] Münserih-i maṭvī (müfte' ilün) yū'l-ḥaşv (fā' ilātü) ve maṭvī (fā' ilān) mevķūfū'l-'arūz ve'ḍ-ḍarb

Müfte' ilün fā' ilātü müfte' ilün fā' ilān

Müfte' ilün fā' ilātü müfte' ilün fā' ilān

Ġāret-i 'aşket resīd reḥt-i dil ez mā bibord

Fitne be kin ser keşīd şehne bi ḥ'ān pey fişord²⁶⁸

Ey şeh-i ḥüsn ü cemāl-i māh ruḥ-ı birr ü hilāl

'Āşık-ı şūrīde ḥāl-i hicrin ile pür melāl

Münserih-i maṭvī (müfte' ilün) yū'l-ḥaşv maṭvī (fā' ilātü) ve mekşūf (fā' ilān) ü'l-'arūz ve'ḍ-ḍarb

Müfte' ilün fā' ilātü müfte' ilün fā' ilün

Müfte' ilün fā' ilātü müfte' ilün fā' ilün

Nüş lebī der resīd hūş bibord ez ḥoson

Ḥamd-i ḥodāvend rāst izheb 'eyne'l-ḥüzn²⁶⁹

Luṭf-ı Ḥudā-yı Kerīm etdi bizi kāmver

Geldi peyām-ı server ile vaṭanīden ḥaber

Münserih-i maḥbūn (mefā' ilün) ve maṭvī (fe' ilātü) yū'l-ḥaşv maṭvī ve mekşūf (fā' ilün) ü'l-'arūz ve'ḍ-ḍarb

²⁶⁷ Der-kenār: Semerem efsāneyim. Mim. -İnne ibn (āh) el-ifşā ezhārū'l-Mısrū'l-beledi'l-'urfi'l-ma' ruf. Bi-medḥ-i ibn-i Zeyd bi-ennehü dā' imen lā yezālū müsta' melü nefsihi fī belde bi'l-ma' rufi ve'l-ḥayri ile'n-nās. -Veyl ümmü (āh) eyyü veyl ümmü sa' de zıkr sa' din.

²⁶⁸ "Aşkın yağmalamaya başladı, gönlümüzü alıp götürdü. Fitne, kine ulaştı (uğradı), muhafız sofraya baskın yaptı."

²⁶⁹ "Tatlı dudaklı biri geldi, güzelliğiyle bayılttı. Kederi gideren Tanrı'ya şükürler olsun."

Mefā' ilün fā' ilātü mefā' ilün fā' ilün

Mefā' ilün fā' ilātü mefā' ilün fā' ilün

Merā seher çon gozār bi teref-i bostān foted

Zi şevk-i ān gül' izār zi dīde bārān foted²⁷⁰

Şarāb içün taş taş mezāk-ı la' liñ ile

Olur cigerler kebāb firāk-ı la' liñ ile

Münserih-i matvī (müfte' ilün) ve matvī-i mevķūf (fā' ilān) ve mekşūf (mef' ūlün) ü'l-ħaşv matvī-i mekşūf (fā' ilün)ü'l- arūz ve' d-đarb

Müfte' ilün fā' ilān müfte' ilün fā' ilün

Müfte' ilün fā' ilān mef' ūlün fā' ilün

Ĥiz be bostān ĥerām kāmed eyyām-ı gül

Morğ-ı çemen zed nevāy mey nūş ez cām-ı gol²⁷¹

Sünbül-i zülfī küşād ile gāhī şabā

Bū-yı şafā bahş-ı cān olur hem dil-fezā

Münserih-i matvīyü'l-ħaşv mecżū' (fā') ü'l- arūz ve' d-đarb

Müfte' ilün fā' ilātü müfte' ilün fā'

Müfte' ilün fā' ilātü müfte' ilün fā'

Ĥalka-yı zulfeş goşūd bād-ı sehergāh

Eşrak-i şemsu' d-đuhā be nūr-i muĥibbā²⁷²

Etmedim ol şūĥı ĥayf-ı rāh dile rām

Gerdüş-i mīnā o şūĥa olmadı hem dām

Münserih-i matvīyü'l-ħaşv menĥūr (fā') ü'l- arūz ve' d-đarb

Müfte' ilün fā' ilātü müfte' ilün fā'

Müfte' ilün fā' ilātü müfte' ilün fā'

²⁷⁰ “Sabahleyin yolum o bostana düştüğünde, o bahçenin şevkinden gözlerimden yağmur gibi yaş akar.”

²⁷¹ “Kalk bostana git, çünkü çiçek mevsimi geldi. Bülbul öterek dedi: Çiçek kadehinden şarap iç.”

²⁷² “Sabah rüzgârı saçının kıvrıcığını açtı. Sabah güneşinin ışığı ...”

Ān çî to dārî be hoşn māh nedared

Cāh û cemāl-i to pādîşāh nedared²⁷³²⁷⁴

[26a] Neş'e mi yok bādelerde zevka eremem ben

Sākî yetiş la' liñile çāremi bul sen

Münserih-i maṭvî (müfte' ilün) ve mekşûf (mef' ülün) ü'l-ḥaşv menḥûr (fa') ü'l-
arûz ve'd-ḍarb

Müfte' ilün fā' ilātü mef' ülün fā'

Müfte' ilün fā' ilātü mef' ülün fā'

Tā be selāmet be ḥelle āmed selmā

Ḥold şod ez ḥorremî ço cennet me'vā²⁷⁵

Münserih-i meczû (müfte' ilün)-ı maṭvî (fā' ilātü)

Müfte' ilün fā' ilātü müfte' ilün

Müfte' ilün fā' ilātü müfte' ilün

Bād-ı şabā gū mero be sūy-i çemen

Būy-i to bāyed merā ne būy-ı semen²⁷⁶

Ḥasret-i yār ile sīne dār-ı keder

Ḥ'āb-ı ḥuzûr dīdelerde vahşet eder

Münserih-i meczû-ı maṭvîyü'l-ḥaşv mekşûf (mef' ülün) ü'l-'arûz ve'd-ḍarb

Müfte' ilün fā' ilātü mef' ülün

Müfte' ilün fā' ilātü mef' ülün

Ez to merā dağhāst pinhānî

Dāğ-ı to rāhet-fezāst tā dānî²⁷⁷

Münserih-i meşṭûr-ı maṭvî (müfte' ilün) ve mevḳûf (fā' ilān)

Müfte' ilün fā' ilān

Müfte' ilün fā' ilān

²⁷³ "Sende olan güzellik ayda yok. Sende olan ihtişam padişapta yok."

²⁷⁴ Der-kenār: Pey fişord-ı ıstılā ḥadde şābit-ḳadem oldu. Ve bir ise pek muḳaddem oldu ma' nāsınadır. -El-maḥyā yüz vech gibi. Mīm.

²⁷⁵ "Sevgili sağlıkla mahalleye geldi. Mutluluktan cennet-i meva gibi oldu."

²⁷⁶ "Saba rüzgârına söyle, çimene doğru gitmesin. Bana senin kokun lazım, çimenin değil."

²⁷⁷ "Senden kaynaklanan gizli acılar var içimde. Senin acın oldukça rahatlatıcıdır."

Faṣl-ı golest ey nigār

Bāde-yi golgūn biyār²⁷⁸

Sīneme baḳ dāḡdār

Ḥaṭṭıñı gördükçe yār

Münserih-i meşṭūr-ı maṭvī (müfte^ˈ ilün) ve maḥbūn (fe^ˈ ūlān)-ı mevḳūf

Müfte^ˈ ilün fe^ˈ ūlān

Müfte^ˈ ilün fe^ˈ ūlān

Dilber-i men kocā reft

V'ezber-i men çe rā reft²⁷⁹

Rāhına dīde nigerān

Luṭfına dil nıgehbān

Furū^ˈ -ı baḥr-i ḥafīf

Ḥafīf-i sālīm (fā^ˈ ilātün) ü'l-^ˈ arūz maḥzūf (fā^ˈ ilün) ü'ḍ-ḍarb

Fā^ˈ ilātün müstef^ˈ ilün fā^ˈ ilātün

Fā^ˈ ilātün müstef^ˈ ilün fā^ˈ ilün

Leyti şı^ˈ rī hel şümme hel ātitehüm

Em yuḥevvelne dūne zāke'l hemamı²⁸⁰

[26b] Ḥafīf-i maḥzūf (fā^ˈ ilün) ü'l-^ˈ arūz ve'ḍ-ḍarb

Fā^ˈ ilātün müstef^ˈ ilün fā^ˈ ilün

İn ḳadirne yevmen ^ˈale ^ˈāmırın

Nemteşil minhü ev nede^ˈ hü leküm

Ḥafīf-i meczū-ı sālīm (müstef^ˈ ilün) ü'l-^ˈ arūz ve'ḍ-ḍarb

Fā^ˈ ilātün müstef^ˈ ilün

Fā^ˈ ilātün müstef^ˈ ilün

Leyte şı^ˈ rī māzā tere

Ümmü ^ˈamru fī emrinā

²⁷⁸ “Çiçek mevsimidir ey güzel. Kırmızı bade (şarap) getir.”

²⁷⁹ “Sevgilim nereye gitti? Yanımdan nereye gitti?”

²⁸⁰ Der-kenār: Leyti şı^ˈ rī hel (āh) ātitehüm muzāri^ˈ mü'ekked bunun ḥafīfine ve kezālike yuḥevvelne ve'r-reddi'l-helāk. -Ḳavlühü e-in ḳadirne (āh) yüḳalü inteşafe minhü eyyü istevfā ḥaḳḳa minhü kāmīl ḥattā şāre külli ^ˈale'n-nışf.

Ḥaff-i meczū-ı sālīmü'l-‘arūz maḥbūn ve maḥşürü'd-ḍarb

Fā'ilātün müstef' ilün

Fā'ilātün fe'ülün

Küllü ḥaṭḥbin mālem tekū

nū ḡaḍibtum yesīr

Fā'ilātün ḥaṣvi fe'ilātün (ḥabn), fā'ilātü (keff), fe'ilātü (şekl), müstef' ilün ḥaṣvi mefā'ilün (ḥabn), müstef' il (keff), mefā'il (şekl) ve 'arūz-ı sālīm olan fā'ilātün fe'ilātün (ḥabn), fā'ilātü (keff), fe'ilātü şekl ve 'arūz-ı meczū olan müstef' ilün mefā'ilün (ḥabn), müstef' il (keff), mefā'il (şekl) ve 'arūz-ı maḥzūf olan fā'ilün fe'ilün (ḥabn) ve emsallerde murūr eden ḍarb-ı sālīm ya'nī fā'ilātün fe'ilātün (ḥabn) ve ḍarb-ı maḥzūf olan fā'ilün cüzleri fe'ilün (ḥabn) ve ḍarb-ı sālīm-i rābi' olan müstef' ilün mefā'ilün (ḥabn) evzânına daḥī münferi' olurlar.

Uşûl-i Fârsiye üzere furū'-ı baḥr-i mezkûr-ı ḥaff

Ḥaff-i maḥbūn (mefā'ilün fe'ilātün)-ı sālīmü's-şadr (fā'ilātün) ve'l-ibtidā

Fā'ilātün mefā'ilün fe'ilātün

Fā'ilātün mefā'ilün fe'ilātün

Sebz hā no demīd yār neyāmed

Tāze şod bāḡ ān nigār neyāmed²⁸¹

Yāre 'arz-ı niyāz eder dil-i pūr ḡam

Yār ise artırır cefāsını her dem

Ḥaff-i maḥbūn-ı sālīmü's-şadr²⁸²

[27a] *Fā'ilātün mefā'ilün fe'ilātün*

Fe'ilātün mefā'ilün fe'ilātün

No-bahār āmed ū ḥerīf-i şerābem

Betemāşā-yi no-bahār neyāmed²⁸³

²⁸¹ “Yeşillikler, çiçekler yeniden açtı. Bahçe tazelendi, sevgili gelmedi.”

²⁸² Der-kenār: Küllü ḥaṭḥbin (āh) yūkālū ḥaṭḥbin cellilün eyyü emri 'azīm ve cem'u'l-ḥuṭūb ya'nī terk-i ḡaḍib ve ihtiyār te'ennī ve mülāsebeti her bir emr 'azīm yesīr ve sehlü'l-icrā olur demektir. -Tenbīh iş bu zihāfāt-ı ḥaṣviye ḥaffde mu'ākabe şart olup cüz-i evvelin mā'adasını ḥabn-ı şadr ve cüz-i evvelin mā'adasını keff-i 'acz ve cüz-i evvel ve āḥiriñ mā'adasını şekl-i tarafandır.

²⁸³ “Taze bahar geldi fakat şarap rakibim (arkadaşım) taze baharın seyrine gelmedi.”

Zehr-nih ʔās-ı ʧarḥ iken mütevāşıl
Olamaz kimse şehd-i rāḥata nāʔil

Ḥaff-i maḥbūn ve maḥtūʔ -ı sālīmüʔş-şadr veʔl-ibtidāʔ

Fāʔilātūn mefāʔilūn faʔlūn

Fāʔilātūn mefāʔilūn faʔlūn

Mihr bogşāy laʔl-i meygūn rā
Mest konʔāşıkān-ı mecnūn rā²⁸⁴

Dil-i ser kūy-ı yāreʔāzimdir

Rehber-i meşʔale niyāzımdır

Ḥaff-i maḥbūn-ı maḥtūʔ -ı musabbağ-ı sālīmüʔş-şadr veʔd-ḍarb

Fāʔilātūn mefāʔilūn faʔlān

Fāʔilātūn mefāʔilūn faʔlān

Nīk o bed ʧon hemī bebāyed merd

Ḥonek ānkes ki gūy-i nīkī bord²⁸⁵

Ḳudret-i ḥayyā etmede işʔār

Girye-i ebrū ḥande-i gülzār

Ḥaff-i maḥbūn-ı maḥşūr-ı sālīmüʔş-şadr veʔl-ibtidāʔ

Fāʔilātūn mefāʔilūn feʔilān

Fāʔilātūn mefāʔilūn feʔilān

Māh-rüyā be ḥūn-ı men meşetāb

Köşten-iʔāşıkān ki dīd şevāb²⁸⁶

Ay-ı şeh nāz-ı sīne şāf-ı cihān

Kaʔbe-i sūretī mütāf-ı cihān

Ḥaff-i maḥbūn-ı maḥzūf-ı sālīmüʔş-şadr veʔl-ibtidāʔ

Fāʔilātūn mefāʔilūn feʔilūn

Fāʔilātūn mefāʔilūn feʔilūn

²⁸⁴ “Şarap cevherinin mührünü aç. Mecnun âşıkları sarhoş et.”

²⁸⁵ “İyi ve kötü bir gün herkes ölecek. Ne mutlu kendisiyle iyilik götürenlere.”

²⁸⁶ “Ay yüzlü, benim kanımı dökmeye acele etme. Âşıkların öldürülmesini kim uygun görmüş.”

Her dem ez şevk cāme pāre konem
‘ Āşıkem ‘ āşıkem çi çāre konem²⁸⁷

Var mı dehr içre kāmīyāb-ı felek
Çekmez ehl-i ħīred şu dāre emek

Ĥafīf-i maĥbūn-ı muşā‘ aş-ı sālīmü’ş-şadr ve’l-ibtidā’
Fā‘ilātūn mefā‘ilūn mef’ūlūn
Fā‘ilātūn mefā‘ilūn mef’ūlūn

Vakt-i gol şod hevā-yı golşen dārem
Zevk-i cām (o) hevā-yı rūşen dārem²⁸⁸

Mā’il-i āh u zār olan gönlümdür
Bañā gönlümce yār olan gönlümdür²⁸⁹

[27b] Ĥafīf-i maĥbūn-ı meĥūf-ı musabbag-ı sālīmü’ş-şadr ve’l-ibtidā’

Fā‘ilātūn mefā‘ilūn fā‘
Fā‘ilātūn mefā‘ilūn fā‘
Ġamze çün tīr ü turre çün nār
Çeşm-i pūr ĥāb ü zūlf-i pūr tāb

Etme rencūr-ı ġamzeñ ey yār
Sīnedir sehm-nāki şad bār

Furū‘ baĥr-i muzāri‘
Muzāri‘ -i meczū-ı maĥbūzü’ş-şadr ve’l-ibtidā’
Mefā‘īlū fā‘ilātūn
Mefā‘īlū fā‘ilātūn

Fe-in yednu minke şibren
Fe-ķurre bi-dinike bā‘ ā

Muzāri‘ -i meczū ve mekfūf (mefā‘īl) ü’ş-şadr ve’l-ibtidā’
Mefā‘ilūn fā‘ilātūn
Mefā‘ilūn fā‘ilātūn

²⁸⁷ “Zevkten her an giysimi yırtıyorum. Âşığım, âşığım ne yapayım?”

²⁸⁸ “Çiçek zamanı oldu, bahçeye gitmek istiyorum. Kadeh istiyorum, açık (aydınlık) hava istiyorum.”

²⁸⁹ Der-kenār: Be-bāyed merd ölmek gerek. Ĥonek sevkle mübārek beyninde müşterek burada baĥtiyār ma‘ nāsınadır. -Güy-ı nīkī bord iyilik tūbunu iletđi. Mim.

Ezānedī minke şibren

Fe-edndu minke bā' ā

Zihāfāt-ı haşviye

Mefā' ilün cüz' i mefā' ilün (kabz), mefā' il (keff), mef' ul (harb), fā' ilün (eşter), fā' ilātün cüz' i fā' ilātü (keff) evzânına intikāl eyler.

Uşul-i Fârsiye üzere furū' -ı bahr-i mezkûr-ı muzâri'

Muzâri' -i müşemmen-i mekfûf (mefā' il fā' ilātü) ve maḳşûr (fā' ilân) ü'l- ' arûz ve' d-ḳarb

Mefā' il fā' ilātü mefā' il fā' ilātü

Mefā' ilü fā' ilātü mefā' il fā' ilân

Hûşā mosem-i bahār ki ber ṭarf-ı cûybār

Nehed yād-ı gül' izār be kef cām-ı hûşgovār²⁹⁰

Gel ey yār-ı dil-şikār sehī ḳadd ü hûşhırām

Bu şeb vaşla ruḫṣatıñla dili eyle şādkām

Muzâri' -i müşemmen-i mekfûf-ı maḫzûf' l- ' arûz ve' d-ḳarb

Mefā' ilü fā' ilün mefā' ilü fā' ilün

Mefā' ilü fā' ilân mefā' ilü fā' ilün

Ço sāġer be kef nehed şelā-yi ṭereb zened

Zi endûh-i rûzigār dil-i bī-dilân rehed²⁹¹

Hırāmına serviler eder görse iḳtidā

Edāsına söz mü var ... yok bahā²⁹²

[28a] Muzâri' -i aḫreb-i sālīmü' l- ' arûz ve' d-ḳarb

Mef' ulü fā' ilātün mef' ul fā' ilātün

Mef' ulü fā' ilātün mef' ulü fā' ilātün

Ebr-i bahār bārān İn çeşm-i hûn-fişān hem

²⁹⁰ “Ne güzel bahar mevsiminde, nehir kenarında; çiçek yüzlü sevgili, eline lezzetli bir kadeh verirse.”

²⁹¹ “Eline kadeh verip şenlik havası çalarsa; âşıkların gönlünden dünyanın kederi yok olur.”

²⁹² Der-kenār: Tenbīh Şu' arā-yı ' Arab iş bu baḫr-i muzâri' mefā' ilün cüzünün yasıyla nūnu beyninde murākabe i' tibār edip yā maḫbûz olarak ışkāt-ı yā ile mefā' ilün veyaḫūd mekfûf olarak ışkāt-ı nūn ile mefā' ilā isti' māl ederler. -Ezādeni ya' nī saña bir kimse bir ḳarış taḳarrub ederse sen bir bā' ā taḳrībe çalış el-hāşıl cüz-i şadāḳāt edüp ' arz-ı ḫulûş edenleri daha ziyāde taḳrīb edüp ihtişāsa sa' y eyle demekdir. Beyt-i şānīde bu meāldedir. Bā' ā ḳadrü' l-yedeyn.

Bolbol be bâğ nālān ‘āşık be şad fiğān hem²⁹³

Mevsim bahāra erdi gülgeşt gül gül oldu

Güyā ki bezm-i ‘āşık la‘liñle pür mül oldu

Muzāri‘ -i müsemmen-i aḥreb-i musabbağü’l-‘arūz ve’ḍ-ḍarb

Meḥ‘ülü fā‘ilātün meḥ‘ül fā‘iliyyān

Meḥ‘ülü fā‘ilātün meḥ‘ül fā‘iliyyān

Ey la‘l-i nūş-ḥendet kām-ı şeker-dehānān

Sırr-ı dehān bīrūn ez fehmi-i nokte-dānān²⁹⁴

Vaşlın pahāsı cāndır ey naḥd-ı rūḥ-ı yārān

Teşrīfe eyle rağbet-i ḥasretde ḳaldı rindān

Muzāri‘ -i müsemmen-i aḥreb-i mekfūf-ı maḳşūrü’l-‘arūz ve’ḍ-ḍarb

Meḥ‘ülü fā‘ilāt meḥ‘ülü fā‘ilān

Meḥ‘ülü fā‘ilāt meḥ‘ülü fā‘ilān

Ey ğamze-zen ki tīr-i cefā der kemān-ı tost

Āheste ro ki dest-i du‘ā der ‘enān-ı tost²⁹⁵

Çekmiş pālelerle neb ābī şarāb-ı nāz

Çeşm-i siyāh mest-i sūzdır dey ḥ‘āb-ı nāz

Muzāri‘ -i müsemmen-i aḥreb-i mekfūf-ı maḥzūfū’l-‘arūz ve’ḍ-ḍarb

Meḥ‘ülü fā‘ilātü meḥ‘ülü fā‘ilün

Meḥ‘ülü fā‘ilātü meḥ‘ülü fā‘ilün

Goftā bor o ço ḥāk taḥammül kon ey faḳīḥ

Yā her çi ḥānde-i heme der zīr-i ḥāk kon²⁹⁶

Ey cilve-sāz bezm-i sitiğnā revā mıdır

Ağyāre luṭf u ‘āşık-ı dildāde her ezā

Muzāri‘ -i müsemmen-i aḥreb ve sālim-i maḥzūfū’l-‘arūz ve’ḍ-ḍarb

²⁹³ “Bahar bulutundan yağmur yağıyor, benim gözümden de kan yaş akıyor. Bülbül bahçede inliyor, (bu) âşık da yüzlerce feryat ediyor.”

²⁹⁴ “Gülümsemenin güzelliğinden şeker dudaklılar zevk alıyor. Nüktedanlar bile ağzının sırrını anlamaktan acizler.

²⁹⁵ “Ey naza göz kırpan güzel, zulmün oku senin yayındadır. Yavaş git çünkü duanın dizgini senin elindedir.”

²⁹⁶ “Dedi: Ey fakih, ya git toprak gibi tahammül et; ya da okuduğun her şeyi toprağa göm.”

Mef'ûlû fâ' ilâtün mef'ûlû fâ' ilün

Mef'ûlû fâ' ilâtün mef'ûlû fâ' ilün

Ey ârızû-yı cânem cânem fedâ-yı to

Bâzâ ki cân nişānem ber hâk-ı pây-ı to²⁹⁷

Bir sâde rû ölürken pür tevfir ey dil

Sevdâ-yı haţtı oldu zulmer-i sây-ı dil

Muzâri' -i müşemmen-i aḥreb-i mekfûf-ı sâlimü'l- ' arûz ve' d-ḡarb

Mef'ûlû fâ' ilâtü mefâ' ilü fâ' ilâtün

Mef'ûlû fâ' ilâtü mefâ' ilü fâ' ilâtün

Ey ḡançer-i muzaffer-i to poşt-i mülk-i ' âlem

V'ey goher-i moḡahhar-ı to rûy-ı nesl-i Ādem^{298 299}

[28b] Ey gevher-i bigāne bahâsı ne la' l-i nâbıñ

Kim rîzesine cevher-i cân olamaz mu' âdil

Muzâri' -i meczû-ı mekfûf-ı maḡşûrû'l- ' arûz ve' d-ḡarb

Mefâ' ilü fâ' ilâtü mefâ' il

Mefâ' ilü fâ' ilâtü mefâ' il

... dān nigār-ı perî rûy

Şeker lafz ü lâle çehre semen bûy

Gül endām ü lâle ḡad ü semen bûy

' Aceb ṭurfe bir edāda cefâ cûy

Muzâri' -i meczû-ı mekfûf-ı maḡzûfû'l- ' arûz ve' d-ḡarb

Mefâ' ilü fâ' ilâtü fe' ûlün

Mefâ' ilü fâ' ilâtü fe' ûlün

Ḥoşâ cilve-i cemāl-i to dîden

Ḥoşâ mîve-yi vişāl-i to çîden³⁰⁰

²⁹⁷ “Ey gönlümün arzusu, canım sana feda olsun. Gel dön ki vücudumu ayaklarına toprak edeyim.”

²⁹⁸ “Ey muzaffer kılıcın dünya mülkünün arkasında olan; ve ay temiz cevherin Adem neslinin üzerinde olan.”

²⁹⁹ Der-kenâr: Goftâ zamîri beyt-i evvelde olan ' âbide râci' dir ki ol kaţ' a budur. Der ḡâki bilgân pür seyyidim be ' âbidî goftem merâ beter beyt ez-cehl pāk iken gofte bered. Āh.

³⁰⁰ “Ne güzel yüzünün cilvesini görmek; ne güzel konuşmanın meyvesini dermek.”

Zehî resm-i dil-fezâ-yı mürebbi‘

Zehî beyt-i bî nazîr-i muşanni‘

Muzâri‘ -i meczû-ı aḥreb-i mekfûf-ı sâlimü’l-‘ arûz ve’ḍ-ḍarb

Me‘ûlû fâ‘ilâtü mefâ‘ilün

Me‘ûlû fâ‘ilâtü mefâ‘il

Ey kerde gerd-i mâh zi şeb ḥermen

Giryân zi ḥasret-i to ço bârân men³⁰¹

Ḥâtır mey-i şî‘ ir sâde mübâhâtım

Deryâ-yı pehn feyz ü kemâlâtım

Muzâri‘ -i meczû-ı aḥreb-i mekfûf-ı maḥzûfü’l-‘ arûz ve’ḍ-ḍarb

Me‘ûlû fâ‘ilâtü fe‘ûlün

Me‘ûlû fâ‘ilâtü fe‘ûlün

Ey ḥûn-i men girifte be kerden

Tâ çend ezîn mocâdele kerden³⁰²

Ey cân-ı ‘âşıkâ ne cefâ cû

Raḥm eyle ol biraz da vefâ cû

Furû‘ -ı baḥr-i muḳteḍab

Muḳteḍab-ı meczû ve maḥbûn (fe‘ûlâtü müfte‘ilün)

Fe‘ûlâtü müfte‘ilün

Fe‘ûlâtü müfte‘ilün

Yeḳûlûne lâ ba‘ diu

Fehüm yed finûnehüm

Muḳteḍab-ı (fâ‘ilâtü) maṭvî³⁰³

[29a] *Fâ‘ilâtü müfte‘ilün*

Fâ‘ilâtü müfte‘ilün

³⁰¹ “Ey ayın çevresinde gece harman yapan; senin hasretinden yağmur gibi ağlarım.”

³⁰² “Ey kanımı boynuna alan (üstlenen); ne zamana kadar bu mücadeleye devam edeceksin?”

³⁰³ Der-kenâr: Yeḳûlûne ba‘d mim el-cem‘u fî yed finûnehüm ba‘d vav elif. Eyyü helekü ya‘nî ḥâl-i defn-i mevtâlarında cenab-ı ḥaḳḳa kendülerini helâk ve imâden şavn içün du‘â ederler demektir.

Hel ‘aleyye veyhakümā

İn lehevte min harecin

Uşul-i Fârsiye üzere furū‘ -ı baħr-i mezkūr-ı muḳteḍab

Muḳteḍab-ı müsemmen-i maṭvī

Fā‘ilātü müfte‘ilün fā‘ilātü müfte‘ilün

Fā‘ilātü müfte‘ilün fā‘ilātü müfte‘ilün

B’ogzer ey nesīm-i şabā şobḥdem-i be sūy-i çemen

Nokhetī biyār ez ān gül‘ izār-ı ğonçe dehen³⁰⁴

Yāre şor ki kaşdı nedir ‘aşıkāne cevri nedir

Cāne ğamze ‘atf iderek bilmez mi ki ğadri nedir

Muḳteḍab-ı müsemmen-i maṭvī-i maḳṭū‘ -ü’l-‘arūz ve’ḍ-ḍarb

Fā‘ilātü mef‘ülün fā‘ilātü mef‘ülün

Fā‘ilātü mef‘ülün fā‘ilātü mef‘ülün

Vaḳt rā ğanīmet dān ān ḳadr ki betvānī

Hāşıl ez ḥayāt ey cān yek dem est tā dānī³⁰⁵

Muḳteżā-yı vaḳtī bil eyle dem be dem

‘Āḳilāne elzemdir ḥürmet dā’imā vaḳit

Muḳteḍab-ı meşṭūr-ı maḥbūn-ı maṭvīyü’l-‘arūz ve’ḍ-ḍarb

Mefā‘ilü müfte‘ilün

Mefā‘ilü müfte‘ilün

Roḥet ḥūn-ı men bebered

Lebet ḥūn-ı men beḥored³⁰⁶

Meded yār-ı bī-bedelim

Vişāliñdedir emelim

Muḳteḍab-ı meşṭūr-ı maṭvī

Fā‘ilātü müfte‘ilün

Fā‘ilātü müfte‘ilün

³⁰⁴ “Ey saba rüzgârı, sabahleyin çimene doğru git. Gonca dudaklı sevgiliden güzel bir koku getir.”

³⁰⁵ “Vakti mümkün olduğu kadar ganimet bil. Hayattan kalan sadece bir andır, eğer bilersen.”

³⁰⁶ “Yüzün kanımı götürür. Dudağın kanımı içer.”

Nîst çon tu serv-i çemen
Gol' izâr-ı gönçe dehen³⁰⁷

Ey dilber-i bî-bedelim
Vuşlatıñdadır emelim

Mukteḍab-ı meşṭûr-ı maṭvî-i sâlimü'l-ḍarb ve'ḍ-ḍarb
Fâ' ilâtü müstef' il
Fâ' ilâtü müstef' il

Ger şârâb-ı golgün boved
Bî leb-i toem ḥûn boved³⁰⁸

Mukteḍab-ı meşṭûr-ı maṭvî-i merfû'ü'l-ḍarûz ve'ḍ-ḍarb³⁰⁹
[29b] *Fâ' ilâtü fâ' ilün*
Fâ' ilâtü fâ' ilün

Ey nigâr-ı sîm-ber
Der esîr-i ḥod niger³¹⁰

Ey dilîr-i kâmvir
Ḳahramân-ı şîr ner

Furû' -ı baḥr-i müctes
Müctes-i meczû-ı sâlimü'l-ḍarûz ve'ḍ-ḍarb
Müstef' ilün fâ' ilâtün
Müstef' ilün fâ' ilâtün

Elbatnü fîhâ ḥamîşun
Ve'l vechü mişle'l hilâli

Zihâfât-ı ḥaşviye

Müstef' ilün ḥaşvi mefâ' ilün (ḥabn), müstef' ilün (keff), mefâ' il (şekl) ve fâ' ilâtün 'arûzı fâ' ilâtün (ḥabn), fâ' ilâtü (keff), fe' ilâtü (şekl) ve fâ' ilâtün ḍarbı fe' ilâtün (ḥabn), mef' ülün (teş' iş) evzânına nakl ile daḥî müsta' meldir.

³⁰⁷ “Senin gibi çimen selvisi, gül yanaklısı, gonca dudaklısı yoktur.”

³⁰⁸ “Şarap gül gibi kırmızı olsa da, senin dudağın olmazsa benim için kan gibidir.”

³⁰⁹ Der-kenâr: Hel 'aleyye (âh) elveyḥü ḫiddü'l-veyl kelimetü'r-raḥmeti ve's-şânî kelimetü'l-azâb ve ḳablü ḥümâ bi-mâ'nâ vâḥid. -Fâ' ilâtü müstef' ilün, Dilber-i özge dîvânedir. Şem' -i ḥüsne pervânedir.

³¹⁰ “Ey beyaz tenli güzel, esirine bir bak.”

Uşul-i Fârsiye üzere furû‘ -ı baħr-i mezkûr-ı müctes

Müctes-i müşemmen-i maħbûn

Mefā‘ilün fe‘ilâtün mefā‘ilün fe‘ilâtün

Mefā‘ilün fe‘ilâtün mefā‘ilün fe‘ilâtün

Zi dūr nîst mesîr-i neẓer be rū- to mārā

Çi devletîst ta‘āla’l-lāh ez ẓadd-ı bu ẓabā rā³¹¹

Ne gözde eşk dem a dem ne dilde zârım olaydı

Şafā-resān dil-i mervîde bir nigārım olaydı

Müctes-i maħbûn-ı maḳşûrû’l-‘arûz ve’ḍ-ḍarb

Mefā‘ilün fe‘ilâtün mefā‘ilün fe‘ilân

Mefā‘ilün fe‘ilâtün mefā‘ilün fe‘ilân

Ez ān geh-i ki dil-i men be sūy-i yār-ı menest

Zihî dirāz ki şebhā-yı intizār-ı menest³¹²

Müctes-i maħbûn-ı maḳzûfû’l-‘arûz ve’ḍ-ḍarb

Mefā‘ilün fe‘ilâtün mefā‘ilün fe‘ilün

Mefā‘ilün fe‘ilâtün mefā‘ilün fe‘ilün

To hemço şobḥ-i o men şem‘-i helvet-i seherem

Tebessomî kon o cān bîn ki con hemi siperem^{313 314}

[30a] Ğamiñ senin dil-i ḥûn-geştemi sükkān edinir

Hümā-yı devleti gör ẓande āşiyān edinir

Müctes-i maħbûn-ı maḳtû‘ü’l-‘arûz ve’ḍ-ḍarb

Mefā‘ilün fe‘ilâtün mefā‘ilün fa‘lün

Mefā‘ilün fe‘ilâtün mefā‘ilün fa‘lün

Bireft ‘aql der dil o dîn mand cān tenhā

³¹¹ “Sana olan bakışımız uzaktan değil. Taalallah halat gibi boyunun sayesinde nasıl bir zenginliğe sahip olmuş.”

³¹² “Gönlüm sevgilime yöneldiği andan beri; beklediğim geceler çok uzun geçiyor.”

³¹³ “Sen sabah gibisin, ben ise sabah halvetinin (yalnızlığının) mumuyum. Gülümse ve canımı teslim edeceğime bak.”

³¹⁴ Der-kenār: El-baṭn (āh) el-ḥamîşu ḥafîfû’l-laḥm, ẓarînsız kimse. - Mefā‘ilün fe‘ilâtün mefā‘ilün fe‘ilân

Cenāb-ı şeyḥ daḥî nûş ederse kimesne şarāb / Şebāb-ı ‘avdet edüp tāzeyi öper şāb şāb

Çon ān ğarīp ki māned zi kārīvān tenhā³¹⁵

O māh ölürse süvār-ı semend-i istiġnā

Ġazāl-i mihri eder der-kemend-i istiġnā

Müctes-i maḥbūn-ı maḳtū‘-ı musabbaġü’l-‘arūz ve’ḍ-ḍarb

Mefā‘ilün mef‘ulün mefā‘ilün fe‘ilān

Mefā‘ilün mef‘ulün mefā‘ilün fe‘ilān

Ġolām-ı nergīs-i mest-i to tācdārānend

Ḥerāb-ı bāde-yi la‘l-i to hūşyārānend³¹⁶

Ḥırām-ı nāzıñā ḥayretde ḳaldılar ḥuyān

Nesāimiñ göricek servilerle ey cānān

Müctes-i maḥbūn-ı muşā‘aşü’l-‘arūz ve’ḍ-ḍarb

Mefā‘ilün mef‘ulün mefā‘ilün fe‘ilān

Mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilān

Ber men āmed ḥorşīd-i nīkuvān-ı şebgīr

Be ḳad ço serv-i bolend o be roḡ ço bedr-i monīr³¹⁷

Müctes-i muşā‘aş-ı maḥcūfū’l-‘arūz ve’ḍ-ḍarb

Mefā‘ilün mef‘ulün mefā‘ilün fa‘

Mefā‘ilün mef‘ulün mefā‘ilün fa‘

Eger güşā-yı yārı zī sūnbülteber

Hemīşe āyed bād-ı şabā mu‘aṭṭar

Müctes-i meşṭūr-ı maḥbūn

Mefā‘ilün fe‘ilātün

Mefā‘ilün fe‘ilātün

³¹⁵ “Gönül ve din yolunda akıl gitti, can yalnız kaldı. Tıpkı kervandan ayrı düşen garip gibi.”

³¹⁶ “Sarhoş gözlerinin kulu padişahlardır. Kırmızı şarabından harap olanlar akli başında olanlardır.”

³¹⁷ “Güzellerin güneşi sabah erkenden bana geldi. Boyu selvi gibi, yüzü parlak ay gibi.”

Merā ki rūy-i to bāyed

Zi mihr o meh çi goşāyed³¹⁸

Müctes-i meşṭūr-ı maḥbūn ve maḫṣūrū'l-^ʿarūz ve'd-ḍarb

Mefā' ilün fā' lān

Mefā' ilün fā' lān

Dilem be to hest şād

Torā ze men nīst yād³¹⁹

^ʿAcep ruḥ-ı tābdār

Eder güli şermsār

Furū^ʿ -ı baḥr-i müteḫārib³²⁰

[30b] Müteḫārib-i tāmū'l-^ʿarūz (fe^ʿülün) maḫṣūr (fe^ʿül) ü'd-ḍarb

Fe^ʿülün fe^ʿülün fe^ʿülün fe^ʿül

Fe^ʿülün fe^ʿülün fe^ʿülün fe^ʿül

Ve ye'vī ile nisvetin bā'isetin

Ve şe^ʿ sin merāzi^ʿ e mişle's se^ʿ āli

Müteḫārib-i tāmū'l-^ʿarūz maḥzūf (fe^ʿal)ü'd-ḍarb

Fe^ʿülün fe^ʿülün fe^ʿülün fe^ʿülün

Fe^ʿülün fe^ʿülün fe^ʿülün fe^ʿal

Vebni mine'ş-şi^ʿ iren ^ʿāvīşan

Yunsi'r-ruvāte el-leti ḳad revāü

Müteḫārib-i tāmū'l-^ʿarūz ebter (fa^ʿ) ü'l-^ʿarūz

Fe^ʿülün fe^ʿülün fe^ʿülün fe^ʿülün

Fe^ʿülün fe^ʿülün fe^ʿülün fā^ʿ

Ḥalīleyye ^ʿucā ^ʿale resmi dārin

Ḥalet min süleymā ve min meyye

Müteḫārib-i meczū-ı maḥzūf (fe^ʿal) ü'l-^ʿarūz ve'd.-ḍarb

³¹⁸ “Bana senin yüzün gerekli. Güneş ve ay ne işe yarar.”

³¹⁹ “Gönlüm sesinle mutlu olur. Sen ise beni hiç hatırlamıyorsun.”

³²⁰ Der-kenār: Mefā' ilün mef' ülün (fe^ʿilātün) mefā' ilün fe^ʿilān, Egerçi gül rüyuñdan ederse ^ʿarż-ı beyām/Ḥabābadadır gülşen derer hezār ḡulām, Mefā' ilün mef' ülün mefā' ilün fa^ʿ, Gelüp ḥaṭṭı görmezsem bu ān ile ger/Ġam ile dil sevdādan cünūna döner, Mefā' ilün fe' ilātün, Nuḳūd-ı cān ve dil ü ten/O yāre cümle fedādır.

Fe‘ülün fe‘ülün fe‘al

Fe‘ülün fe‘ülün fe‘al

Emin dimnetin aķfarat

Li-salmā bi-zātil-ğadā

Müteķārib-i meczū-ı maḥzūfū’l-‘arūz ebter (fa‘) ü’đ-đarb

Fe‘ülün fe‘ülün fe‘al

Fe‘ülün fe‘ülün fa‘

Te‘ ffef velā tey’es

Femā yekzu ye’tike

Zihāfāt-ı ḥaṣviye

Fe‘ülün cüz-i evveli fe‘ilün (selm), fe‘al (şerm), fe‘ül (ķabz) ve ‘arūz-ı sālīm olan fe‘ülün fe‘ülü (ķabz), fe‘ül (ķaşr), fe‘ul (ḥazf) ve ‘arūz meczū maḥzūf olan fe‘al fa‘ olurlar.

Uşul-i Fārsiye üzere furū‘-ı baḥr-i mezkūr-ı müteķārib

Müteķārib-i müşemmen-i musabbağū’l-‘arūz ve’đ-đarb

Fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün

Fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün

Zehī ebrūyet ķable-yi pāk-dinān

Niyāz-ı to ḥoş ḥātır-ı nāzenīnān³²¹

Lebiñ şevķi ile içüb bāde rindān

Nola mest-i bezm-i cihān olsa her ān³²²

[31a] Müteķārib-i maķşūrū’l-‘arūz ve’đ-đarb

Fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün fe‘ül

Fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün fe‘ül

Dilem bord o ḥaķķ-ı vefāyı nedāşt

³²¹ “Kaşın temiz dinlilerin (dini dürüst olanların) kıblesi; aşkın nazlı güzellerin hoş hatırı.”

³²² Der-kenār: Ve ye’vī (āh) eyyü yercī’u ilā nisvetin bā’isetin. Cem‘i’l-bā’isetin eyyü faķīrun ve şa‘t cem‘i şu‘atā ve hiye sağiretū’r-re’sü. Merāzi’e cem‘i merza’a bi’t-terķi sevdānā. Meselü’s-su‘āl bi’l-fetḥi cem‘i su‘alāt ve hiye aḥbeşū’l-ğayelān ev fāḥişū’l-lisānū keşiratū’s-şabāḥ. -Vebnī (āh) el-‘avīs bi-fetḥi’l-‘ayn ma’nāsı istiḥrāc-ı su‘b ve şekler olan şi’ir ve sāiridir. Ruvāte cem‘i rāvī. -Ḥalīleyye (āh) şey’ül-‘aracū illā ‘arec ed-dersemū illā şerrū’l-meyye bi’l-fetḥi’l mā’ te’ ffef āh eyyü kef ‘ani’r-rezāili velā tekün me’yūsen ve maḥzūnen li-enne māfaķiye lakin mine’l-miķdāti ye’tike.

Dileş rā ğam-ı āşināyı nedāşt³²³

Şebistān-ı zūlfün olup çilesāz

Bu baht-ı siyehle gönül nālesāz

Müteḳārib-i maḥzūfū'l-‘arūz ve’ḍ-ḍarb

Fe‘ūlün fe‘ūlün fe‘ūlün fe‘al

Fe‘ūlün fe‘ūlün fe‘ūlün fe‘al

Zehī rū’yet ez berg-i gol tāzeter

Çi serv ke dāri gol-i tāze-ber³²⁴

Dil-i nār-ı zūlfūñ edüp çilekeş

Bu deycūr-ı ğamda olur nālekeş

Müteḳārib-i meczū-ı sālīm

Fe‘ūlün fe‘ūlün fe‘ūlün

Fe‘ūlün fe‘ūlün fe‘ūlün

Zi derd-i codāyī conānem

Ke ez zinde āzorde cānem³²⁵

Firāḳıñla dil pür elemdir

Dile nār-ı dūzaḥ bu ğamdır

Müteḳārib-i meczū-i maḥzūfū'l-‘arūz ve’ḍ-ḍarb

Fe‘ūlün fe‘ūlün fe‘al

Fe‘ūlün fe‘ūlün fe‘al

Ço zolfet fişāned şabā

Dil-i men beyofted zi cā³²⁶

Firāḳıñla dil pür elem

Dile nār-ı dūzaḥ bu ğam

Müteḳārib-i müşemmen-i eşlem-i sālīmü'l-ḥaşv sālīmü'l-‘arūz ve’ḍ-ḍarb

Fa‘lün fe‘ūlün fa‘lün fe‘ūlün

Fa‘lün fe‘ūlün fa‘lün fe‘ūlün

³²³ “Gönlümü çaldı, vefa hakkı yoktu. Gönlünde tanıdığın hüznü yoktu.”

³²⁴ “Yüzün çiçek yaprağından daha taze. Çünkü sendeki selvinin yaprakları yeni çıkmış.”

³²⁵ “Ayrılık derdinden öyle bir hale gelmişim ki, hayattan (canlılardan) incinmişim (bıkmışım).”

³²⁶ “Saçını saba rüzgârı dağıttığında; kalbim yerinden oynar.”

Āşūb-ı cānī şūh-ı cihānī

Bī i' tiḳādī nā mihrebānī³²⁷

Ḥüsninde yektā şūh-ı dilārā

Ammā ki ṭavvı āşūb-ı dünyā

Müteḳārib-i müsemmen-i eşrem ve sālīmü'l-ḥaşv sālīm'üd-ḍarb

Fe'al fe'ülün fe'al fe'ülün

Fe'al fe'ülün fe'al fe'ülün

Ġam-zede-i rā dil nenevāzī

Dil şode-i rā çāre nesāzī³²⁸

[31b] Eyle raḳībīñ ḳatline sür' at

Varsa vebāli 'āşıḳa yönelt

Müteḳārib-i müsemmen-i eşrem ve sālīmü'l-ḥaşv maḳşürü'l-'arūz ve'ḍ-ḍarb

Fe'al fe'ülün fe'al fe'ül

Fe'al fe'ülün fe'al fe'ül

Ey şeb-i zolfet ġāliye-sāy

V'ey meh-i rüyet ġāliye-püş³²⁹

Ey ruḥ-ı ālı āfet-i cān

Vey gül-i tāze şūh-ı cihān

Müteḳārib-i müsemmen-i maḳbūz-ı eşlemü'l-'arūz ve'ḍ-ḍarb

Fe'ül fe'ilün fe'ül fe'ilün

Fe'ül fe'ilün fe'ül fe'ilün

Gül-i bahārī bot-i Tatārī

Nebīz dārī çirā neyārī³³⁰

³²⁷ “Ruhun isyanısın, dünya zarıfısın. İnançsızsın, merhametsizsin.”

³²⁸ “Üzgün birisinin gönlünü okşamazsın. Gönlünü kaptıran birine çare kılmazsın.”

³²⁹ “Siyah saçların galiye (saçın güzel kokmasını sağlayan bir madde) sürer; ay gibi yüzün (saçına) galiye örter.”

³³⁰ “Bahar çiçeğisin, Tatar putusun. Şarabın varsa neden getirmiyorsun?”

Görünce yāri gider qarārı

Dil-i ḥazīnīñ nedir bu kārı

Mütedārik-i maḳṭūʿ el-eczāʿ³³¹

[32a] *Faʿlün faʿlün faʿlün faʿlün*

Faʿlün faʿlün faʿlün faʿlün

Mālī malun illā dirham

Ev beradūnī zākel-edhemi

Uşul-i Fārsiye üzere furūʿ -ı baḥr-i mezkūr-ı mütedārik

Mütedārik-i maḥbūn (feʿ ilün) üʿl-eczāʿ

Feʿilün feʿilün feʿilün feʿilün

Feʿilün feʿilün feʿilün feʿilün

Şanemā benemā roḥ o cān berobā

Ki tora boved ĩn beh ez ān ki merā³³²

Nice bir ḳalalım bu sitekler ile

Geçe vaḳt-i şafā bu elemeler ile

Mütedārik-i maḳṭūʿ (faʿ lün)

Faʿlün faʿlün faʿlün faʿlün

Faʿlün faʿlün faʿlün faʿlün

Tā key mārā der ḡam dārī

Tā key ārī ber mā ḥārī³³³

Yārim yārim terk et cevri

Bir dem meḳş et luṭf et ḡayri

Mütedārik-i maḥbūn-ı maḳṭūʿ üʿl-ʿarūz veʿd-ḡarb

Fāʿlün feʿal fāʿilün feʿal

³³¹ Der-kenār: Ġālīye-sāy ʿaṭṭār maʿnāsınadır ki ʿıṭr terkīb edici ve ʿıṭr şatıcı kimesnedir. -Feʿül feʿilün feʿül feʿilün feʿül feʿilün, Bu gece baḥş-i cenūna vardı maḳāl-ı zūlfūñ edip müteselsil/Ḥitāmı buldu bu ḳıl ü ḳālīñ ḥayāl-i leylī abīr-i sūnbül -Küretin (āh) küretin tevbi savgecān çevgān. Maʿlūm ola ki bir kelime de şad ve cim cemʿ olsa Fārisīden muʿarreb olmasına ʿalāmetdir. Zīrā kelām-ı ʿArabʿda bu iki ḥarf kelime-i vāḥide de ictimāʿ etmez et-teleffūf sūrʿatle eḥazz edüp tutmak ḳavle recül recül eyyü teleḳḳahe vāḥiden baʿde vāḥid. -İş bu baḥr-i mütedārik şāz olarak sālīm meczūüʿl-ʿarūz vāḳiʿ olmuşdur. Müreffel ve müzeyyel ve sālīm olarak fāʿilātün ve fāʿilān ve fāʿilün evzānında üç ḡarbı vardır.

³³² “Ey put, yüzünü göster ve canımı çal. Çünkü senin için bu benden daha iyidir.”

³³³ “Ne zamana kadar bizi üzeceksin. Ne zamana kadar bizi aşağılayacaksın.”

Fā'lün fe'al fā'ilün fe'al

Sünbül sebye ber semen mezen

Leşker-i ceyš ber hoten mezen³³⁴

Şivesi güzel hüsni bî-bedel

Naḥl-i tâzedir evzâ dilemez el

Mütedârik-i meczû-ı maḥbûn

Fe'ilün fe'ilün fe'ilün

Fe'ilün fe'ilün fe'ilün

Gozerem heme ber der-i tost

Çe konem dil-i men ber-i tost³³⁵

Görelim sürelim demiñi

Nice bir çekelim ğamıñı

Mütedârik-i meczû-ı maḥtû'

Fa'lün fa'lün fa'lün

Fa'lün fa'lün fa'lün

Ber der âyem süyet

Bâşed bînem rüyet³³⁶

Şabrım tepdî cānâ

Cevriñ artar ḥālâ³³⁷

[32b] Baḥûr-ı müsteḳâle ve müştereke ' Arabiye bunlar olup uşûl-i A' cāma ḥâş olan baḥûr-ı şelâseye deriz.

Furû' -ı baḥr-i cedîd-i Fârsî

Cedîd-i maḥbûnü'l-eczâ

Fe'ilâtün fe'ilâtün mefâ'ilün

Fe'ilâtün fe'ilâtün mefâ'ilün

³³⁴ “Başığı yasemine vurma. Askeri, orduyu Hoten’e (Türkistan’a) götürme.”

³³⁵ “Sürekli senin kapının önünden geçiyorum. Ne yapayım gönlüm senin yanındadır.”

³³⁶ “Sana doğru geliyorum. Belki seni görürüm diye.”

³³⁷ Der-kenâr: Mâlî (âh) el-beradûnü'l-Farsî'l-ğayri'l-' Arabî'l-edhem mine'd-dehmi eyyü's-süvâd. Yâ guzzâte denür.

Melekā tīg-i to her bed sigāl rā
Boğored hem çü Ğazanfer şogāl rā³³⁸

Ruḥ-ı yāri güle teşbīh revā mıdır
Dil-i şad ḥāre düşürmek sezā mıdır

Furū‘ -ı baḥr-i ğarīb-i Fārsī
Ğarīb-i mekfūf-ı maḫşürü’l-‘ arūz ve’ḍ-ḍarb

Mefā‘īlū mefā‘īlū fā‘ilān

Mefā‘īlū mefā‘īlū fā‘ilān

Figān z’ān ser-i zolfīn-i tābdār
Fürüşende zi yāḫūt-ı ābdār³³⁹
Ḥayālīmde iken la‘l-i tāb-ı yār
Olur bāde dehānımda zehr-i mār

Ğarīb-i aḥreb ve mekfūf-ı sālīmü’l-‘ arūz ve’ḍ-ḍarb

Mef‘ūlū mefā‘īlū fā‘ilātūn

Mef‘ūlū mefā‘īlū fā‘ilātūn

Tā molk-i cihān rā medār bāşed
Fermāndeh-i ū şehriyār bāşed³⁴⁰

Mef‘ūlū mefā‘īlū fā‘ilātūn

Mef‘ūlū mefā‘īlū fā‘ilātūn

Her demiñe ‘itābla ğam fezādır

Gāhıce nigāhiyle dil güşādır

Ğarīb-i aḥreb ve mekfūf-ı maḫşürü’l-‘ arūz ve’ḍ-ḍarb

Mef‘ūlū mefā‘īlū fā‘ilān

Gū āşef-i cem gū biyā bebīn

Ber taḥt-ı Süleymān-i rastīn³⁴¹

Kūyında dili eyle ser-nihād

Kim seyr-i cemāliyle ola şād

³³⁸ “Ey padişah, kılıcın her kötü niyetliyi öldürür. Aynen Gazanfer’in çakalı öldürdüğü gibi.”

³³⁹ “Saçlarının kıvrılmış ucu, ıslak dudaklarından sarkmış gibi.”

³⁴⁰ “Dünya döndükçe onun komutanı şehriyar (Allah) dır.”

³⁴¹ “Söyle dünyanın Aşef’ine, gerçek Süleyman tahtını gelip görsün.”

Furū‘ -ı baħr-i müşâkil-i Fârsî
Müşâkil-i mekfûf-ı maḳşûrû‘l-‘ arûz ve‘d-ḳarb³⁴²

[33a] *Fā‘ilâtü mefā‘îlü mefā‘îl*

Fā‘ilâtü mefā‘îlü mefā‘îl

Ey nigâr-ı siyeh çeşm-i siyeh-mûy
Ser o ḳadd-i nekû gûy-ı nekû rûy³⁴³

Ey ḫakîm-i felâṭun-ı cihāngîr
Pâdişâh-ı eḳâlîm-i tedâbîr

Müşâkil-i meczu-ı maḳşûr’ül-‘ arûz ve‘d-ḳarb

Fā‘ilât mefā‘îl

Fā‘ilât mefā‘îl

Rûzigâr-ı hezânest
Bâd-ı serd der ânest³⁴⁴

Bû kitâb pür âşâr
Feyz-i ebr hûner bâr

Müşâkil-i meczû-ı maḫzûfû‘l-‘ arûz ve‘d-ḳarb

Fā‘ilâtü fe‘ûlün

Fā‘ilâtü fe‘ûlün

Serv-i lâle-çînî
Mâh-i ḫâne-nişînî³⁴⁵

Ḥaḳka ḫamd ü şükürler
Ḳıldı ḫatmi müyesser

El-maḳşadü’s-şânî fî ‘ilmi’l-ḳâfiyet

Ḳâfiye bir ‘ilmdir ki, bu ‘ilm ile aḫvâl-i evâḫîr-i şî‘ir ma‘lûm olur. Şu‘arâ,
‘ilm-i ‘arûza muḫtâc oldukları gibi bu ‘ilme daḫî ihtiyâcları var. Sitte-i ḳayd ihticâdır.
İş bu maḳşad şânîyü‘l-baḫş selâşeyi şâmildir.

³⁴² Der-kenâr: Bed-sigâl yaramaz fikirli ve bed-endîş. Ğazanfer arslan esed gibi. Şoğâl çakal. Mim.
-Fürûḫşende şarkmış nesne. Mim.

³⁴³ “Ey siyah gözlü siyah saçlı sevgili, güzel boylu, güzel endamlı, güzel yüzlü...”

³⁴⁴ “Güz mevsimidir. Soğuk rüzgâr var.”

³⁴⁵ “Lale deren bir selvi ağacısın. Evde oturan bir aysın.”

El-baḥşü'l-evvel fî ta' rîfî'l-kâfiye

Muhtâr-ı muḥakkaḳın olan mezheb-i imâm-ı Ḥalîl üzere kâfiye âhir beytde vâkı' iki ḥarf-i sâkin ile iş bu sâkineyn-i beynde bulunan müteḥarrik ve sâkin-i evvelin mâkablinde olan ḥareke ve 'alî kavîl ḥarf-i müteḥarriktir. Ve iş bu mecmû' ba' zen kelime-i vâhidede olur. Beyt, Elâ yâ şabâ mecdin mete ci'te min necdin [33a] feḳad zâdeni³⁴⁶ [33b] fî mesrâki vecden 'alâ vecdi. Bu mişâlde vecd kelimesi mecmû' -ı kâfiyeyi müstemel olarak kâfiye-i beytdir. Mişâl-i Fârsî beyt, Merdomi râ neşevend ḡamze-i şevḥeş hemrâz, Ki nigeḥdâr boved râz-ı kesân râ ḡammâz. Bu mişâlde kâfiye kelime-i vâhîde olarak ḡammâz vâkı' olmuştur. Mişâl-i Türkî, Yaptı Mecnûn atlas taşlar ile kâşe, İstemem köpüğünü bir yakıcı dîvâne. Bu beytde kâfiye yine kelime-i vâhîde olarak dîvâne vâkı' olmuştur. Ve ba' zen kelimeteyn ve ba' zen kelime-i vâhidenin ba' zı eczâsı kâfiye olur. Mişâl-i evvel, Mik-kirin mifirin muḳbilin mudbir ke-celemûdi şahrin ḥaṭṭahu şahş min 'ala. İş bu mişâlde min ve 'ala kelimeleri kâfiyedir. Mişâl-i Fârsî, Ger 'amel-i ḥâliş nebâşed hem çü zer, Qalb râ nâkıd neyâred der nâzar. İş bu mişâlde der ve nâzar kelimeleri kâfiyedir. Mişâl-i Türkî, Ḥasret-i şahbâ-yı la' liñle gözüm kanlar döker, Sûz-fikir şem'-i dîdâr gele sînem pür şerer. Bu mişâlde daḥî pür ve şerer kelimeleri kâfiye vâkı' olmuştur. Mişâl-i şânî, Yâ lebekrin eyne eynel-fırâru. Bu mişâlde fırâr kelimesinin ba' z-ı eczâsı olan ma' ü'l-işbâḡ-ı râz kâfiye olmuştur. Mişâl-i Fârsî, Pes şehâvet ez kerâmât ileh, Fazl-ı ḥaḳdân ger nazardârî nigâh. Bu mişâlde nigâh kelimesinin ba' zısı olan gâh kâfiyedir. Ḥâk zilletde bırakmaz asdıḳâsın bir ḥavâs, Zerreyi bâlâ-rev eyler mihr kesb-i ihtisâs. Bu mişâlde ihtisâs kelimesinden³⁴⁷ [34a] şâş cüz'i kâfiye olmuştur. Sâkineyn-i beyninde olan müteḥarrik ḥarf-i vâhîde maḥşûş olmayıp ḥurûf-i erba' aya kadar ve nev' î câ' iz olduğu meşellû sâkineyn-i beyninde kat' â müteḥarrik olmayıp eḥad sâkineynin âhire ittîşâlî daḥî cârî ve şahîḥ olup bu cihetle envâ' ı kâfiye nâm-ı ḥamse i' tibâr olunmuştur. Ol mütekâvisdir ki sâkineyn-i beyninde ḥurûf-ı erba' a müteḥarrike vâkı' da bu kâfiye müstef' ilün vezninden ḥabl ile fe' ilâtün fer' ine naḳl eden ḍarbda cârî olur. Mişâli, Ve şaklin men' a ḥayra talebin, Ve 'aclin men' a ḥayra tu'de. Bu mişâlde ḥayra tu'de kâfiye olup ya ve ha sâkineler beyninde ra ve ta ve hemze ve dal müteḥarrik erba' a

³⁴⁶ Der-kenâr: En-necd bilâd-ı 'Arabdan bir şehrin ismidir. -Tavîl

³⁴⁷ Der-kenâr: Remel, Remel. -Bu iki kelimetü'l-ḥarb el-ḡuzzetü's-şiddetü ve cülûdü'l-anhari'l-azîm mine'l-'aḥari cem'un şahratü'l-ḥaṭṭi'l-inzâlî mine'l-'uluvvi bi'l-işâreti. -Tavîl, Remel, Remel, Medîd kemâ sebekî, Remel, Remel

vâkı‘ olmuşdur. Şānī müterākib olup sâkineyn-i beyninde ħurūf-ı şālīse’i müteħarrike olan kâfiyedir. Mişālī, Fetelek-kefehā reculun reculun. Bu mişâlde tenvīn-i sâkin ile vav-ı işbā‘ sâkin-i beyninde ra ve cim ve lam müteħarrikler vâkı‘ olmuşdur. Sünbül-i ter sāğar-ı mey kâfiyeleri daħī bu nev‘idendir. Şālīş mütedārik olup sâkineyn-i beyninde iki ħarf müteħarrik bulunmasıdır. Mişālī, Kif ‘alā dārihim ve-ebkīne beyne āṭlālihe ve’d-demen. Bu mişâlde ve’d-demen kâfiyesinde olan dal ve nun sâkineyn-i beyninde dal ve mim müteħarrikin vâkı‘ olmuşdur. Derd serv yāsemen gibi kâfiyeler daħī bu nev‘idendir. Rābi‘ mütevātir olup sâkineyn-i beyninde müteħarrik vāhid olan kâfiyedir. Mişālī, Ev berezuni fī zake’l-edhām. [34b] O hem kâfiyesinde olan dal ve mim sâkineyn-i beyninde yalnız ha müteħarrik vâkı‘ olmuşdur. Efser nester kâfiyeleri daħī bu nev‘dendir. Hāms müterādif olup sâkineyni yekdigere ittisāl eyleyen kâfiyedir. Mişālī, Em-zebūren meħethā ed-duhūru ve duhūr. Kâfiyesinde vav ve ra-i sâkineteyn ittisāl eylemişlerdir. Efvūn ve cān ve cānān ve yār kâfiyeleri emşālī bu nev‘dendir.

El-baḥşū’s-şānī fī kâb ħurūfi’l-kâfiyete ve ħarekāthā

Ĥurūf-ı kâfiye uşūl-i ‘Arabiye üzere ħurūf-ı sitte i‘tibār olunur. Revī, te’sīs, daħīl, ridf, vaşl, ħurūc tesmiye olunmuşdur. Ĥarf-i revī bināyı kaşīde olup o ħarfe nisbet olunur. Meşelā beyt, Kifā nebki min zikrā ḥabībin ve menzili bi-sıkt-illevā beyne’d-deḥūli feḥūmelī. Kaşīdesinde ħarf-i revī lām olup bu kaşīdeye lāmiye denir. Beyt, Çü naql-i buse nebāşed boved şerāb ‘abes, Çerāknem ciger ḥūş rā kebab ‘abes. İş bu beyt üzerine olan kaşīde daħī hā’iyedir. Beyt, Fikr edip la’lin dil-i ġam pīşe-i endişemiz, Sīnede bir ġonçe şaḳlar şīşe-i endişemiz. Bu beytde ħarf-i kâfiye pīşe şīşede olan şındır. Ve iş bu ħarf-i revīyiñ maḥallī āḫir-i kâfiye olup faḳaṭ āḫirde vâkı‘ olan ħarf-i tenvīn veya nun te’kīd ve bunlardan mübeddel vāhid-i hümā meşellūde zamīr-i ġā’ibe muttaşıl olan veyāhud o āḫir kâfiye-i muṭlaḳa olduġu gibi işbā‘ için ziyāde kılınan ve teşniye³⁴⁸ [35a] için olan elifler ve ba‘zı lügātde ḥublā’ ve zūbdā’ gibi ‘indü’l-vaḳf elifden mübeddel olan hemze ve zemāir memdūde olan ve işbā‘ için ziyāde kılınan veyāḥūd fī ḥāleti’l-zamm ve’l-kesr ġulāma meşellūde ha-i zamīre ilḥāḳ olunan vav veya ve ḥamza ve ṭalḥa meşellūde māḳabli müteħarrik olan ha-i te’nīs ve fīmā ve nemā varsa meşellūlerde ‘indü’l-vaḳf ḥareke-yi beyn olan ha ve cemālhā

³⁴⁸ Der-kenār: Evvel-i beyt, fā’ilün fā’ilün fā’ilün, ḥazihi dāruhūm aḳferte zebūr. Bi-zammi’z-zāyi cem‘i züberbi-kesrihā satır ma’nāsına kılmanız bar denür. Şa’ir āşār-ı dāri ḥaffāda aştār-ı mektūbeye teşbīh eylemişdir. Bu beyt bahr-i mütedārikin müşāzedendir. ‘Arūż-ı meczū olarak ḍarḇı müzeyyeldir. -Ṭavīl, Müctes, Remel

meşellûde mâkâbli müteharrik olan ha-i zâmîr ğayr-ı muzâ‘ af ve i‘ âde ha-i meşellûde mâkâbli sâkin olan ha-i mu‘tel hûrûf-ı revî olmağı ğayr-ı şâlih olarak hûrûf-ı mezîkûreden her kafisi âhir kâfiyede bulunur. İleyh harf-i revî mâkâblinde olan harf olup bu hûrûfa harf-i vaşl itlâk olunur. Ve ba‘del revî bu harflerden ancak bir veyâhüd ikisi bulunabilip o da, yurâfîkühâ ve raḥaynâhü ve min şirâkı ne‘lihi emşâlinde olan ha-i vaşl ile ‘indü’l-muvâzene i‘tibâr olunan elif ve ya ve vavdan ‘ibâredir. Şâni ve şâliš, raḥeynâhü ve min şirâkı’l-felhe takidü taḳdirindedir. Ve iş bu ziyâde-i şâniyeye harf-i hûrûc ta‘bîr olunur. Faḳaṭ uşûl-i a‘câmde mâba‘d-i revîde olan ziyâdedir. De ḳadar şaḥîḥdir, kesinmiş gibi sin evvel revî ve şânî vaşl ve ta hûrûc ve mim mezîd ve şin nâ‘iredir. Der hûr-ı mest meşellûde revîden sonra vaşl ve hûrûc ve mezîd olan nâ‘ire yokdur. Ve hemsermiş meşellûde vaşl ve hûrûc olup mezîd ve nâ‘ire yokdur. Ve serm ve berm meşellûde yalnız vaşl olup [35b] ḳuşûrı ğayr-ı mevcûddur. Ve iş bu hûrûf zâ‘ide zıkr olunan emşâleden ma‘lûm olacağı vechle uşûl-i ‘Arabiye meşellû uşûl-i Fârsiyede daḥî zemâ‘ir ve emşâline maḥşûş ve lisân-ı Türkîde daḥî şaḥar ve şaḥarız meşellû harf-i revîden soñra olan zemâ‘ir ve emşâline muḥtaşş olup ‘Arabiye kıyaş ve isti‘mâlâtıdan tefehhüm ve istinâs ile ma‘lûm olacağından tafşîlâtını İrâddan şarf-ı naḥar kılınmışdır. Harf-i te’sîs, harf-i revîden bir harf muḳaddem olan elifdir. Ve iş bu te’sîs ile revî miyânında olan harfe harf-i daḥîl itlâk olunur. Meşelâ efâḥim ve i‘âzam kelimeleri kâfiye olsa mim harf-i revî ve ḥâ ve zâ harf-i daḥîl ve elif harf-i te’sîs olur. İş bu elif-i te’sîs ḳaşıdeden bir beytde mevcûd olsa ebyât-ı sâ‘ireniñ kâffesinde bulunmak şart olup faḳaṭ âdem ve âhir meşellû aşlî hemze olan ve meddü’l-ya gibi kelime-i revîden cüz olmayan elifniñ ebyât-ı sâ‘ireden vücûdı iḳtîzâ etmez. Faḳaṭ iş bu ri‘âyete tekrâr te’sîs uşûl-i ‘Arabiyeye maḥşûş olup uşûl-i Fârsiyede mültezem olmayarak ‘âḳıl kâfiyesinde muḳabbel İrâdı cârîdir. Ve ‘aliyü’l-uşûleyn harf-i daḥîliniñ tekrârı mu‘teber olmayıp farazâ muḥâṭab kâfiyesinde mu‘ateb İrâd olunarak evvel ṭa ve şânî ta olur. Harf-i ridf, harf-i revîden evvel vâḳı‘ olan harf-i med yâhüd harf-i lîn sâkindir. Şabûr ve çîn ve cân ve leyl gibi iş bu harf-i ridfin ebyât-ı³⁴⁹ [36a] ḳaşıdeniñ kâffesinde vücûdı İcâb edip faḳaṭ vav ve yâ-i memdûde yekdigir ile ve kezalik vav ve yâ-i leyyineden eḥad-ı hümâ âḥîriyle şaḥîḥ iltikâbel olarak farazâ bir beytde meşîb ve diğesinde ḥuṭûb ve kezalik bir beytde ğavş ve diğesinde leys İrâdı câ‘iz ve ğayr-ı müstemicdir. Lâkin bunlardan hiç birisi elif ile ictimâ‘ ve teḳâbül itmesi

³⁴⁹ Der-kenâr: Et-te’sîsü mine’l-esâs. -Er-ridfü’lgüne redîfen turûk.

cā' iz olmayıp birinde meşb ve digerinde muşab denmek şahih olamaz. Harekāt-ı hurūf-ı kâfiye altı olup mecrā, ress, işbā', hazv, tevcih, nefāzdir. Mecrā, revī-i muṭlaḳıñ harekesi olup bir beytde vücūd-ı ebyāt-ı sā'irede vücūdını iktizā eylemez. Bir beytde maẓmūm ve digerinde meksūr olur. Ress, māḳabl-i elif-i te'sīsde bulunan ḥarfıñ fetḥasıdır. Münāzilde olan nūnün fetḥası gibi. İşbā', revī-i muṭlaḳıñ māḳablinde olan ḥarf-i daḥlīn harekesidir. Harekāt-ı şalişeden 'amme olup faḳaṭ kesre keşir ... de olan ranıñ harekesi gibi. Hazv, māḳabl-i ridfde olan harekedir. Hūr ve leyl ve cān meşellūde ḥa ve lam ve cimiñ harekeleri gibi. Tevcih, māḳabl-i revī-i muḳayyed sakinde olan harekedir. Mu'allim kâfiyesinde olan kesre-i lam gibi. Nefāz, uşul-i 'Arabiyede revīden sonra ḥurūc ile olan ha-i vaşlıñ ve 'alī uşulü'l-ā' cām māba'd-ı revīde bulunan ḥarfleriñ harekâtıdır. Muṭlaḳa kâfiye de iki kısımdır. Evvel muṭlaḳa, sâni muḳayyededir. Kâfiye-i muṭlaḳa, kendisinde revī-i muṭlaḳ olup ya'nī mā-ba'd-ı revīde³⁵⁰ [36b] ḥarf-i vaşl olan kâfiyedir. Revī-i muṭlaḳ, dā'imā müteḥarrik olur. Cemālhāda olan lam ve serm ve sermeş meşellūde olan ralar gibi. Kâfiye-i muḳayyede, kendisinde ḥarf-i revī muḳayyed ve sākin olan kâfiyedir. Cemāl ve ḳamer ve şeker gibi ve iş bu kâfiyeden her bireri merdūfe olur. Şabūra ve şabūr gibi veyā müessese olur. Hārese ve hāres gibi veyāḥūd mücerrede olup ridf ve te'sīs bulunmaz. Leyle-i ḳamerā ve ḳamer gibi ve muṭlaḳa, müreddife ve müessese ve mücerrededen her birerleri ya-i mevşüle ma'ü'l-ḥurūc olur. Cemālha ve ḥālha ve 'aynha gibi veyāḥūd mevşüle yedūnū'l-ḥurūc olur. Havrā ve ḳamerā gibi iş bu i'tibārāt uşul-i 'Arabiye üzere envā' - ı kâfiye toḳuza balig olur. Ama uşul-i a' cāmda zikri meşbūk olduḡu üzere ba'de'l-revī dört ḥarfe ḳadar ziyāde ve vuḳū'ı ve i'tibārāt-ı sā'ire-i muḥarresesi cihetle envā'ı mezkūre taḥtında bulunamaz. Ve ma'lūm ola ki ḳā'ide-i 'Arab üzere ba'zan kâfiye-yi muḳayyede tenvīn luḥūḳıyla müteḥarrik olup faḳaṭ bu tenvīn ḥāric-i muvāzene ve taḳtī' olarak ḡālī ta' bīr olunur.

El-baḥşü's-şaliş fī 'uyūbi'l-ḳâfiye

'Uyūb-ı kâfiye beşdir. İbtā, ikfā, ikvā, tazmindir. İbtā, kendisinde ḥarf-i revī olan bir kâfiyeyi ma'nā-yı evveliyle diger beyt-i kaşidede tekrardır. Faḳaṭ ma'nāyı digeriyle tekrār olunur ise ibtā olmaz. Meşelā zeheb lafzını altun ma'nāsına³⁵¹ [37a]

³⁵⁰ Der-kenār: El-mecrā bi-fethi'l-mim mine'l-baḥri ve hüve'l-esrā'ı emrese min ḳavlihim resitü's-şey'. Eyyü ibtidā-i şın 'alā ḡafā'. El-hazv min ḳavlihim mazratü'n-neslī izā ḳudratü bi-rac'ıke ev mine'l-hazv. Bi-ma'nā el-iḥtil'.

³⁵¹ Der-kenār: El-ibtā'i mine'l-muvāṭaṣeti eyyü't-tevāfuḳu. El-ikfā mine'l-küfevāyi'l-meşeli'l-ikvā'i mine'l-ḳaviyyi. El-sinād min ḳavlihim tesānüdü'l-ḳavmü izā cāü sefirḳaü yeḳūdühüm re'İsün vāḥidün.

olarak kaşîdeniñ bir beytinde ve yine ma' nâya olarak diger beytinde İrâd olunmak İtâ ve 'ayb olup ehad-ı hüma altun ve digeri zehâb ma' nâsına olursa İtâ olmayıp belki müceb-i hüsn revnağ-ı nazm olarak tecnîddir. Beyt, Dili sevdâ-yı 'aşkıñdan tutar mı âheniñ zencîr, Te'alluk eylemez Mecnûn hüsnüñ zülf-i Leylâya. Ne 'âlem 'alem-i vahdet ne hâlet hâl-i gaybûbet, Şevvâl eyler idi Leylâsını Mecnûn Leylâya. Ve bir de ekall-i kaşîdeden ziyâde de vâkı' beytde tekrâr olunursa bu dağı İtâ olur. Faraza ekall-i kaşîde toköz beyt olmak kavline tatbîkan ibtidâ kaşîdede İrâd olunan kâfiye tekrâr o ma' nâ ile onuncu veya māba' dī olan bir beytde tekrâr ona İtâ olmaz. Ve kezalik mālîk ve ābī mālîk meşellū ehad-ı hüma ism ve āhiri künye olunsā yāhud ehad-ı hüma muşağğir ve āhir mükebbir olsa veyāhūd birisi müfred ve digeri cem' olsa veya ehad-ı hüma nekre ve āhir ma' rife İrâd olunsā ve ehażet 'inne ve necāvezet 'inne gibi 'avāmil-i hurūf muḥallem olsa velem tazribi gibi ehad-ı hüma muḥāṭab müzekker ve āhir muḥāṭabe için olsa bunlarıñ hiç birinde İtâ olmaz. Lekün 'abbās lafzı gibi ehad-ı hüma 'ilm ve āhir ... olsa İtâ olup olmamasında iki kavı vardır. El-ikfā, ihtilāf-ı harf-i revī olup 'uyūbdandır. Bu da ancak tekārüb-i hurūf cihetiyle olabilir. Meşelā şahīl kâfiyesinde ḥazīn İrâd³⁵² [37b] gibi. El-ikvā, ihtilāf-ı mecrā ya' nī hareke-i revī zımm ve kesr ve fetḥa ile yekdigere muḥālîf olmağdır. Ba' zıları zımm ve kesriñ fetḥa ile olan ihtilāfına şarraf ta' bīr eyleyip ikvādan ziyâde olmasına ka' il olmuşlar. El-sinād, ḳable'l-revī ḥudūş eden 'aybdır ki envā' -ı ḥamsesi olarak sinādū'l- te'sīs olup ehad-ı kâfiye mü'esses ve āhir ğayr-i mü'essese olmağdır. Bir beytde kâfiye 'âlem ve digerinde eslem olmağ gibi. Şānī sināde'l-ridf olup ehad-ı kâfiye müreddife ve āhir ğayr-i müreddife olmağdır. Tūş ve ta' ş ve hūr ve cebr gibi. Sālîş, sinādū'l-ḥazf olup māḳabl-i redifiñ zımm ve kesr ile ihtilāfıdır. Sīr ve hūr ve mīr gibi. Lakin ehad-ı hüma maẓmūm ve āhir meksūr olmakda sinād yokdur. Hūr ve mīr gibi. Rābi' sinādū'l-i işbā' dır ki hareke digeriyle ihtilāfıdır. Mu'atebe ve sālîbe gibi ama ihtilāf-ı tevcih ya' nī hareke māḳabl-i revīde ihtilāf-ı 'inde'l-ḥafeş ğayr-ı ma' yūbdur. Mu'atebe ve sālîbe gibi ḥāmis-i tazmīn olup ba' zılar tetmīm ta' bīr eylemişdir ki beytin ma' nâsı temām olmağda māba' dında olan beytde muḥtāc olmasıdır. Beyt, Ve hum varadul cifāre 'alā temimi ve hum aşḥābu yevme bu' āş inni, Şehittu lehum mevaṭine şālîḥāt ve ḳiftu lehum li-ḥusni-ḳānni minni. İbn Ḳaṭā 'indinde tazmīn, kâfiye beytin temām ma' nâsı beyt-i şāniye muḥtāc olmasıdır. Beyt-i mezkūrde olduğı gibi ve beytten

³⁵² Der-kenār: Hezec.

ķāfiyeniñ ğayrısı evvel³⁵³ [38a] beyt-i şāniye muhtāc olmak ta'lik ile ta'bir olunmuřdur. Ķāl ibnu'l Mu'tez, femeřmūmī ve meřrūbī rāhi ve řubhi ve'ş-řabūhī ma'a řabāhī lehībin fī lehībin fī lehīb, řabāh fī řabāh fī řabāh. Ve-hebnī fe-in se'elū ahnī ve 'an ħal-i muhteci. Feķāl ba'd tebliĝū's-selām mūnādiyā. İleykūm lekūm minkūm 'aleykūm a'zzalī. Ħadīři de'ānī zıkr ķalbī řenā'iyā. Ħafır, ey bīĝāne der ki iĥsānı mūltecā, bīcār ĝāne ħāk deri sūrme-i 'aā. Raĥm et bu 'abd-i aĥķara ey ĥusrev-zamān. Keĥf el-āmān re'fetiñe ķıldım ilticā. Ancaķ bu meřsellū ebyātda olan teveķķūf-ı ma'nā ķařā'id kelimeyn-i řu'arāda ekřer min ... ve maṭbū' ve mūnteĥab belaĝā olup řā'ibe-i ķubḥ ve me'āyibden mu'arrādır. İķ'ād ve taḥrīd daḥī 'uyūb-ı ři'irden olup evvel vezn-i 'arūz řānī vezn-i đurūbīñ iĥtilāfıdır. Faraża bir beytde 'arūz veyā đarb-ı sālīm ve diĝerinde mu'tel olur. Bu daḥī keřīrū'l-vuķū'dur. Veliken hāze aĥıru mā vefķāne'l-lahu tebārek ve te'ale fī hezihi'r-risāleti mimmā ķaleti mūtemimmā fī haze'l kitābi ercū mine'l-lahi te'ale el-'afuve'l maĝfireti yevme'l-ĥisābi.

Mim

Mücerred sāye-i zıll-ı Ħudāda

Görüp ebvād-ı 'irfānı ĝüşāde

Edüp ehl-i ma'ārif neşr-i āřār

Olurlar mażhar-ı iĥsān bisyār³⁵⁴

[38b] Ħudā etdi beni de āña mażhar

Bizā'im gerçi mezcāt u mażzar

Şükürler pādiřāh-ı ķadirdāne

İki āřār verdim bī-bahāne

Birisi Nāfi'ü'l-āřār-ı maṭbū'

Olundu nüřā-i zībāsı maṭbū'

Bunuñ hem ṭab'ını ĥaķ ede iĥsān

Olup maķbūl-ı nezd-i řāh-ı devrān

³⁵³ Der-kenār: Vehūm ve redvā (āh) el-cefā-i benī temīme maĥşūř biriřunuñ ismidir. Ba'ař ķabīle-i Evs ile Ħazrec meyānında vaķt-i cāhiliyetde vuķū' bulan ĥarbiñ ismidir. Mevāṭın cem'i mevṭan bi-ma'nā maḥallū'l-ķarār.-Vāfir

³⁵⁴ Der-kenār: Hezec. -Fe-meřmūmī (āh) er-rāḥu'l-ĥumr cem'i fetĥa ile dir. Bi-aĥdere'ş-řubḥu bi'z-zammi vaķtı ṭulū'u'l-fecri ve bi'l-fetĥi řabāh řarābın içmek ve on řarāba řubūḥ ve řubūḥı derler. Ve'ş-řabāḥu bi'l-fetĥi zıddü'l-mā' ve bi'z-zammi cemīl. -El-mūhcetü rūḥūn ve 'inde'l-ba'zu dem-i ķalb ma'nāsındır. -Hezec

Felek zihnim perişân eylemişken
Derûnum beytû'l-aḥzân eylemişken
Yine bu ṭab‘ -ı fâtır edip iḳdām
Bu zîbâ nev eşer olundu itmâm
Ma‘ ârif ehline bir tuḥfedir bu
Ṭalebkâra nuḳûd-ı şarfedir bu
Bulur ehl-i ḥased her şeyde noḳşân
Veli ḳadrin tanıır aşḫâb-ı ‘irfân
Edip luṭfına mazhar ḥazret-i ḥak
Bu ‘abd-i ‘âcizi ḳıldı muvaffaḳ
‘Arûz ve ḳâfiye ‘ilminde enfûs
İki aşl üzere her biri mü’esses
Semend-i şâ‘irân-ı tā zebâne
Zehî at oynadıdır bî bahâne
Daḥî fûrsân-ı A‘câm-ı süḥandân
Eder her küşe pehninde cevelân
Yazar ḥaṭṭat-ı câhil ḥaṭṭ-ı zîbâ
Velakin edemez taṣḫîḥ-i imlâ
Kezalik bilmeye bu ‘ilmi şâ‘ir
Ḥaṭâyı ṭab‘ ı farḳa ğayr-i ḳâdir
‘Arûz ve ḳâfiyedir ṭab‘ a mîzân
Bu fenn ile olur taṣḫîḥ-i evzân
Bu iki ‘ilmi câmi‘ dir bu te’lîf
Bilir ehli deĝil muḥtâc-ı tavsif
Nesihler gide ondan her bilâde
Vesîle ola raḥmet ile yâda

[39a] ‘Arûza kâfiye olunca tezyîl

Kitâb oldu bu târih ile tekmîl

1272

E‘âzım vükelâ-yı devlet‘-i aliyyeden meclis-i vâlâ-yı aḥkâm ‘adliyye a‘zâ-yı feḥâmetden ‘aṭûfetlû Zîver Efendi Ḥazretleriniñ taḳrîz ve taḳdîre dâ’ir târîḥ dil-peḏîri nazîreleridir.

Sâyesinde şehr-i yâr-ı ‘âlemiñ

Bulmada ehl-i ma‘ârif iltifât

Nice âşâr-ı hüner ḡâhir olup

‘İlimle zînet bulur bu kâ’inât

İşte baḡ fenn-i ‘arûz üzre kitâb

Eyledi te’lîf bir şâḥib-i nûkât

Ya‘nî bu nef‘-i cenâb Nâfi‘î

Bî-riyâ taḥsîn eder ehl-i şîḡât

Baḡr-i nazma kıldı ta’yîn-i ḥudûd

Her cihetden oldu peydâ-yı bünyât

Cevher-i elfâz-ı nazma vezinle

Vaḡ‘-ı ḡîrâṭ eyledi ol ḡoş şîfât

Baḡ nice ‘azbü’l-beyânü’l-cârile

Ehl-i ṭab‘a baḡş eder oldu ḡayât

Maḡzen-i esrâr nâmin vaḡ‘ı edip

Zîver oldu nüşḡa-i şehr-i tesmât

Maḡzen-i Esrâr oḡu târîḡidir

Fâ‘ ilâtün fâ‘ ilâtün fâ‘ ilât

Ḥazarât-ı vükelâ ve â‘zâ-yı müşârünileyhden ‘aṭûfetlû Maḡlûm Beg Efendi Ḥazretleriniñ berây-ı taḡrîz ḡurâza-yı sebîke ṭab‘ü’l-ma‘ârifleri olan manzûme-i belîğadır.

[39b] Himmet Nâfi‘ Efendi eyledi

Bu kitâb-ı zîver silk-i suṭûr

Fenn-i mevzûn-ı ‘arûzı gösterip

Eyledi evzâna tertîb-i bahûr

Maḥzen-i Esrâr denmiş ismine

Feyz-i sırrı herkese eyler zuhûr

Ḥaşr-ı îkân eyle mefhûmuna

Maḥzen-i Esrâr olur ehl-i şu‘ûr

Bergüzâr-ı rûzgâr olsun müdâm

Böyle âşâr-ı güzîn ve bî-kuşûr

Eylese ehl-i selîka ger nazar

Fehmî gelemes tab‘ına aşlâ fûtûr

Şâhib-i te’lîf etsin çok zamân

Sâye-i şâhânedede kesb-i sürûr

Mim

İclâ-yı-ı ricâl-i devlet-i ‘aliyyeden evkâf-ı hümayun muḥasibe ḥasebî sa‘âdetlü
Şefîk Beg Efendiniñ li-ecli’t-takrîz le’âlî tab‘ı bahrû’l-ma‘ârifleri olan kıt‘a-i
bâri‘idir.

Âşâr-ı Nâfi‘ bırakıp böyle ‘âleme

Nâfi‘ Efendi oldu ‘aceb nâfi‘-i cihân

Edip müṭâla‘a bu kitâbı dedüm Şefîk

Dîbâceden olur şerefi nüshaniñ ‘ayân

Rütbe-i şânîye ricâlinden Mar‘aş kâ’immaḥâmı sâbık ‘izzetlü ‘Abdî Efendi
Ḥazretleriniñ takrîz-i bî‘adîlleridir.

Sebebsiz keşf-i râz eylerse ḥâme

Şakîl olur yazdığı nâme

Eger bî fâsıla şugrâ vü kübrâ

Bulursa ḥâme olur revnâk-efzâ

[40a] Daḥî mefrûk olursa söz ‘ilelden

Olur sâlim o mecmû‘ ḥalelden

‘Arūzuñ yoğıdı Türkçe kitābı

Bilinmez idi evzānıñ hesābı

Bunu te’līf edip Nāfi‘ Efendi

Odur ehl-i kemālīñ ercümendi

Veted perdāz ma‘ nādır o fāzıl

Ḥafīf olur ne der ise efāzıl

Reml ederse erbāb-ı erācīz

Olur vaşfındaki söz yine tāçīz

Der iqbālını Ḥaḳ ede mekşūf

Olunsun bed nazardan zātı mekfūf

Edip ‘abdīde takrīze cesāret

Ḳuşūrın ‘afv ede erbāb-ı himmet

Mim

Ketebetü’l-fakīrū’s-seyyid Muḥammed Rā’if ibnü’s-seyyid ‘Ömer ğafere
zünüb-hümā

1273

5. SONUÇ

Klasik Türk edebiyatı içerisinde aruz sistemine ve kafiyeyle dair kaynaklar, uzun süre Arapça ve Farsça eserlerden oluşmuştur. Aruz sistemi, Klasik Türk edebiyatında ilk olarak uygulanmış, daha sonra teorik eserler meydana getirilmiştir. Anadolu sahasında aruz ve kafiyeyle dair Arapça ve Farsça risalelerin yanında Türkçe yazılmış teorik eserler de mevcuttur.

Çalışmaya konu olan Abdünnâfi İffet'e ait Mahzen-i Esrâr-ı Şu'arâ adlı eser XIX. yüzyılda Türkçe kaleme alınan telif ve mensur yazılmış teorik aruz eserlerine ilk olma özelliği göstermektedir.

Müstakil kafiye risalesi olarak adlandırılmamakla birlikte eserin içerisinde bir bölüm kafiye ilminin amacı, tarifi, harfleri, harekeleri ve kafiye kusurlarına ayrılmıştır.

Eserin zahriye bölümünde bir fihrist yer alır ve eser besmele ile başlar. Fihristte yer alan konu başlıkları ve sayfa numaraları eser içeriği ile uygunluk gösterir. Eser Abdülmecid Han'a sunulmuş ve içeriği övgü olan beyitlere yer verilmiştir. Eser içerisinde Ali ve Mehmed Paşa'nın isimleri anılmış ve hayır duada bulunulmuştur. Eserin son bölümünde Şefik Bey, Mazlum Bey, Ziver Efendi ve Abdi Efendi'ye ait dört takrize yer verilmiştir.

Eserin yazılma sebebi metin içerisinde ilk olarak aruz ilmini ifade etmek olarak belirtilmiştir. Kafiye bölümünde ise şairlerin aruz ilmine muhtaç oldukları gibi kafiye ilmine de ihtiyaçları olduğunu belirtmiş ve bunun eseri yazmaktaki ikinci amaç olduğunu ifade etmiştir.

Eserin içeriğini aruz ve kafiyeyle dair kavramsal bilgiler oluşturur. Mensur olarak ele alınan risalede aruz bahirleri ve kafiye kavramları beyit örnekleri ile açıklanmıştır. Örnekler yalnız Türkçe beyitler ile değil Arapça ve hacimli olarak Farsça beyitlerden oluşmaktadır. Bununla birlikte kendisinden önce yazılmış olan aruz risalelerinde olduğu gibi daire isimleri ve çizimlerine yer verilmemiştir.

Eser içerisinde yer alan der-kenarlarda, metin içerisinde geçen Arapça ve Farsça sözcüklerin anlamları verilmiştir. Eserde yer alan Arapça ve Farsça ibarelerden, der-kenar ve beyit örneklerinden anlaşılacağı üzere yazarın her iki dile de vakıf olduğunu söylemek mümkündür.

Aruz terimlerin anlamlarının yanında Türkçe olarak bir araya getirilmiş Arap ve Fars usulleri, aruz sisteminde yer alan vezin grupları ifade edilmiştir. Arap usullerinde yalnız Arapça beyitler verilirken, Fars usullerinde Farsça beyitlerin altında Türkçe beyitlere de yer verilmiştir. Bu da Türk aruz sisteminde Fars aruz sisteminin daha etkili olduğuna işaret etmektedir.

Eserde verilen örnekler aruz bahrini anlatmak için ele alınmış olsa da bazı beyitlerde vezne dair kusurlar bulunmaktadır.

Eserin son bölümü kafiye ve kafiye kusurlarını içermektedir. Bu bölümde kafiye bahsi değerlendirilirken öncelikle El-Halîl'in kafiye tarifine yer verilmiştir. Kafiye harfleri de Arap usulüne göre değerlendirilmiştir. Fakat örneklendirmeler Arapça, Farsça ve Türkçe beyitler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte kafiye kusurları değerlendirilirken Arap usulünden ziyade Fars usulünde yer alan kafiye kusurları ifade edilmiştir.

Sonuç olarak Mahzen-i Esrâr-ı Şu'arâ, şiirin aruz ve kafiye boyutunu kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Eser XIX. yüzyılda Türkçe telif ve mensur olarak kaleme alınmış teorik aruz eserlerine öncülük etmesi bakımından kayda değerdir.

5.1. Metinde Geçen Aruz ve Kafiye Terimleri³⁵⁵

A

‘**Acz**': Bir beytin ikinci mısraının son cüzüne verilen addır.

‘**Acûz**': Bir beytin ikinci mısraına verilen addır.

Ahreb: *Meḥ'ûlû* cüzü ile başlayan on iki rubâ'î veznine verilen addır.

Ahrem: *Meḥ'ûlûn* cüzü ile başlayan on iki rubâ'î veznine verilen addır.

‘**Akl**': Bahr-i vâfirde *müfâ'aletün* cüzünün harekeli olan beşinci harfinin düşürülmesiyle *meḥ'îlûn* şekline dönüşmesine verilen addır.

³⁵⁵ Bu sözlük hazırlanırken incelemeye konu olan Abdünnâfi İffet-Mahzen-i Esrâr-ı Şu'arâ eseri esas olmakla birlikte, Yakup Şafak'ın *Aruz Terimleri*, Ali Şir Nevâî'nin *Mizânü'l-Evzân*, Haluk İpekten'in *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri* ve *Aruz* kitaplarından ve TDVİA “Aruz, Kafiye, Zihaf, Bahir, Rubâî” madde başlıklarından yararlanılmıştır.

‘**Aks**: *Müfā‘aletün* tef’ilesine harm illeti ile nahn ve keff zihafının birlikte uygulanmasıyla *mef‘ûl* şekline dönüşmesidir.

A‘kas: ‘Aksa uğramış olan *mef‘ûl* tefilesine verilen addır. Bkz. ‘Aks.

Akşam: *Müfā‘aletün* cüzüne kasm zihafı uygulanarak *mef‘ûlün* şekline dönüşmesine verilen addır. Bkz. Kaşım.

‘**Arûz**: Arap nazmında bir beytin ilk mısraının son tefilesine verilen addır. Nazımda kısa veya uzun, açık veya kapalı usûle dayanan bir vezin sistemidir.

‘**Aşb**: Bir cüzün harekeli olan beşinci harfinin sâkin kılınmasına verilen addır.

Aşl: Ana vezinleri meydana getiren sâlim sekiz aslî cüzün her birine verilen addır.

Aşlem: *Mef‘ûlâtü* cüzüne salm zihafı uygulanarak *mef‘û* şeklinin yerine *fa‘lün* cüzüne dönüşmesine verilen addır. Bkz. Şalm.

‘**Azb**: Bahr-i vâfirde *müfā‘aletün* cüzüne sadece harm illetinin uygulanarak *fā‘ilatün* şekline dönüşmesine verilen addır.

B

Bahır: Aruz sisteminde yer alan vezin gruplarına verilen addır.

Bahr-i basîl: Arap aruzunda I. Daireye (dâire-i muhtelif) dahil edilen üç bahirden biridir.

Bahr-i cedîd: Arap aruzunda yer almayan sonradan türetilen bahirlerdendir. Acem aruzunda VI. Daire veya III. Dairede gösterilmiştir. Diğer adı “garîb” dir.

Bahr-i hafîf: Arap aruzunda IV. Daireye dahil altı bahirden biridir. Acem aruzunda ise III. Dairede yer alan beş bahirden birisidir.

Bahr-i hecez: Arap aruzunda III. Daireye dahil, Acem aruzunda ise I. Daireye dahil olan üç bahirden biridir.

Bahr-i kâmil: Arap aruzunda II. Daireye dahil beş bahirden biridir. Acem aruzunda pek kullanılmadığı için bir daireye dahil edilmemiştir.

Bahr-i karîb: Acem aruzunda III. Dairede yer alan beş bahirden biri olarak gösterilmiştir. Sonradan türetilen bahirlerden olduğu için Arap aruzunda yer almamaktadır.

Baħr-i medīd: Arap aruzunda I. Dairede yer alan üç bahirden biridir. Acem aruzunda yer almaz.

Baħr-i muḳteḍab: Arap aruzunda IV. Daire, Acem aruzunda ise II. Dairede yer alan bahirdir.

Baħr-i muḳāriʿ: Arap aruzunda IV. Daire, Acem aruzunda ise II. Dairede yer alan bahirdir.

Baħr-i müctes: Arap aruzunda IV. Daire, Acem aruzunda ise II. Daireye dahil olan altı bahirden biridir.

Baħr-i münserih: Arap aruzunda IV. Dairede, Acem aruzunda ise II. Dairede gösterilen bahirdir.

Baħr-i müṣākil: Sonradan türetilen bir bahirdir. Acem aruzunda III. Dairede yer alan bahirdir.

Baħr-i mütedārik: Sonradan türetilen bir bahirdir. Acem aruzunda IV. Dairede yer alan bahirdir.

Baħr-i müteḳārib: Arap aruzunda V. Daire, Acem aruzunda ise IV. Dairede yer alan bahirdir.

Baħr-i recez: Arap aruzunda III. Dairede, Acem aruzunda ise I. Dairede yer alan bahirdir.

Baħr-i remel: Arap aruzunda III. Dairede, Acem aruzunda ise I. Dairede yer alan bahirdir.

Baħr-i serīʿ: Arap aruzunda IV. Dairde, Acem aruzunda ise III. Dairede yer alan bahirdir.

Baħr-i ṭavīl: Arap aruzunda I. Dairede yer alan bahirdir.

Baħr-i vāfir: Arap aruzunda II. Dairede yer alan bahirdir.

Beter: 1. *Mefāʿ lūn* cüzünün cebb ve harm zihafılarına uğramasıyla geride kalan *fā* yerine *faʿ* cüzünün konulmasıdır. *Faʿ* cüzü ebter adını alır. 2. *Feʿūlūn* cüzünün veted-i mecmuʿu olan *feʿū* düşmesiyle geride kalan *lūn* yerine *faʿ* cüzünün konulmasıdır. *Faʿ* cüzü ebter adını alır.

Beyt: İki mısradan oluşan vezin birliği bulunan söze beyit denir.

Buḥūr: Aruz bahirlerinin tamamını ifade etmek için kullanılır.

Buḥūr-ı selāse: Eserde, garīb (veya cedīd), karīb ve müşâkil bahirleri için kullanılmıştır.

C

Caḥf: *Fâ'ilâtün* cüzünün habn zihafına uğramasıyla meydana gelen *fe'ilâtün* cüzünde *fe'ilâ* unsurunun düşürülmesiyle geride kalan *tün* unsurunun yerine *fâ'* cüzünün konulmasına verilen addır. *Fa'* cüzüne mahcûf adı verilir.

Cebb: *Mefâ'ilün* cüzünden *'ilün* düşürülerek kalan *mefâ* yerine *fe'al* getirmeye verilen addır.

Ced': *Mef'ûlâtü* cüzünün iki sebebini düşürerek ve ta harfini sakın kılıp lâtü kalarak *fâ'* veznine dönüşmesidir. *Fâ'* cüzüne mecdû' adı verilir.

Cemm/Cemem: *Müfâ'âletün* cüzüne harm ile akl zihafının birlikte uygulanarak birinci ve beşinci harf düşürülerek *fâ'ilün* veznine dönüşmesine verilen addır.

Cüz: Aruzda bir vezni meydana getiren “tef’ilelerin” her birine verilen addır.

D

Daḥîl: Revî harfiyle te’sis elifi arasında yer alan harekeli harfe verilen addır.

Ḍarb: Bir beytin ikinci mısraının son son cüzüne verilen addır.

Ḍarbeyn: Aruz ve darbın müşterek adıdır.

Dâ'ire: Sekiz aslî cüzden oluşan ideal ve sâlim vezinlerin, harekeli ve harekesiz harflerinin sayılarına ve sıralarına göre topladıkları gruplara verilen addır. Başlangıçta ideal vezin sayısı on beş iken daha sonra “mütedârik” vezninin ilavesiyle sayısı on altı olmuştur. Araplar önceleri bu on altı veznin her birine “nev” adını vermişler, daha sonra bunun yerine “bahr” terimi kullanılmıştır.

E

Ebter: 1. *Fâ'ilâtün* aslî cüzünün beter zihafıyla oluşan *fâtün* yerine konulan *fâ'ilün* cüzüne verilen addır. 2. *Mefâ'ilün* aslî cüzünün cebb ve harm zihaflarıyla meydana gelen *fâ* yerine konulan *fâ'* cüzüne verilen addır. 3. *Fe'ûlün* aslî cüzünün beter zihafıyla oluşan *lün* yerine *fâ'* cüzüne verilen addır.

Ecemm: Cemm/Cemem uygulanarak oluşan *fâ'ilün* cüzüne verilen addır. Bkz. Cemm/Cemem.

Eczâ: Bir vezni meydana getiren cüzlere verilen addır.

Eczâ-i Asliyye: Bkz. Efâil ü Tefâil.

Efâ'il: Bkz. Efâ'il ü Tefâ'il.

Efâ'il ü Tefâ'il: Aruz vezninin esasını oluşturan sekiz aslî cüze verilen addır. Bu kelimeler: *fe'ûlün*, *fâ'ilün*, *mefâ'ilün*, *müstef'ilün*, *fâ'ilâtün*, *müfâ'iletün*, *mütefâ'ilün* ve *mef'ûlâtü*'dür. Bu sekiz kelimenin tekrarından ve yer değiştirmesinden aruz bahirlerinin aslî vezinleri meydana gelmiştir. Efâil, eczâ, erkân, tefâil isimleri de verilir.

Ehazl: Hazl uygulanarak oluşan *müfte'ilün* cüzüne verilen addır. Mahzûl adı da verilir.

Ehazz: Hazz uygulanarak oluşan *fâ'lün* cüzüne verilen addır. Hazza adı da verilir.

Ehtem: Hetm uygulanarak oluşan *fe'ûl* cüzüne verilen addır. Fars aruzuna mahsustur.

Erkân: Bkz. Efâil ü Tefâil.

Eşlem: Selm uygulanarak oluşan *fâ'lün* cüzüne verilen addır. Selmâ adı da verilir.

Eşrem: Serm uygulanarak oluşan *fâ'lü* cüzüne verilen addır. Mesrûm adı da verilir.

Eşter: Şetr/Şeter uygulanarak oluşan *fâ'ilün* cüzüne verilen addır.

Eştâr: Şatr sözcüğünün çoğulu. Bkz.Şatr.

Evaķş: Vaks uygulanarak oluşan *mefâ'ilün* cüzüne verilen addır. Mevkûs adı da verilir.

Evzân: Vezinler. Bkz.Vezn

Ezell: *Mefâ'ilün* aslî cüzünün hetm ve harm zihafılarına uğramasıyla geride kalan *fâ'* cüzüne verilen addır.

F

Fāşıla: Dört ya da beş harfin birleşmesiyle oluşan ses grubuna verilen addır.

Fāşıla-i şuğrā: Üç harekeli ve bir sâkin harften oluşan dört harfe verilen addır.

Fāşıla-i kübrā: Dört harekeli ve bir sâkin harften oluşan beş harfe verilen addır.

Ferʿ: Bir aslî cüzden çeşitli zihaflarla meydana gelen değişik cüzlere verilen addır. Bkz. Furūʿ

Fetha: Arap alfabesinde üstüne konduğu sessiz harfi kısa “a” veya “e” sesiyle beraber okutan ve (—◌—) şeklinde gösterilen harekeye verilen addır.

Furūʿ: Aslî cüzlerin çeşitli zihaflarla meydana gelen ferlerine verilen addır. Aslî cüzlerden meydana gelen ferler:

Feʿûlün: *Feʿûlü, feʿûl, feʿâl, faʿlün, faʿlû, faʿ*

Fâʿilün: *Feʿilün, faʿlün, feʿal*

Mefâʿilün: *Mefâʿilün, mefâʿilü, mefʿûlün, mefʿûlü, fâʿilün, feʿûlün, mefâʿil, feʿûl, feʿal, fâʿ, faʿ, mefâʿilân*

Müstefʿilün: *Mefâʿilün, müfteʿilün, mefʿûlün, feʿûlün, faʿlün, fâʿilün, feʿiletün, müstefʿilân, müstefʿilâtün, mefâʿilân, müfteʿilân, feʿiletân, mefâʿilâtün, müfteʿilâtün, faʿlân, mefâʿilü, mefʿûlân*

Fâʿilâtün: *Feʿilâtün, fâʿilâtü, feʿilâtü, fâʿilün, fâʿilân, fâʿilât, faʿlün, mefʿûlün, faʿ, fâʿiliyyân, feʿal, feʿilân, feʿilün, faʿlân, fâʿ, feʿiliyyân*

Meʿûlâtü: *Mefâʿilü, fâʿilâtü, feʿilâtü, mefʿulün, mefʿûlân, feʿûlün, feʿûlân, faʿlün, fâʿilân, fâʿilün, feʿilün, mefʿûlü, fâʿ, faʿ*

Müfâʿaletün: *Mefâʿilün*

Mütefâʿilün: *müstefʿilün*

Ğ

Ğarīb: Yalnızca İran aruzunda bulunan cedîd bahrine verilen bir diğer isimdir. Bkz. Bahr-i cedîd.

Ğayr-ı sâlim: Sâlim tefʿilelerin zihaf ve illete uğramasıyla elde edilen tefʿilelere verilen addır. Bkz. Sâlim

H

Ḥabl: Tef'ileye habn ve tayyın birlikte uygulanmasıyla sâkin olan ikinci harf ile sâkin olan dördüncü harfin düşürülmesine verilen addır. *Mef'ûlâtü, fe'ilâtü; müstef'ilün, fe'iletün* cüzüne dönüşür.

Ḥabn: Tef'ilenin sakin olan ikinci harfinin düşürülmesiyle, *fâ'ilâtün'ün, fe'ilâtün; müstef'ilün, mefâ'ilün; mef'ûlâtü* tef'ilesinin ise *mefâ'ilü* şekline dönüşmesine verilen addır.

Ḥarb: *Mefâ'ilün* cüzünde m ve n seslerinin düşürülmesiyle geriye kalan *fâ'ilü* yerine *mef'ûlü* cüzünün konulmasıdır.

Ḥarf-i ridf: Bkz. Ridf.

Ḥarf-i sâkin: Harekesiz olan harfe verilen addır.

Ḥarf-i te'sîs: Bkz. Te'sîs.

Ḥarf-i vasl: Vasl harfi. Bkz. Vasl.

Ḥarm: Çoğunlukla beytin birinci mısraının nadiren de ikinci mısraının başında yer alan tef'ilenin beşlangıcındaki mecmû' vetedin ilk harfini düşürmeye verilen addır. *Mefâ'ilün* cüzü yerine *mef'ûlün* cüzünün konulmasıdır.

Ḥaşv: Beytin her iki mısraının ilk ve son cüzleri arasında yer alan cüzlere verilen addır.

Hazz/Hazez: Tef'ilenin sonundaki mecmû' vetedin düşürülmesiyle *müstef'ilün* cüzünün *fa'lün* cüzüne dönüşmesine verilen addır.

Ḥazf: Tef'ilenin sonundaki hafif sebebin düşürülmesidir. *Fe'ûlün, fe'al; fâ'ilâtün, fâ'ilün; mefâ'ilün, fe'ûlün* olur.

Ḥazl: Sadece kâmil bahrinde *mütefâ'ilün* tef'ilesinde izmar ve tayy'ın birlikte uygulanmasıyla *müfte'ilün'e* dönüşmesine verilen addır.

Ḥazm: Genellikle beytin birinci mısraının başında bir, dört nadiren ikinci mısra başında bir, iki harfin ziyade edilmesine verilen addır. Bu ise vezne dahil edilmeyen bir beytin taktiinde hesaba katılmayan bir ilavedir.

Hemze: Arapçada kısa veya uzun ünlü yerine kullanılmayıp kendi kendisine harekeli veya sâkin okunan elif harfidir. Sonradan harf kimliğini kaybederek bir işaret

haline gelmiştir. Sadece kelime başında kimliğini korumuştur. Hemzenin üzerine yazıldığı harfe kürsi-i hemze adı verilir.

Hetm: *Mefâ'ilün* cüzüne hazf ve kasr zihafı uygulanarak geride kalan *mefâ'* unsurunun yerine *fe'ül* cüzünün kullanılmasına verilen addır.

Hezec: Bkz. Bahr-i hezec.

Humāsi: Beş sestem veya ses karşılığı olan beş harften oluşan cüzlere verilen addır.

Hurûc: Hurûc harfî. Bkz. Hurûc.

Hurûf-ı işbâ': İşbâ' harfleri. Bkz. İşbâ'.

Hurûf: Harf'in çoğulu. Bkz. Harf

Hurûf-ı müşeddede: Şeddeli harflere verilen addır.

Hurûf-ı zâ'ide: Aslî olmayan harflere verilen addır.

İ

İbtidâ': Bir beytin ikinci mısraının ilk cüzüne verilen addır.

İkfâ: Kafiye kusurlarından revî harf ve harekesine ilişkin kusurlardan birisidir. Revî harfinin aynı veya yakın mahreçten bir harfle bir kasidede beyitten beyite değişmesine verilen addır.

İllet: İllet sözcüğünün çoğuluna verilen addır. Bkz. İllet

İllet: Bir beytin “aruz” ve “darb” tef'ilelerinde harf eklemek veya düşürmek şeklinde oluşan değişikliklere verilen addır.

İşkât: Aruz tef'ilesinde yer alan herhangi bir sesin düşürülmesine verilen addır.

İskân: Aruz cüzünde yer alan harekeli bir harfin vezin gereği sâkin okunmasına verilen addır.

İstihlaf: Harf-i imlâyî harf-i med yerine koymaya verilen addır.

İşbâ': Beyit ve mısra sonlarında yer alan ve benzer sesler içeren kelimeler düzenine verilen addır.

İtâ: Bir kasidede kafiye kelimesinin aynı anlamda olmak üzere tekrar edilmesidir. Bkz. Uyubî'l-Kâfiye.

İzmār: *Mütefâ'ilün* tef'ilesinin harekeli olan ikinci harfini sâkin okuyarak *müstef'ilün* şekline dönüşmesine verilen addır.

K

Ḳabẓ: Tef'ilenin sâkin olan beşinci harfinin düşürülmesiyle *mefâ'ilün* cüzünün *mefâ'ilün*, *fe'ûlün* cüzünün *fe'ûlü* şekline dönüşmesine verilen addır.

Ḳāfiye: Bir ses, bir hece veya bir kelimededen meydana gelen birbirine benzer ses gruplarının birbirini takip ederek mısra sonlarında tekrar edilmesine verilen addır.

Kā'id: Bir ilim kolunda istenilen sonuca ulaşmak için önceden belirlenmiş kurallar.

Ḳaşm: *Müfâ'iletün* tef'ilesine harm ve asb zihafını birlikte uygulayarak ilk harf düşürülür ve beşinci harf sâkin kılınmasıyla *mef'ûlün* cüzünün oluşmasına verilen addır.

Ḳaşr: Tef'ile sonundaki hafif sebebin sâkin harfini düşürmek, harekeli harfini sâkin kılarak *fe'ûlün'ü*, *fe'ûl*; *fâ'ilâtün* tefilesini *fâ'ilân*, *müstef'ilün* cüzünü *mef'ûlün* yapmaya verilen addır.

Ḳatf: Tef'ile sonundaki mecmû' vetedin sâkin olan harfini düşürmek ve kalan son harfini sâkin kılarak *fâ'ilün* aslî tef'ilesini *fâ'il*, *müstef'ilün* tef'ilesini *müstef'il*, *mütefâ'ilün* yerine *mütefâ'il* yapmaya verilen addır.

Ḳatf: Hazf ve asbın birleşmesiyle tef'ile sonundaki hafif sebebin düşürülmesi ve harekeli harfin sâkin kılınmasıyla *müfâ'iletün* tef'ilesinden *fe'ûlün* tef'ilesini oluşturmaya verilen addır.

Ḳayd: Fars edebiyatında yer alan kafiye harflerinden biridir. Elif, vav ve ya dışında revîden hemen önce gelen sâkin harftir.

Keff: *Fâ'ilâtün* ve *mefâ'ilün* tef'ilelerinde sâkin olan yedinci harfin düşürülmesiyle *fâ'ilâtü* ve *mefâ'ilü* şekillerine dönüşmesine verilen addır.

Kesr: Arap ve Osmanlı alfabesinde bir harfin kesre ile okunmasına verilen addır.

Kesre: Arap ve Osmanlı alfabesinde altına konduğu sessiz harfi ı veya i sesiyle berâber okutan hareke, esre.

Keşf: *Mef'ûlâtü* tef'ilesinin sonraki mefrûk vetedin harekeli olan yedinci harfini düşürerek elde edilen *mef'ûlâ* yerine *mef'ûlün* koymaya verilen addır.

M

Maḥbūn: Habn uygulanmış tef'ileye verilen addır. Bkz. Habn.

Maḥbūl: Habl uygulanmış tef'ileye verilen addır. Bkz. Habl.

Maḥcūf: Cahf'a uğrayan tef'ileye verilen addır. Bkz. Cahf.

Maḥzūf: Hazf uygulanmış tef'ileye verilen addır. Bkz. Hazf.

Maḥbūz: Kabz uygulanmış tef'ileye verilen addır. Bkz. Kabz.

Ma'kūl: Akl uygulanmış tef'ileye verilen addır. Bkz. Akl.

Ma'şūb: 'Asb uygulanmış tef'ileye verilen addır. Bkz. 'Asb.

Maḥşūr: Kasr uygulanmış tef'ileye verilen addır. Bkz. Kasr.

Maḥtū': Kat' uygulanmış tef'ileye verilen addır. Bkz. Kat'.

Maḥtūf: Katf uygulanmış tef'ileye verilen addır. Bkz. Katf.

Maḥṭā': Bir kasîde veya gazelin mısraları birbiriyle kâfiyeli olan ilk beytine verilen addır.

Maṭvī: Tayy uygulanmış tef'ileye verilen addır. Bkz. Tayy.

Ma'zūb: Azb uygulanmış tef'ileye verilen addır. Bkz. Azb.

Mecbūb: Cebb uygulanmış tef'ileye verilen addır. Bkz. Cebb.

Mecdū': Ced'e uğrayan tef'ileye verilen addır. Bkz. Ced.

Mecmûm: Cemm uygulanmış tef'ileye verilen addır. Bkz. Cemm/Cemem.

Mecrâ/Mücrâ: Arap edebiyatında kafiye düzenini oluşturan harf grubunun harekelerinden biridir.

Meczū': Aruzda her iki mısraından birer tef'ilesini/cüzünü kaybetmiş şekline denir.

Mekfūf: Keff uygulanan tef'ileye verilen addır. Bkz. Keff.

Mekşūf: Keşf uygulanmış tef'ileye verilen addır. Bkz. Keşf.

Menhūk: Cüzlerinden yarısından fazlası alınmış olan beyte verilen addır.

Menhūr: Nahr zihafına uğrayan tef'ileye verilen addır.

Menkūş: Naks uygulanmış tef'ileye verilen addır. Bkz. Naks.

Merbū' : Reb'e uğrayan tef'ileye verilen addır. Bkz. Reb.

Merfū' : Ref'e uğrayan tef'ileye verilen addır. Bkz. Ref.

Meşkūl: Şekl uygulanan tef'ileye verilen addır. Bkz. Şekl.

Meştūr: Aruzda cüz sayısının yarısını yani bir şatırını kaybeden beyte verilen addır.

Mevkūf: Vakf uygulanmış tef'ileye verilen addır. Bkz. Vakf.

Mevkūs: Vaks uygulanmış tef'ileye verilen addır. Bkz. Vaks.

Mevzūn: Mısraları vezin ile yazılmış olan beyte verilen addır.

Mezîd: Arap edebiyatında var olan altı kafiye harfine Fars edebiyatında hareke bulunmaması sebebiyle üç harf daha eklenmiştir. Bunlar mezîd, naire ve kayddır. Mezid, hurûc'u takip eden harftir.

Mışrâ' : Bir beytin yarısına verilen addır. Bkz. Şatr.

Mu'ākabe: Bir veya iki tef'ilede yan yana gelen iki hafif sebebin üç hali vardır. Muākabe, murakabe ve mukânefe. Muākabe, Sebeplerin iki sakin harfî birlikte salim olarak kalabilir, fakat birlikte düşürülemez. Sadece birine zihaf uygulanarak düşürülmesi zorunlu olur.

Muḳaffā: Mısraları kafiye olan beyte verilen addır.

Mukânefe: Bir veya iki tef'ilede yan yana gelen iki hafif sebebin üç hali vardır. Muākabe, murakabe ve mukânefe. Mukânefe, bir tek tef'ilede iki hafif sebebin yan yana gelmesidir. Buna göre iki hafif sebebin de sâlim bırakılması ikisine veya sadece birine zihaf uygulanması caizdir.

Muḳayyed: Bir kafiye revî harfîyle beraber dahîl ve kayd harfî varsa kafiye-i mukayyede şeklinde adlandırılır.

Muḳayyed revî: Revî harfî harekesiz (sâkin) ise mukayyed revî olarak adlandırılır.

Muḳtedab: Bkz. Bahr-i muktedab.

Musabbağ/Musbağ: Tesbiğ uygulanan tef'ileye verilen addır. Bkz. Tesbiğ/İsbâğ.

Muşammat: Dört “*mefâilün*” veya dört “*müstefilün*” gibi kolayca ikiye ayrılabilir veznlerle yazılıp mısra ortalarındaki iç kâfiyelerden dolayı dört mısralı bentler hâline de getirilebilecek beyitlerden meydana gelen nazım türüne verilen addır.

Muşarra‘: Mısraları kâfiyeli olan beyte verilen addır.

Mutlak revî: Revî harfi harekeli (müteharrik) ise mutlak revî olarak adlandırılır.

Muzâri‘: Bkz. Bahr-i muzâri.

Muzmer: İzmâr uygulanmış tef'ileye verilen addır. Bkz. İzmar.

Müctes: Bkz. Bahr-i müctes.

Müessese: Bir kafiye revî harfiyle beraber te'sis herfi de varsa buna kafiye-i müessese denir. Bkz. Te'sis.

Münserih: Bkz. Bahr-i münserih.

Müreffel: Terfil uygulanmış tef'ileye verilen addır. Bkz. Terfil.

Müsemmen: Sekiz cüz/tef'ileden oluşan vezn.

Müsemmenü'l eczâ: Sekiz cüzlü.

Müşâkil: Bkz. Bahr-i müşâkil.

Müştereke: Müşterek kafiye (mücennes/cinaslı). Aynı kelimenin değişik anlamlarda tekrarına dayanmasına verilen addır.

Mütedârik: Bkz. Bahr-i mütedârik.

Müteharrik: Harekeli olan.

Müzeyyel/Müzâl: Tezyil/İzâle uygulanan tef'ileye verilen addır. Bkz. Tezyil/İzâle.

N

Nahr: *Mef'ûlâtü* tef'ilesinde baştaki iki hafif sebep ile sondaki t sesinin düşürülmesiyle kalan la hecesi yerine *fâ* cüzünün getirilmesidir. Fars aruzuna mahsustur.

Nā'ire: Arap edebiyatında var olan altı kafiye harfine Fars edebiyatında hareke bulunmaması sebebiyle üç harf daha eklenmiştir. Bunlar kayd, mezid ve nairedir. Naire, mezidi takip eden bir veya daha fazla harfe verilen addır.

Naḳs: *Mefâ'ilâtün* tef'ilesine asb ve keff'in birlikte uygulanmasıyla beşinci harf sâkin kılınarak son harf düşürülür ve *mefâ'il* şeklini alır.

Nazîre: Bir şairin manzum eserine başka bir şair tarafından aynı vezin ve kafiye ile yazılan benzer manzumeye verilen addır.

Nekre: Arapçada başında harf-i tarif bulunmayan, gösterdiği nesne veya kavram açıkça belirlenmemiş olan kelimeye verilen addır.

Nıṣf: Yarı, yarım.

R

Reb': *Fâ'ilâtün* aslî cüzünün salm ve habn zihafıyla *fe'al* cüzüne dönüşmesine verilen addır.

Recez: Bkz. Bahr-i Recez.

Ref': *Müstef'ilün* ve *mef'ûlâtü* cüzlerinin birinci hafif sebebinin düşürülmesiyle *fâ'ilün* ve *mef'ûlû* cüzlerinin oluşmasına verilen addır.

Remel: Bkz. Bahr-i Remel.

Ress: Arap edebiyatında kafiye düzenini oluşturan harf grubunun harekelerinden birine verilen addır.

Revî: Kafiye düzeninde bulunması gereken, kafiye'nin asıl olan son harfidir. Kafiyede birbirine uygun olması gereken harf budur. Revî harfî harekeli ise mutlak revî, harekesiz ise mukayyed revî adını alır.

Ridf: Arap edebiyatında kafiye düzenini oluşturan altı harften biridir. Aralarında harekeli bir harf bulunmak üzere revî harfinden önce yer alan elif (med) veya vav ile ya harflerine verilen addır.

Rubā'î: İranlılar tarafından bulunmuş bir nazım şeklidir. Genellikle bir, iki ve dördüncü mısraları kafiyeli olan bu dörtlükler hecez bahrinden türetilmiş özel vezinlerle yazılmıştır. Söz konusu vezinler 24 adet olup *mef'ûlû* ile başlayan 12 vezne ahreb, *mef'ûlün* ile başlayan 12 vezne ahrem adı verilmektedir.

S

Şadr: Bir beytin ilk şatırına verilen addır.

Şahîh: Sahih harf, içerisinde illet harfi bulunmayan harfe verilen addır.

Şalm: *Mef'ûlâtü* tef'ilesinin sonundaki mefrûk vetedi düşürerek *mef'û* unsuru yerine *fa'lûn* unsurunun getirilmesine verilen addır.

Sâlimü'l-eczâ: Sâlim cüz. Zihafa uğramamış cüz. Aruz veznini oluşturan sâlim cüzler sekiz adettir. Aruz vezinleri bu salim cüzler ile bu cüzlerin çeşitli zihafalara uğramasıyla meydana gelen ferlerle şekillenir.

Sâkin: Harekesiz harfe verilen addır.

Sebeb: Aruz ilminde, iki harfin birleşmesiyle oluşan ses grubuna verilen addır. Sebeb-i hafif ve sebeb-i sakîl olmak üzere ikiye ayrılır.

Sebeb-i hafif: Birincisi harekeli, ikincisi sâkin (harekesiz) harften oluşan ses grubuna verilen addır.

Sebeb-i şakîl: İki harekeli harfin birleşmesiyle oluşan ses grubuna verilen addır.

Şelm: *Fe'ûlûn* cüzüne harm illeti uygulanarak ilk harfinin düşürülmesiyle *fa'lûn* şekline dönüşmesine verilen addır.

Serî': Bkz. Bahr-i Seri.

Şerm: *Fe'ûlûn* cüzüne harm illeti ile kabz zihafının birlikte uygulanarak *fa'lû* cüzüne dönüşmesine verilen addır.

Sinâd: Bkz. Uyubi'l-kâfiye. Revîden önceki harf ve hareketlerdeki değişmeden kaynaklı olan kafiye kusurlarına verilen addır. Ridf, te'sis, işba, hazv ve tevcih sinadları olmak üzere beş türdür.

Sinâdü'l-işbâ': İşba' sinadı bir kasidede dahîl harfinin harekesinin farklı gelmesidir. Bkz. Sinad.

Sinâdü'l-te'sîs: Te'sis sinadı iki beyitten birisinde te'sis elifinin bulunması, diğerinde yer almamasıdır. Bkz. Sinad

Subâ'î: Yedi sestten ibaret cüzlere verilen addır.

Ş

Şatr: Bir beytin yarısına verilen addır. Bkz. Mısra

Şekl: Tef'ilede habn ve keşfin birlikte uygulanarak tef'iledeki ikinci ile yedinci sâkin harfin düşürülmesidir. *Fâ'ilâtün* cüzü *fâ'ilâtü* şekline dönüşür.

Şeter/Şetr: *Mefâ'ilün* tef'ilesine harm illeti ve kabz zihafının uygulanmasıyla *fâ'ilün* şekline dönüşmesine verilen addır.

T

Takṭi': Aruzda bir mısraın yazıldığı veznin tef'ilelerine uygun gelecek şekilde bölümlere ayırmaya verilen addır.

Tayy: Tef'ilede sakin olan dördüncü harfi düşürmektir. *Müstef'ilün* yerine *müfte'ilün*; *mef'ulâtü* yerine *fâ'ilâtü* elde edilmesine verilen addır.

Tazmin: Beytin anlam ve irab yönünden tamam olmayıp arkadan gelen beyitle alakasının olmasıdır. Bkz. Uyubi'l-kafiye.

Tefâ'il: Sebeb, veted ve fasılaların birleşmesinden oluşan sekiz temel cüze verilen addır. Bkz. Efail ü tefail.

Tenvîn: Arap ve Osmanlı alfabesinde üstüne konulduğu kelimenin sonunu – en, –ün altına konduğu zaman -in olarak okutan hareke.

Terâne: Rubaiye verilen bir diğer isimdir. Bkz. Rubai.

Terfil: Tef'ile sonundaki mecmû' vetede hafif sebeb *tün* ilave etmektir. *Müstef'ilün* aslî cüzün yerine *müstef'ilâtün* cüzüne dönüşmesidir.

Tesbîğ: *Fâ'ilâtün* aslî cüzünün sonundaki hafif sebebe bir sâkin harf eklenmesiyle *fâ'iliyyân* cüzünün meydana gelmesine verilen addır.

Te'sîs: Arap edebiyatında kafiye düzenini oluşturan altı harften birisidir. Revîden önceki harekeli harfin önüne gelen eliftir. Buna te'sis elifi de denir. Revî harfiyle te'sis elifinin aynı kelimedede olması şarttır.

Teş'îş: Mecmû' vetedin ilk harfini düşürmektir. Buna göre hafif ve müctes bahirlerinde ikinci mısraın son tef'ilesinde ayn harfinin düşürülmesiyle *fâ'ilâtün*, *mef'ûlün*; *fâ'ilün*, *fâ'lün* olur.

Tezyîl/İzale: Tef' ile sonundaki mecmû' vetede sâkin bir harf eklemektir. *Mütefâ'ilün* cüzüne nun ekleyerek *mütefâ'ilân* şekline dönüşmesine verilen addır.

U

Uşûl: Ana vezinleri meydana getiren sekiz sâlim cüz, tef' ile. Bu sekiz salim cüz: Bkz. Efail ü tefail.

‘Uyûbi’l-kâfiye: Arap edebiyatında kafiye kusurları; revî harfî ve harekesine, revîden önceki harf ve harekelere ve kafiye kelimesine ait kusurlar olmak üzere üçe ayrılır. Revî harf ve harekesine ilişkin kusurlar; ikfâ, icâze, ikvâ, isrâf, gulûv ve taaddî'dir. Revîden önceki harf ve harekelerdeki değişme kusurlarına “sinâd” adı verilir. Bunlar; ridf, tesis, işba, hazv ve tevcih sinadları olmak üzere beş türdür. Kafiye kelimesindeki kusurların başlıcaları itâ ve tazmindir. Fars edebiyatında kafiye kusurları Arap edebiyatındaki gibi ayrıntılı olmayıp sinâd, ikvâ, ikfâ, ve itâ ile sınırlandırılmıştır.

V

Vakf: *Mef'ûlâtü* tef' ilesinin sonundaki mefrûk veteden harekeli olan yedinci harfî sâkin kılarak *mef'ûlân* tef' ilesine dönüşmesine verilen addır.

Vakş: *Mütefâ'ilün* tef' ilesinin harekeli olan ikinci harfinin düşürülmesiyle *mefâ'ilün* şekline dönüşmesine verilen addır.

Vaşl: Aruzda sonu sessiz harf ile biten bir kelimenin vezin gereği kendisinden sonra elif ile başlayan bir diğer kelimeye bağlanarak okunmasına verilen addır.

Veted: Üç sessiz harfin birleşmesiyle oluşan ses grubuna verilen addır. Kendi içerisinde veted-i mecmû' ve veted-i mefrûk olmak üzere ikiye ayrılır.

Veted-i mecmû': Birleşmiş veted. İlk ikisi harekeli üçüncüsü sakin olan üç harften oluşan ses grubuna verilen addır.

Veted-i mefrûk: Ayrılmış veted. İlki harekeli, ikincisi sakin, üçüncüsü harekeli olan üç harfin birleşmesiyle oluşan ses grubuna verilen addır.

Vezn-i ahrem: İlk tef' ilesi “*mef'ûlün*” ile başlayan on iki rubai veznine verilen addır.

Vezn-i aḥreb: İlk tef'ilesi “*mef'ûlü*” ile başlayan on iki rubai veznine verilen addır.

Z

Ẓamme: Arap ve Osmanlı alfabesinde üstüne konduğu sessiz harfi u, ü şekliyle okutan hareke, ötre.

Ze'el: *Mefâ'ilün* tef'ilesinde hetm ve harm zihaflarının birleşmesiyle *fâ'* tef'ilesine dönüşmesine verilen addır.

Ẓemāir: Zamirler.

Zihāf: Arap aruzunda bir mısraın orta tef'ilelerinde meydana gelen değişikliklere zihaf, son tef'ilelerinde meydana gelen değişikliklere illet adı verilir. Fars edebiyatında ise böyle bir ayırım gözetilmemiş bir beytin aslî cüzündeki değişimlere genel olarak zihaf adı verilmiştir. Türk edebiyatında ise imalenin tam tersi olarak bir hecenin kendi değerinin altında kullanılması ve harf-i medin kısaltılması anlamında kullanılır.

KAYNAKLAR

- Abdünnâfi İffet. (1874). *Kâmilü'l Âsâr Hikâye-i Cihandâr*, Girit Matbaası.
- Abdünnâfi İffet. (1856). *Mahzen-i Esrâr-ı Şu'ara*, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Kütüphanesi, No:3049.
- Abdünnâfi İffet. (1890). *Müntehabât-ı Nâfia-i Risâle-i Kuşeyriyye*, İstanbul.
- Abdünnâfi İffet Efendi. (2019). *Tercüme-i Burhân-ı Gelenbevî Burhân-ı Gelenbevî Tercüme ve Şerhi*, (haz. Çapak, İ. Öğmen, M. Demir, A.), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Abdünnâfi İffet. (1885). *Terceme-i Âdâb-ı Gelenbevî*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye.
- Abdünnâfi İffet. (1884). *Terceme-i Nuhbetü'l-Fiker*, Elazığ: Ma'mûretü'l-Azîz.
- Akûn, Ö.F. (1991). "Bâbü'r", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 4, 396-400.
- Alkan, Mustafa. (2008). "*Milli Kütüphane 2727 [sübha-i sıbyân, tuhfe-i şâhidî, tuhfe-i vehbî, aruz risalesi vs.] (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*", Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Arslan, M. (1993). "Mensur Sûrnâmelerin Son Örneği Nâfi' Sûrnâmesi (Peyâm-ı Sûr)", *CÜ. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 117-146.
- Aslan, Ü. (2021). "Sultan II. Murad Devrine Ait Aruz Konulu Bir Eser: Mutahhar B. Ebî Tâlib'in Ravzatu'l-Evzân'ı", *DEA*, 15.
- AŞICI, M. (1989). "*Bünyâd-ı Şi'r-i Ârif (Transkripsiyon, Gramer İncelemesi)*", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atik Gürbüz, İ. (2009). Aruz Eğitimi Üzerine Yazılmış Bir Eser, *Adıyaman Üniversitesi Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu*, 1-11.
- Aydın Göksoy, A. (2019). "*Sahbâ-yı Mükerrerem (İnceleme-Metin)*", Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Bağdatlı İsmail Paşa. (1992). *Hediyetü'l-ârifîn, Esmâü'l-Mü'ellifîn ve Âsârü'l-Muşannifîn* (haz. Bayraktar, N.), İstanbul.
- Banarlı, N.S. (1948). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul.
- Baran, Y. (2016). "*Tahirü'l-Mevlevî'nin Tedrisat-ı Edebiyyeden Nazm ve Eşkâl-i Nazm'ı*", Yüksek Lisans Tezi, Aksaray: Aksaray Üniversitesi.
- Belenkuyu, B. (2020) "Türkçe Aruz Kaynakçası", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 24, 137-172.
- Bilkan, A.F. (2011). "*Nâbî Divanı 2*", Ankara.
- Bursalı Mehmed Tahir. (1333/1915). *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, C.I.
- Bülbül, T. (2012). "Ramazan-Zâde Abdünnâfi İffet Efendi ve Kitab-ı Nâfi'u'l-Âsâr Nevbâve-i Simâru'l-Esmâr Adlı Eseri", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/1, 447-609.
- Coşkun, M. (2003). "Edebi Terimler ve Aruzla İlgili Bir Eser: Alî b. Hüseyin Hüsameddîn Amasî'nin Risâletün Mine'l-'Arûz ve İstılâhî's-Şi'ri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 8, 97-130.
- Çaldak, Y.K. (2022). "*Ahmed-Hamdî Eş-Şirvânî ve Teshîlü'l-Arûz ve'l-kavâfî ve'l-bedâiyisi (İnceleme-Metin)*", Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Çetin, N.M. (1991). "Arûz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 3, 424-437.
- Çetin, N.M. (1991). "Bahir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 4, 484-486.
- Çiçekler, M. (2010). "Şems-i Kays", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 38, 508.

- Demirel, Ş. (2011). Es-Seyyid Hüseyin Hüsnî Burdurî'nin Mîzân-nâme-i Şu'arâ Adlı Aruzla İlgili Eseri, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6, 367-402.
- Dilçin, Cem. (2013). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara.
- Durmuş, İ. (1988). "Abdünnâfi İffet Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1, 288.
- Durmuş, İ. Öztürk, M. Pala, İ. (2001). "Kafiye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 24, 149-153.
- Durmuş, İ. (2013). "Zihaf ve İllet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 44, 402-405.
- Ekici, H. (2017). "Bosnalı Atfî Ahmed Efendinin Şerh-i Tuhfe'si ve Şerh Metodu", *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 2, 19-36.
- Ekici, H. (2020). "Seyyid Ahmed Sâfi'nin Molla Câmi Şerhi: Câmi-ı Muzaffer", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 10(1), 103-120.
- Enver, A. (1891). *Semâ-hâne-i Edeb*, İstanbul.
- Fettahoğlu, S. (2019). "Arap Aruzu, Genel Esasları ve Zorunlu Vezin Değişimleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12, 64.
- Gıynaş, K.A. Şenödeyici, Ö. (2010). Teorik Açıdan Aruz İlmi ve Üç Aruz Risalesi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3, 226-239.
- Gökçe, H. (2007). "*Selim Sabit, Mi'yârul-Kelâm (Metin-İnceleme-Sözlük)*", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Gündüz, E. (2018). "*Abdünnâfi İffet Efendi ve Divanı (İnceleme-Metin)*", Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Güneş, H. (2009). "*Mehmet Rifat Mecâmîü'l-Edeb I.Cilt (İnceleme-Metin)*", Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Güngör, B. ve Güngör, N. (2018). Necip Asım'ın Millî Arûz Risâlesi (İnceleme-Metin), *Journal of Turkish Language and Literature*, 4, 953-974.
- Gürer, Abdulkadir. (2007). "Lem'î'nin Kafiye Risâlesi: Risâletü'l-Kâfiyeti'l-Vâfiye", *Türk Dilleri Araştırmaları*. 17, 133-176.
- Güven, R. (2022). "Cevdet Paşazâde Ali Sedad'ın Aruza Dair Risalesi: Arûz-ı Osmânî", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 16, 272-314.
- Irmak, M. (2016). *Abdünnâfi İffet Efendi ve en-Nef'ul-Mu'avvel Adlı Eseri (Telhîs-Mutavvel Tercümesi)*, Rize.
- İbnül Emin. (1969). *Son Asır Türk Şairleri*, Ankara.
- İmamoğlu, T. (2011). "Anadolu'da Usûl Çalışmaları: Ramazanzâde Abdünnâfi İffet Efendi'nin Nuhbetü'l Fiker Şerhi: El-Eserü'l-Mu'teber Fî Tercemeti Nuhbetü'l-Fiker", *OMÜ İlahiyat Fakültesi Uluslararası Katılımlı Sempozyum*, 325-336.
- İnternet: Akkuş, M. (2022). "Tercüme-i Arûz-ı Tebrizî Tercümesi", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, Web: <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tercume-i-aruz-i-tebrizi-tercumesi>
- İnternet: Akşehirli Müftîzâde Mehmed Lutfî. (1911). *Mülhakâtü İlmü'l-Arûz*, İstanbul, Web: <http://isamveri.org/pdfrisaleosm/R178322.pdf>
- İnternet: Aksoyak, İ.H. (2020). "Nâfi", *Abdünnâfi İffet Efendi*, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Web: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nafi-abdunnafi-iffet-efendi>
- İnternet: Çalka, M.S. (2021). "Şerhü'l-Kâfiye Fî'l-Arûz-Şevkî", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, Web: <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/serhul-kafiye-fil-aruz-sevki>

- İnternet: Kılıç, F. (2020). “Hanbeli-zâde, Mehmed Efendi”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Web: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hanbelizade-mehmed-efendi>
- İnternet: Kılıç, M. (2022). “Risâle-i Arûz-Lâmi’î Çelebi”, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, Web: <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/risale-i-aruz-lami-i-celebi>
- İnternet: Kiroğlu, K. (2022). “Arûz Risâlesi-Afîfi”, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, Web: <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/aruz-risalesi-afifi>
- İnternet: Mahmud Asım. (1896). *İlm-i Arûz*, Dersaadet, Web: <http://isamveri.org/pdfrisaleosm/R093468.pdf>
- İnternet: Mustafa Nâsir. (1911). *Arûz ve Vezn-i Milli*, İstanbul, Web: <http://isamveri.org/pdfrisaleosm/RE15683.pdf>
- İnternet: Özgeriş, M.M. (2021). “Arûz-ı Endülisî Şerhi-Yemlihâ-zâde Mustafa”, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, Web: <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/aruz-i-endelusi-serhi-yemliha-zade-mustafa>
- İnternet: Taştan, E. (2022). “Peyâm-ı Sûr, Nâfi”, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, Web: <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/peyam-i-sur-nafi>
- İpekten, H. (2012). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul.
- İsen, M. (1991). Aruzun Anadolu’daki Gelişme Çizgisi, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 39, 119-120.
- Kalyon, A. ve Çelik, N. (2017). “Manastırlı Sâlih Fâik’in ‘Türkçe Aruz’ Eserinden Hareketle Aruzdan Kast edilen Şiir Ölçüsü”, *KÜLLİYAT Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 3, 37-50.
- Kavakçı, Y. Z. (1976). *İslâm Araştırmalarında Usul*, Ankara.
- Kılıç, F. (2008). “*Abdünnâfi İffet Efendi’nin Mizani Şerh-i Mütercimi Burhan Adlı Eserinin Tahlil ve Değerlendirilmesi*”, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Kömbe, İ. (2006). “Osmanlı-Türk Düşüncesinde Münâzara İlmi ve Abdünnâfi İffet’in Tercüme-i Adâb-ı Gelenbevî Adlı Eseri”, *DÎVÂN İlmî Araştırmalar*, 20, 119-167.
- Köprülü, F. (1999). *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara.
- M. A. Yekta. (2017). *Klasik Edebiyat Bilgisi: Biçim-Ölçü-Kafiye*, İstanbul.
- Mum, C. (2010). “Mustafa Reşîd’in Arûza Dair Bir Eseri: Zübdetü’l-Arûz”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 3, 123-133.
- Nâsif, M. (2015). “Arap Filolojisinin Dâhi İsmi: El-Halîl B. Ahmed” (çev. Arslan M.N.), *Şarkiyat Mecmuası*, 27, 179-188.
- Nevâyî, A. (2015). *Mizânü’l-Evzân*, (haz. Eraslan, K.), Ankara.
- Okatan, H.İ. (1986). “*Süruri’nin Bahru’l-Ma’arif-i: İnceleme ve Mukaddime Metni*” Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.
- Öztürk, E.C. (2010). “*Alî Cemâleddin Arûz-ı Türkî, İlm-i Kavâfi, Sanâyi’-i Şi’riyye ve İlm-i Bedî’ (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*”, Yüksek Lisans Tezi, Yozgat: Bozok Üniversitesi.
- Öztürk, M. (2008). “Rubâî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 35, 177-178.
- Pala, İ. (2000). “İnşâd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 22, 342.
- Saraç, Y. ve Çiçekler, M. (1998). “Kemalpaşazâde’nin Kâfiye Risâlesi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.28, s.445-477.
- Sevgi, A. (2007). “Ahmed-i Dâî’nin Bilinmeyen Bir Eseri: İlm-i Arûz”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 18, 1-11.
- Sevgi, A. (2008). “Ahmed-i Bardahî’nin Türkçe ve Farsça Manzum Aruz Risâlesi”, *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 19, 37-55.

- Süreya, M. (1996). *Sicill-i Osmânî*, (haz. Kahraman, S.A.-Akbayar, N.), İstanbul.
- Şafak, Y. (2003). *Aruz Terimleri*, Konya.
- Şafak Y. (1991). “*Süruri’nin Bahrü’l Mearif’i ve Enisü’l-Uşşak ile Mukayesesi*”, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Şahin, E.S. (2004). “*Keçeci-zade İzzet Molla’nın divanları: Bahar-ı Efkar ve Hazan-ı Asar*”, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Şeyh İmam el-Bardahi. (2006). “*Cami’ü’l-Fürs*”, (haz. Hatice Şahin, yayl. Cemal Kafadar, Gönül Alpay Tekin), Cambridge: Harvard University.
- Topuzoğlu, T.R. (1997). “Halîl b. Ahmed”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 15, 309-312.
- Turan, M. (2019), “Penbe-zâde-i Erzen-i Rûmî’nin Risâle fi’l-Arûz’u”, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 7, 107-152.
- Ünver, İ. (2008). Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6, 1-46.
- Yağcıoğlu, S.A. (2012). “Klasik Edebiyatla İlgili Teorik Eserlerde Kafiye Bahsinin Mukayeseli Olarak İncelenmesi”, *Türkiyat Mecmuası*, C.22, SY.2, s.127-170.
- Yazar, S. (2014). “XVI. Yüzyılda Yazılmış Türkçe Bir Aruz Risalesi: Aşkî’nin Arûsu’l-Arûz’u”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 10, 140-190.
- Zülfe, Ö. (2011). Muallim Nâcî’nin Arûza Dair Eseri: Arûz Numûnesi, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 6, 189-208.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : SARAR, Elif Esra
Uyruğu : T.C.

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı	Devam Ediyor
Lisans	Ankara Üniversitesi / D.T.C.F.	2017
Lise	Bursa/Karacabey Anadolu Lisesi	2013

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2022-devam ediyor	Ankara-Kurtuluş Anadolu Lisesi	Türk Dili ve Ed.Öğ.
2019-2022	Batman-Sason Anadolu İHL	Türk Dili ve Ed.Öğ.
2018-2019	Bursa-Ömer Matlı Ortaokulu	Türkçe Öğretmeni
2017	Ankara-Kumru Eğitim Merkezi	Türkçe Öğretmeni

Yabancı Dil

İngilizce

